

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

VIJF EEUWEN PHARMACIE IN ZIERIKZEE

Dr. C.M. van Hoorn, arts

Bulletin nr. 76

April 1989

VIJF EEUWEN PHARMACIE IN ZIERIKZEE.

Dr. C.M.van Hoorn, arts te Zierikzee.

Inleiding.

In 1954 publiceerde Dr.D.A.Wittop Koning een kort overzicht van de geschiedenis der pharmacie in Zierikzee gedurende de periode 1514-1728. Hij gaf hiermede de inhoud van de stedelijke ordonnantie op het 18 maart 1674 hier opgerichte apothekersgilde, en vermeldde een deel der toen verplichte geneesmiddelen.¹

In een poging tot het samenstellen van een voorlopige lijst van Zierikzeese medische medewerkers gedurende ruim zes eeuwen heeft schrijver dezes de geschiedenis van de plaatselijke verloskunde behandeld.²

Daarna leek het goed om ook aan de pharmaciegeschiedenis een op zichzelf staande beschouwing te wijden, omdat ze, hoewel nauw verbonden met die der geneeskunde, ook hier een eigen cachet toont. Ten dele het overzicht van Wittop Koning als startpunt nemend, moge daarom nu een verslag vanaf de veertiende eeuw tot heden worden gegeven.

Als bronnen van dit plaatselijk onderzoek hebben in hoofdzaak gediend in het Streekarchivariaat Schouwen-Duiveland en Sint-Philipsland te Zierikzee aanwezige stukken: de Poorterboeken van Zierikzee, de Schepenbrieven, de Resoluties van de Stadsraad, de klappers op doop, trouw en begraven, het archief van het Apothekersgilde, het archief van de plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toezicht, de rekeningen van het Gasthuis, Weeshuis en Oude Manhuis, de Registers van de Burgerlijke Stand en de Bevolkingsregisters.

Daarnaast waren van betekenis gegevens uit het archief der Hervormde Gemeente Zierikzee, het standaardwerk *De Vroedschap van Zierikzee* van P.D. de Vos, en het overzicht der werkzaamheden van de Klinische School te Middelburg van J.C. de Man. In het Rijksarchief te Middelburg werden geraadpleegd de verzameling aantekeningen van P.D. de Vos, en een aantal stukken uit het Archief van het Geneeskundig Staatstoezicht, enkele uit de Rechterlijke en Notariële archieven (Inv. Lasonder), alsmede uit het archief der Zierikzeese Weeskamer. Ter algemene oriëntatie dienden de standaardwerken van Stoeder, VandeWiele, Bosman-Jelgersma en Wittop Koning.³

Crudenaren.

Hoewel in enige steden in ons land reeds in de veertiende eeuw apothekers voorkwamen, treffen we in Zierikzee dan eerst alleen crudenaren aan, die elders ook wel speciërs zijn genoemd. Zij verkochten voornamelijk aromatische wijnen en geneeskrachtige kruiden.

De eerste van hen, die wij in Zierikzee kennen, was *Pieter die Crudenare*, die getuige zijn inschrijving in de Poorterboeken, in 1306 in de stad verschijnt. Pas 25 jaren later, op 21 november 1331 wordt hier poorter: *Clays meesters. Clays die crudenare*. Op 15 maart van dit jaar was gekomen een meester Oelaard meester Clayss. Op 8 december 1338 zien we verschijnen *Hannekin Jan tsheer Zoetemanss*, die *crudenare*, en op 17 september 1344 *Aernoud Jans tskrudenare*. Hierbij zij aangetekend, dat in deztijd de letter s aan het eind van een naam of beroep doorgaans de afkorting is van *sone*, hoewel spoedig daarna ook de afkorting *sz(oon)* voorkomt. De letters *ts* vóór een naam of woord wijzen op de genitivus daarvan. Met *heer* werd gewoonlijk een priester aangeduid. Zo is dus Hannekin Jans een zoon van de heer Zoeteman, welke laatste inderdaad in een Schepenbrief van 12 februari 1341 priester en kanunnik der St.Lievens Monsterkerk blijkt te zijn geweest. Aernoud Janss. is de zoon van een krudenare, waarbij wij er nog op wijzen, dat op 3 januari 1331 poorter werd Aernoud Janss. van Scerpenisse.

In hoeverre Meester Jan die visikere van den Briele, hier poorter geworden sinds 21 februari 1328, naast zijn astrologie, in medisch en pharmaceutisch opzicht invloed heeft gehad, is niet met zekerheid te zeggen. Overigens zal de ontwikkeling van de pharmacie in deze bloeiperiode van Zierikzee, althans ten dele, enige gelijkenis hebben getoond met die in steden als Brugge en Kampen in dezelfde tijd, toen deze eveneens welvarende havensteden waren.⁴

Eerste apothekers.

Niet eerder dan in 1492 vinden we in Zierikzee in een Schepenbrief van 21 september de eerste apotheker: *Lenaert Jacobsz*, die ook Wittop Koning reeds signaleerde.⁵ Hij koopt dan de helft van een huis in de Meelstraat, welks andere helft hem al toebehoorde, staande aan de noordzijde van de straat, nabij het Stadhuis. Hij is gehuwd geweest met Elisabeth ....., en is gestorven op 2 november 1539. Zijn vrouw overleed op 12 november 1546. Hij is vermoedelijk dezelfde geweest als Lenaert, die als borg optrad bij de inschrijving als poorter van Dr. Jason Pratensis in 1514.⁶ Zijn zoon Jacob Lenaerts., eveneens apotheker, overleed reeds in 1532.

Op 2 juli 1498 treffen we daarna in de Poorterboeken de apotheker Renger Jacob Rengersz als borg bij de inschrijving als poorter van Pieter Symen Wittenzn uit Zuidkerke. De Schepenbrieven geven dan nog meer gegevens. Zo verkoopt op 14 januari 1508 *Jacob Jacob Andriesz*, d'aptekenaar, mede namens zijn broeders een deel van vrije vronen in Beoostduivelant, grenzend aan land van het Driekoningenklooster te Zierikzee. Op 8 november van hetzelfde jaar koopt Lenairt Jacobssone, appotekaris, als deken van St.Eeuwoutsgilde, samen met de deken van het St.Rochusgilde erfpacht uit een huis op de Dam en in de Middelstraat (nu Meelstraat). Dit kan het huis geweest zijn, thans Dam 5, waar ook later een apotheek is geweest.

Op 7 september 1512 worden in drie schepenbrieven achtereenvolgens genoemd Betsman Jacob Rengersz, als voogd over Cornelis Cleewaert Jorisse, weeskind, tegenover Rombout Koels, d'aptekenaar van Mechelen (aangaande deling van land in Koudekerke en Zuidwelleland) met zijn echtgenote Meriken Cornelis Bartelmeusz de Hollandere dochter (nopens deling van land Schuddebeurs, Serooskerke en Haamstede nabij het klooster Leliëndale), en Lenaert Jacobse, "aptekenaar" als deken van het St.Nicolaasgilde, terwijl op 4 december 1512 weer Betsman Jacob Rengersz. (medicus, een broer van de apotheker Renger Jacob Rengersz.) ter sprake komt. Op 15 april 1513 verkoopt Rombout Michielsz., "appetenaar" 5 gemeten weiland, gelegen onder Serooskerke. Hij is poorter in Zierikzee geworden op 14 juli 1515 als *Rombout Cools Michielsz. van Eeghem*, geboren te

Mechelen. Op 24 februari 1524 erkent hij, als voogd van Cornelis Cleuwart Jansz' weeskind £13 ontvangen te hebben, hetwelk deze wees "onder zich had" voor een wekelijkse mis. Op 10 januari 1533 verklaart hij schuldig te zijn aan de schuldeisers van Jan Gillisse Sickerman en Mareken zijn vrouw, beide zaliger, £210 wegens de koop van een huis staande "op de Bierplate an ts Gravensteen". Op 19 januari 1535 verbindt hij zich als voogd over de kinderen van hem en zijn vrouw Meriken Cornelis Bartelemeusdr. hun goederen te zullen beheren. Hij overleed 26 januari 1554. Op 27 februari daarna treedt de oudste zoon Michiel Cools Rombouts, die later tot de Vroedschap zal gaan behoren, op als voogd van zijn zusters en broers inzake het beheer van de door zijn ouders nagelaten goederen. Een tweede huwelijk heeft Rombout gesloten met Mariken Alliaen Jan Meusdr., die werd begraven 7 juni 1562. Zij was de halfzuster van Balebhe Betsman. Uit het eerste huwelijk won hij acht, uit het tweede tien kinderen.

Het huis, waar de familie Cools woonde heette 't Gulden Vlies, dat was gelegen direct naast het 's Gravensteen. De apotheek droeg de naam De Gulden Mortier. Helaas toont de inventaris, opgemaakt na zijn overlijden, geen opgave van de inhoud van de apotheek, tenzij men de "diversche percheelen van scotelen, pinden ende kannen ten nombre van een werck", ter waarde van £261 als zodanig zou willen beschouwen. In de kelder was er nog "een steenen merker met een stamper". De totale eindsom van de in zessen te verdelen erfenis bedroeg £698.⁷ Dit vanouds nog het katholieke geloof toegewijde gezin heeft, met anderen, de negatieve gevolgen van de politieke en religieuze hervorming in de zestiende eeuw nogal intensief ervaren.

De zoon Michiel Rombout Cools (1518-1581) trachtte in 1572 ontslag te verkrijgen van de bij de bezetting van Zierikzee door de geuzen gevangen genomen gebroeders Iman, Job, en Claes Imanse (van der Lisse, Vierling), maar werd als koningsgezinde op 21 oktober 1575 naar Middelburg gevoerd en gedwongen daar tot na de pacificatie van Gent te verblijven. Rombouts dochter, procuratrix in het Driekoningenklooster, vluchtte in 1572 met de priorin Jacomina (dochter van Mr. Jan Gillisz., gezegd Boom, alias Kaerssemaker) en enkele andere religieuzen naar Gouda, waar ze in 1596 stierf. Clara's halfzuster

Anneken, eertijds ook aan het Driekoningenklooster verbonden, vluchtte in 1572 vanuit een klooster bij Leiden naar Delft. Later is zij toch nog getrouwd met een zekere Corstiaen Jansz., bij wie ze een dochtertje kreeg, dat bij haar overlijden in 1594 5 jaar oud was.⁸ Ook over de reeds even genoemde apotheker *Renger Jacob Rengersz.* geven enkele Schepenbrieven nog nadere gegevens. Op 12 november 1531 namelijk, na zijn overlijden op 21 juli tevoren, verklaren "Cornellie Meester Renger Jacobsz. weduwe ter eenre, en Willem Jacob Rengersz., als oom en toezienend voogd over de zes weeskinderen ter andere zijde, te kavelen huizen en keeten, destijds aan Mr. Renger Jacobsz. toebehorend". Cornelle krijgt toegewezen een pannekeet met zelhuis (behorend bij de zel- of zoutnering) buiten de Noordhavenpoort, en het huis op de Bierplate, waar Renger in het laatst van zijn leven woonde, met 30 schellingen erfpacht. De weeskinderen krijgen een huis in de St. Lievensstraat achter het hoekhuis aldaar. Op 14 november daarna verklaren dezelfde Cornelle met Ghijse Cleewaertsse van Brouwershaven, haar vader, schuldig te zijn aan haar weeskinderen £276 wegens de vaderlijke successie in de boedel van het huis in de St. Lievensstraat. Zij verbinden zich tevens tot het onderhoud der wezen, met als toezienend voogd Willem Jacob Rengersz.

De hierboven genoemde Cornelle, of Cornelia, en haar zuster jonkvr. Agatha, waren dochters van Gijsbrecht Cleewaertsse van Hoogesteijn te Brouwershaven. Een dochter van de apotheker, genaamd Cornelia van Duyveland huwde met Cornelis Cornelisse Cooper (ca. 1520-1573), die raad, schepen, burgemeester, weesmeester, Heilige Geestmeester en heemraad van Schouwen is geweest. Zij woonden in het huis 't Gulden Vlies nadat daar de apotheek was opgeheven.⁹ Eén der andere hierboven genoemde wezen is protestant geworden, en week, misschien ook om nog andere redenen, uit naar Overflakkee, daar de familienaam Both aannemend. Daaruit is de medicus Jacob Both ontsproten, die zich in de zeventiende eeuw vanuit Brouwershaven in Zierikzee vestigde.¹⁰

Renger-, Betsman-, en Willem Jacob Rengersz waren vermoedelijk zoons van een Jacob Rengersz., en nazaten van een Regnerus van Duyveland.¹¹ De familie van deze naam en die der Van den Abeele's vormden met enkele andere een soort kleine adel op

Duiveland, die in 1387 na een "parlement" (onderlinge onenigheid) hun landbezit grotendeels verloren aan Claes van Borssele van Brigdamme.¹² De Van Duyvelanden zijn na verloop van tijd naar Zierikzee gegaan. Betsman, de medicus, die overleed op 10 oktober 1531, is hier gemeenteburgemeester en schepen geworden. Renger, de apotheker, werd schepen. Willem, die stierf in 1539, was in 1532 en 1533 eveneens schepen. Een passage in een handschrift van Lieven Jan Gillisz. Kaerssemaker - de vader van de destijds befaamde Lieven Jansz. Kaerssemaker¹³ dat is bijgebonden in een getijdenboek van het jaar 1513¹⁴, toont met vrij grote waarschijnlijkheid, dat Willem Jacob Rengersz. de vader van Dr. Levinus Lemnius, die we nog zullen ontmoeten, is geweest.

Lieven Jan Gillisz. schrijft namelijk, dat op 25 november 1535 zijn echtgenote Balebgha Betsman Jacob Rengers verlost werd van een dochter, waarbij bij de doop als "patere" aanwezig was Mr. Lieven Lemsz. In een overzicht van Zierikzeese medici en chirurgijns zullen wij een en ander nog iets nader aanduiden.

Over Renger Jacob Rengersz. neef Cornelis Rengersz., "apteker", kan enig misverstand bestaan. Hij werd volgens een in het SAZ aanwezige klapper begraven op 21 juni 1547. Later, op 25 juni 1566, verklaart deze klapper de begraafing van "Domine Cornelis Rengersses". Deze laatste is door Wittop Koning als apotheker beschouwd. De Vos in zijn *Vroedschap* meent hier eerder aan de weduwe te mogen denken. Voor diens opvatting pleit, dat na 1566 de zoon Renger het perceel, waarin de apotheek "De Eenhoorn" gevestigd was (later genummerd A 305, nu Mol 7), kocht.¹⁵

Verdere ambtsbroeders waren toen *Hendrik van Mannee*, een zoon van de medicus Dr. Disman van Mannee, die is begraven 24 april 1544, voorts een zekere *Claes Maertsz.*, en *Jacob Daniëlse*, welke laatste gestorven is in 1555. Hij woonde in het vroeg-gotische huis, genaamd De Haan, thans Meelstraat 1.¹⁶ De apotheker *Job Claes Maertsz.*, vermoedelijk een zoon van de zojuist genoemde Claes Maertsz., huwde met Maria (Mariken) Jan Oude Jansdr., een kleindochter van Dr. Jason Pratensis¹⁷, en werd zo min of meer opgenomen in de familiekring van de laatste. *Jan Jacobsse*, eveneens apotheker, overleed op 19 juli 1561. Zijn collega *Jason Jansz.* (1557-1613), was een zoon van de chirurgijn Jan Oude Jansz. en Adriana

Pratensisdr., zo eveneens een kleinkind van Dr. Pratensis. Hij woonde, evenals zijn vader in het huis Melkmarkt B 350 (nu nr. 15). Het protestante geloof trok hem: op 27 juli 1578 kwam hij ten Avondmaal. Kort na zijn huwelijk op 10 mei 1580 met Pieterken Jans uit Dordrecht, weduwe van Gerardus Culenburger aldaar, ging hij enige jaren naar Engeland, zich aansluitend bij de Nederlandse vluchtelingenkerk en keerde terug op 14 juli 1585. In Zierikzee werd hij raad en schepen, en is ook weesmeester geweest. Na zijn overlijden is de inboedel verkocht voor £ 97. Van de vier kinderen van Jason Jansz. is de dochter Judith op 20 april 1610 gehuwd met Josias van den Houte uit Sluis, predikant te Renesse.¹⁸

Een tweede *Jacob Daniëlse*, gehuwd met Soetje Arent Claesse van Duyveland werd begraven op 19 mei 1569.¹⁹ Tenslotte signaleren wij nog in deze tijd de in 1558 door Dr. Levinus Lemnius genoemde apotheker *Johannes Arentsz*²⁰.

Vroege receptuur.

In deze tijd kennen wij in Zierikzee de door Lieven Jan Gilliszn, in het hiervoor genoemde handschrift (zie noot 14), geschreven recepten en adviezen, die deze zestiende-eeuwer heeft laten vooraf gaan aan zijn familie-aantekeningen. Deze grotendeels leesbare receptuur is nog niet eerder gepubliceerd.

Contra fluxu ventris Dⁿ Jasoni de Pratis
R/ diacidonion ʒ ij nuq muscati
coste ʒ ij mac. salini
lignum aloes cubeborum n + se..
cum syr^o de menta musti

Ista sumatur ad quantitatem
castanic mane duabis horis
antequam comidat postra summan...r
parum vini et iuvat cum sacculo
De ligno aloes parum iposin
fricationes de mane hora iposin
fricationes de mane hora quinto
guenirent ei .....

Voor den tantsueer

Neemt rute ende legse ondert of buitse
hoec van uwen voir contra side van
den tant staet

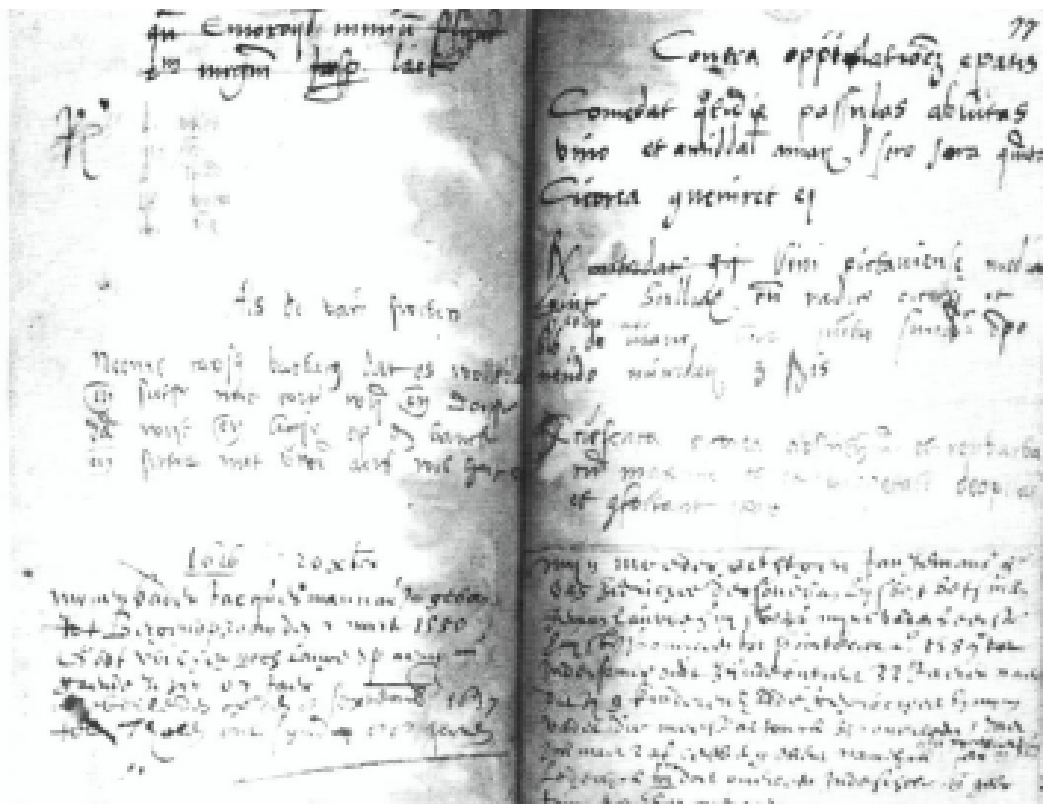
Om de varen te doen bloen
oft emoroydes te doen lope
Neemt een vigheblat oft
marke oft scarleije ende wruutse
in u hant ende dan vrivet de varen²¹
oft aers dair mede

Om te stoppen het bloed van den aers
Neemt filonum persicum tot lenaert
de apoteker ende drincket met wat
water van wegebladeren gemenget

Neemt scorsen die de scoemakers besigen
gepulviseert ende straykt in den aers mit
n'wermen douck d(aar) op gehouden

Als de Varen groeien

Neemt taps(um) barbar(um) dat es wolleblad
ende sietse met roet wijn ende doetse
dan wijt ende legse op een banck
ende sittse met uven aers wel heir op

Afb..1 16e eeuwse receptuur uit de familie-aantekeningen van Lieven Jan Gilliszn.
Folio 76v - 77r Foto Koninklijke Bibliotheek Den Haag. Inv. nr. 70G10 afd. Handschriften.

Contra oppilationez epatis
Comedat quotidie passulas ablutas
vino et amiddat amari fero sera quinta
Cicorca gueniret ej

R/ mitridat j Vini pirsaniensi media
pint pulliaq ende radix cicercj et
.. coconado
bis de mani, fora quinta fund'
nendo mitridati 3 β is

R/ cuscuta cicorca absinthum et reubarba
rum maximi et ex propetati deopitant
et glossant epar

Een deel van het handschrift, dat onder nr. 70 G 10 berust in de afdeling Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, beelden wij met de van daar verkregen vriendelijke toestemming af (afb. 1).

Naast deze soms zeer eenvoudige receptuur waren er toen de meer bewerkelijke, zoals de oude theriaca en mithridatum, die met bolus alba, terra sigillata en soortgelijke bestanddelen, verder de clysteren, purgeer- en braakmiddelen, cataplasmata, ook apoze-mata of afkooksels, voorts de confectiones en andere bereidingen, die meer aandacht vergden en die ook duurder waren door de soms ertoe benodigde kostbare grondstoffen, zoals bijvoorbeeld het aurum potable, waarvan destijds Dr. Levinus Lemnius zijn eigen bereidingswijze heeft gegeven.²²

Waarschijnlijk hebben hier in de Renaissance-tijd het door Pieter van Coudenbergh te Antwerpen aangevuld en verbeterde, in 1568 uitgegeven *Dispensatorium Valerii Cordi*, of het eerdere in 1561 door Plantin gedrukte *Ricettario* dat uit het italiaans in het Latijn vertaald was door Carolus Clusius, hier voor de apothekers gezag gekregen. Haast vanzelfsprekend werden toen ook van betekenis heruitgaven van Diocorides, en naast andere toen nieuwe kruidenboeken, vooral het *Cruijdeboeck* van Rembertus Dodo-naeus, hetzij in de Nederlandse, hetzij in de Latijnse uitgave.²³

Opleiding en sociale positie.

Hoewel de apothekers, evenals de chirurgijns, geen academische opleiding genoten, maar opgeleid werden door een oudere apotheker, hetzij de vader, hetzij een andere, mogen wij toch bij hen een zekere intelligentie en ontwikkeling aannemen. Vereist voor hen was althans zoveel kennis van het Latijn, verkregen via de Latijnse school, dat zij in staat waren medische recepten, antidotaria, dispensatoria en de latere pharmacopoeae te lezen. Vanzelfsprekend moesten zij ook nauwkeurig leren meten en wegen, een verantwoorde precisie tonen bij de bereiding van de medicamenten en een duidelijk gevoel bezitten voor orde en regelmaat. Deze algemene ontwikkeling kon hen ook toegang geven tot bestuursfuncties, zeker als ze over een vermogen beschikten, hetwelk ook nodig was voor het inrichten en voeren van een apotheek.²⁴

Drie medici

Wij gaven hiervóór terloops een fragment van enige destijds door de Zierikzeese medicus *Dr. Jason Pratensis* toegepaste receptuur, die leefde van circa 1486 tot in 1558. Over diens betekenis hebben wij elders iets meer medegedeeld.²⁵ Zijn iets jongere collega *Dr. Levinus Lemnius* (1505-1568), die we ook reeds even ter sprake hebben gebracht, heeft destijds zijn keuze gegeven uit de hem bekende plantaardige en dierlijke medicamentenschat van zijn tijd. Hij noemt een reeks kruiden werkend op de verschillende organen naast die welke de uitdrijving van gele gal, zwarte gal of overtollige slijmen, zweet en urine bevorderen, en de praesentanea bij pest, lepra, koortsen, epilepsie, scorbuut, sudor Anglicus, syphilis, psychotische toestanden, mazelen en kinkhoest. Van mandragora gaf hij een persoonlijke ervaring over haar slaapverwekkende invloed, hij liet zich voorzichtig uit over de toen omstreden werking op de vrouwelijke geslachtsorganen, maar waarschuwde tegen het volksbedrog met mandragoramannetjes.²⁶ Hij prees de werking van terpentijn, mumia arabica, het pokhout bij lues, daarbij waarschuwend voor overdosering van kwik in de smeerkuren, spermaceti, en het aurum potable met een bijna alchemistische bereiding ervan. Aan cataplasmata gaf hij de voorkeur boven incisie of cauterisatie. Kritisch was zijn houding ten opzicht van het

aderlaten, vomeren en purgeren als routinehandeling onder invloed van de traditionele stand van sterren en maan, deze primair alléén toepassend als de toestand van de zieke ze vereisten. Hij heeft voorts een reeks aan de zee kust groeiende planten en verschillende waterdieren opgesomd, en een heel interessant theologisch en biologisch getint, voor die tijd uniek boekje gegeven over de Bijbelse gewassen met korte medische verwijzingen.²⁷ Bijna vanzelfsprekend ontbraken bij hem niet de traditionele theriaca, mithridatum, een reeks aromatica, waaronder de gekauwde citroenschil, preventief bij pest, de edel- en dierenstenen en enkele dierlijke uitscheidingsproducten (castoreum, xibethum) of huidbekleedselen, zoals het verenkleed van de gier. Hij veroordeelde de mantieën en de alchemie, al lijken zijn bereiding van aurum potabile en een haargroeimiddel met de laatste parallel te gaan. Kolokwint noemde hij reeds "mors in olla".

Levinus'zoon *Dr. Willem Lemnius* verdient hier ook een vermelding om zijn voorstel, in zijn rapport aan koning Erik XIV van Zweden, wiens lijfarts hij in 1561 geworden was, een kruidenverzamelaar aan te stellen, teneinde de voorraad geneesmiddelen steeds met die uit het eigen land te kunnen aanvullen, daarbij de invoer van dure medicamenten vanuit Antwerpen en Venetië vermijdend. Hij schreef tijdens een pestepidemie in 1572 een boek in het Zweeds over pestbestrijding, daarin eenvoudige hygiënische maatregelen, en niet dure ook door eenvoudige mensen betaalbare geneesmiddelen aanradend. Voorts is hij een pionier in Zweden geweest door zijn voorstellen tot het doen houden van verplichte apotheekvisitaties enige keren per jaar, tot de totstandkoming van een onderlinge prijsregeling der geneesmiddelen tussen de medici, apothekers en de kruidkundige, en tot inrichting van een ziekenhuis, dat tot dan toe in Stockholm had ontbroken. Naast zijn medisch inzicht is bij hem de samenwerking met een goed geordende pharmacie essentieel.²⁸

De bezettingsjaren 1572-1576 en daarna.

Nog tijdens de bezetting van Zierikzee door de Geuzen en hun aanhang (1572-1576), komt er enige verandering in de tot nu toe hoofdzakelijk middeleeuws getinte receptuur. Op 20 februari 1575 namelijk maakt het stadsbestuur zekere reserves ten opzichte der "paracelsisten", hen alleen toelatend als ze een zeker geldbedrag betalen. Wij kunnen slechts het verschijnsel als tijdssymptoom aanduiden; namen van in die zin practiserende medici zijn niet bekend gebleven.

Na het Spaanse beleg van 1575-1576 vermeldt op 7 april 1577 verder het hervormd lidmatenboek een zekere *Gerbrand*, apotheker. Op 22 december 1579 wordt hier poorter Jan Coomans, kruidenier, oud 24 jaar, komend uit "St. Truijen in het land van Luik", maar het lijkt niet waarschijnlijk dat hij nog tot het kader van de vroegere crudenaren zou kunnen worden gerekend. De eerste Gasthuisrekeningen geven in de jaren 1602-1606 de levering van "specerie": "suycker, cruyt, caneel, gember, saffraen, sirope, pruymen, amandelen, pastelijecruyt" en andere, in 1602 door Hans Block, "vettewarier voor Gasthuysbrugge, getrouwt hebbende Liesbeth Adriaensse Poolvoet" (Cornelis Poolvoet was buitenvaderboekhouder van het Gasthuis) van 1 juli 1602 tot 10 mei 1603, van 1604-1605 door Cornelis Lenerts Hollaere "over seecker specerie (de zo juist genoemde) 't sijnen huysse gehaelt voor 't Gasthuys als voor de siecke soldaten gecomen van Oostende", terwijl van 23 juli 1605 tot 28 mei 1606 en van 7 augustus 1606- 8 april 1609 leverancier was Jason Jans, die nu hier "cruydenier" wordt genoemd.

Immigratie sinds 1581.

Na de val van Antwerpen laat zich op 31 december 1588 als poorter inschrijven: *Lucas Philipse*, apotheker uit die stad, oud 25 jaar.²⁹ In het belijdenisregister van de hervormde gemeente onzer stad staat hij op 25 december 1593 aangetekend als: *Lucas Philipsz alias Mesmakers*, apteker voor de Breebrugge. Wij mogen derhalve wel aannemen, dat hij heeft gewoond in het pand d'Apteeke naast de Gasthuiskerk aan het Havenplein. Op 12 april 1597 komt hier verder als nieuwe poorter de apotheker *Abraham van Dueren* uit Breda, die op 26 december 1617 huwde met Maetgen Claes, welke laatste misschien een naaste verwante is geweest van Job Claes Maertsz. Abraham was mogelijk verwant met de Delftse apotheker Wouter van Deurne, die daar in 1583, sedert de in 1581 in Breda tot stand gekomen Spaanse bezetting, eveneens vandaar was gekomen.³⁰ Het is de vraag of deze dezelfde is geweest als de apotheker *Wouter van Doorn* "voor de breede brugge", die op 11 oktober 1581 in het hervormd lidmatenboek van Zierikzee staat ingeschreven, al lijkt dit wel waarschijnlijk.

Het aantal immigranten sinds 1585 uit het zuiden is in Middelburg groter geweest dan in het toen reeds meer geïsoleerd gerakende Zierikzee. Hier kwamen uit Antwerpen slechts ongeveer 10 vluchtelingen, 6 waren er uit Gent, eveneens 6 uit Brugge, slechts enkelen uit Brussel, en vrij velen uit het kleine circa 8 km ten zuiden van IJzendijke gelegen Kaprijke. Tot de nieuwelingen in onze stad mogen we ook rekenen de apotheker *Marcellis Goltzius*, die hier in 1587 zijn admisie verkreeg. Hij was een zoon van de oudheidkenner en graveur Hubertus Goltzius, geboren in 1525 te Venlo, overleden in 1583 te Brugge.³¹ Hubert was een zoon van Rutger Goltz uit Würzburg, die vandaar eerst naar Venlo, en later naar Brugge was gegaan. Rutgers echtgenote was een zuster van Jan Goltzius, en oud-tante van de Nederlandse graveur Hendrik Goltzius. Hubert huwde eerst met Elizabeth Verhulst uit Mechelen, die hem vele kinderen schonk, daarna met Marina Vynckx, weduwe van de oudheidkenner Martinus Smetius. Marcellis was voor hij naar Zierikzee kwam in 1576 te Brugge getrouwd met Maria van Hilderson. Hij was bevriend met de humanist Lucas de Heere, hetgeen evenals de voorgaande familiegeschiedenis duidt op een iets ruimere geestelijke horizon bij hem.³²

Waren vóór 1585 de Zeeuwse steden cultureel en economisch het sterkst beïnvloed door Antwerpen, Gent, Brugge en Leuven, daarna zijn de invloeden vanuit het Noorden, vooral van Dordrecht, Amsterdam, Den Haag en Leiden overwegend geworden. De bevoorrading van de apothekers in Zierikzee, ook wat betreft de exotische naturalia, geschiedde vóór 1581 hoofdzakelijk vanuit Antwerpen³³, daarna vermoedelijk het eerst vanuit Middelburg, voorts uit Dordrecht, en op grotere afstand uit Amsterdam.

Zeventiende eeuw.

Tijdens het begin van de zeventiende eeuw is Zierikzee door de verzanding van de haveningang en de vaarweg naar Holland tijdens de zestiende eeuw, ondanks het graven van een nieuwe havenuitgang naar de Oosterschelde omstreeks de eeuwwisseling, en mede door de verlegging van de grote vaarroute naar de Westerschelde, en zo mede beroofd van enige invloed nog van Antwerpen, in een enigszins geïsoleerde positie geraakt.³⁴ Het werd meer een eilandcentrum dan een doorgangshavenstad, welk laatste eertijds zijn toekomstbeeld leek te zullen worden. Desondanks is er nog enige welvaart gebleven door de winstbrengende zoutnering, de meekrapteelt, en de verhandeling van andere landbouwproducten, voorts bierbrouwerij en wijnhandel. Een deel van de stedelijke burgerij ontwikkelde zich tot een voornaam patriciaat, evenals in andere steden. De hervormde ("gereformeerde") godsdienst werd nu toonaangevend.

Over de in deze tijd hier practiserende apothekers heeft destijds de gemeente-archivaris P.D.de Vos aantekeningen gemaakt uit de rekeningen van de Godshuizen.³⁵ Deze notities konden uit dezelfde archiefstukken nog iets worden aangevuld. Ook het lidmatenboek van de hervormde kerk gaf nog enige gegevens. Zo werden op 25 december 1600 hervormd lidmaat Job Claes, apotheker uit het St.Jacobshuis (dit is de reeds eerder genoemde *Job Claes Maertsz.*), op 6 juli 1606 *Mr. Lucas (Mesmaker)*, en op 20 december 1606 *Abram Goltzius*, apotheker. De laatste kocht op 25 mei 1597 een huis op de Appelmarkt. *Marcelis Goltzius* leverde medicijnen aan het Gasthuis van 1602-1606, in 1603 en 1604 ook aan het St.Rochushuis "deur order van burgemesters en schepenen", waarvoor hij ontving 27 lb.: 10 sch., en in 1607 en 1608 inspringend voor Mr.Lucas, die toen bepaalde medicamenten niet voorradig had, voorts in 1611 en 1612, en van 1608 tot 1609 ten behoeve van "siecke soldaten en proveniers", terwijl hij ook medicijnen leverde aan het St.Rochushuis, "en oock veur seeckere meyskens, die deur last van Burgemeesters bij Mr.Jan Boenjaert gecureert van pocken waren". Voor het laatste declareerde hij 1 lb.: 18 sch.: 8 st. In 1611 en 1612 leveren aan het Gasthuis ook *Abraham Goltzius* en *Anthony Davids (Schaap)*, terwijl in

1613 Lucas Mesmaker weer een beurt krijgt. Van 1614-1617 leveren aan het Gasthuis Marcelis Goltzius, Abraham Goltzius en Anthony David Fransse, in 1617 en 1618, Lucas Mesmaker, 1618-1619, Abraham Goltzius, ook in 1623, en Anthony Davids van 1619-1623. Van alle leveranties zijn nauwkeurig de berekende bedragen vermeld, per jaar variërend van afgerond £ 28-35. Als kleine verrassende bijzonderheid vermelden wij uit de rekening van het jaar 1607 de levering van medicamenten door Mr.Lucas, ten behoeve van "een soldaet, die lange gequelt is geweest met den Reutel in zijn keele", en "een soldaet, die lange sieck heeft geleghe van scheurbuyck", deur ordre der doctores Liens en Cromstryen". Hij ontving daartoe £ 3: 9 sch. : 6 gr. Vls.

De Stadsnotulen vermelden op 18 januari 1610 het voorstel tot het houden van apotheekvisitaties door de medicinae doctores één- of tweemaal per jaar met assistentie uit de magistratuur.

Op 31 mei 1616 is Anthonis Davidse Schaap, apotheker, als jong man gehuwd met Aegtken Cornelis Bouwense, jonge dochter uit 's Gravenhage, wonend te Zierikzee. Marcelis Goltzius overleed in 1618. Op 1 oktober 1619 krijgt dan Abram Goltzius toestemming om naast de andere apothekers bij toerbeurt de Armhuysen te bedienen: om de twee jaren zullen achtereenvolgens aan hem, Mr.Lucas en Anthonis Davidsse het Weeshuis, het Manhuis en het Leprozenhuis worden toegewezen, maar de bediening van het Gasthuis blijft als naar oude gewoonte. Lucas Mesmaker leverde echter medicamenten aan het Oude Manhuis van 1621 tot in 1627. In 1624 werd aan hem £ 24 12 sch. 3 d. en aan Abraham Goltzius £128 8 sch. 17d. uitbetaald "over geleverde medicijnen ten behoeve van de soldaten van den grave van Mansvelt", en nog voor het Gasthuys en St.Rochus £ 10 2 sch. 7 d. Aan dezelfde aan brandewijn "voor de siecken £ 4 18 sch., voor een pojerken, aan een engelse vrouwe, voor eenige die de roo loop hadde".³⁶ Lucas Mesmaker werd zelf in het Oude Manhuis opgenomen in 1625 onder betaling van £ 50.-, en overleed daar op 6 juli 1639, nalatend £ 2: 6: 8. Op 20 januari 1625 verzoekt de apotheker *Pieter Mangnus* medicamenten aan de Godshuizen te mogen leveren naast de andere apothekers. Zijn request wordt in handen gesteld van

burgemeesters en tesorieren in afwachting van het rapport van de hierin gehoorde doctoren. Hij kreeg zijn admissie, maar is verder in de stadsgeschiedenis onmerkbaar gebleven.

Op 14 december 1627 zijn er -zo blijkt uit de stadsnotulen- drie requesten van de stadsapothekers verzokkend "om gelijkelijk in plaats van Abraham van Deuren "als apotheker van de huysarmen geemployeert te mogen worden". Een zekere Gerrit Pieters verzoekt dan namens de weduwe van Deuren, dat "mede sij haer de konste van Apothecerie was verstaande, benevens de andere apothekers noch gecontinueert en de gebruyckt te meugen werden". De drie requesten worden in handen gesteld van de ordinaire doctoren ter examinatie en rapportering, en "tevens orde te stellen op het leveren van medicijnen, welck geseght wort seer slordich toe te gaen en verders te despiciereen of men om seer groote ongemacken te prevenieren nyet behoord de apothekers te brengen onder eenige preuve oft examen". Op 20 december 1627 komt het advies van de stadsdoctoren, luidend dat de weduwe van Abram van Deuren "onbequaam is om de Pharmacie te exerceeren", en dat de apothekers onder "een zekere preuve"gebracht behooren te worden, wegens de slordigheid bij het afleveren van medicijnen. Deze proef is "op papier gebracht en voorgelesen", waarna is goed gevonden daarop voortaan de apothekers te examineren, "ter presentie van de Baljuw, Burgemeesters en enige uyt schepenen in conformatie van 't examen 't welck gehouden wert op de admissie van de chirurgijns".

Pieter Slabbaert, behorende tot een ook uit Brugge hier gekomen familie³⁷, die op 18 december 1628 toestemming vroeg en verkreeg om naast de andere apothekers medicamenten te mogen leveren aan de respectieve Godshuysen, verstrekke deze aan het Gasthuis van 1610-1632. Op 25 december 1639 is hij in het lidmatenboek van de hervormde kerk ingeschreven.

De Gasthuisrekeningen vermelden op 8 september 1636 de betaling van medicijnen voor het Gasthuis en het Pesthuis aan de apotheker Abraham Goltzius ten koste van £ 38 en £ 62: 12 sch.

Isaack van der Meer, een zoon van de rector van de Latijnse school Abraham van der Meer, leverde als apotheker aan het Gasthuis van 1640-1646 en van 1650-1656. Hij vroeg op 9 december 1646 medicijnen

te mogen leveren aan de "huysarmen". Hij is getrouwd geweest met Levina Van Couwenburgh, een dochter van Jan van Couwenburgh, die ondanks zijn aanvankelijk bescheiden beroep (schoenmaker), opgeklommen is tot belangrijk stadsbestuurder.³⁸

Jacob de Coninck leverde aan het Gasthuys van 1640-1646. Hij, geboren te Brouwershaven, werd hier poorter op 7 mei 1640, lidmaat van de hervormde kerk op 7 oktober van hetzelfde jaar, terwijl hem op 3 december daarna vergunning werd verleend om naast de andere apothekers medicijnen aan de Godshuizen te leveren.

Het Weeshuis betaalde in de jaren 1643-1650 de levering van medicamenten aan de apothekers Anthony Schaap, Pieter Slabbaert, Isaack van der Meer, Jacob de Coninck, Abraham Goltzius en Herman Capueel.

Abraham Goltzius (1588-1653) was een zoon van Marcelis Goltzius, die we hiervoor noemden. Hij huwde met Neeltje Ruijter (1581-1658), een dochter van de chirurgijn Lieven Ruijter en Maria van Zuydkerke, welke laatste weduwe was van Jan Boelje (1602-1650). Abraham en Neeltje hadden in 1610 een zoon Hubertus, die in Leiden medicijnen studeerde sedert 15 april 1630, en in Caen vanaf september 1633. Deze huwde met Judith Geeraertsdr., wier werkelijke naam, naar we mogen aannemen Judith Gérard is geweest.³⁹

De apotheker *Adriaen van der Maersse* verzocht op 29 november 1643 om naast de andere apothekers aan de Godshuizen medicijnen te mogen leveren. Het lijkt waarschijnlijk, dat hij dezelfde is geweest als de stadsdoctor van die naam sedert 1648, aangezien hij na 1643 niet meer als apotheker wordt genoemd, terwijl de medicus Adriaen van der Maersse in 1646 zijn studie in Leiden begon.⁴⁰

Abraham Goltzius leverde nog in 1640 en van 1650-1653 medicijnen in het Gasthuis. In de jaren 1641-1646 ontvangen Anthony Davidse, Herman Capueel, Isaack van der Meer, Jacob de Coninck en Abraham Goltzius van het Gasthuis vergoeding voor medicijnen gedurende een jaar.

De zo juist genoemde *Herman (Bouwense) Capueel* was een zoon van Cornelis Bouwense Capueel, secretaris van de Weeskamer, en Catharina Cromstrien. Hij is sedert 1631 gehuwd geweest met Agatha Harinckman, een kleindochter van Cornelis Jansz. de Huybert, gezegd Harinckman.⁴¹ Door deze dubbele parentatie met het stedelijke patriciaat genoot hij bijna

vanzelfsprekend iets meer aanzien. Overigens waren er nog meer verbintenissen tussen de families Harinckman en Capueel: een broer van Agatha, Iman, huwde met Martina Capueel, een zuster, Helena, met Jan Bouwense Capueel. Opmerkenswaardig is overigens de hang naar het monastieke leven, dat zich in beide katholiek gebleven families heeft afgetekend. Een broer van Agatha werd Augustijn, drie zusters non, terwijl nog een andere broer in 1625 als priester in Théonville overleed. Zo is het niet verwonderlijk, dat de zoon Engelbertus van Herman Capueel en Agatha Harinckman, na zijn opleiding tot apotheker en vestiging in Mechelen in 1676 toetrad tot de Societas Jesu. Hij vergezelde een pater Diertins tijdens diens visitatie-reis naar Polen en Litauen gedurende de jaren 1689-1694, en bij een reis naar het kapittel te Rome in 1696. Na de dood van pater Diertins werd hij in de eerste jaren der achttiende eeuw sub-minister van de colleges van achtereenvolgens Gent, Antwerpen, Brussel en Mechelen. Hij heeft toen een *Enchiridium Medicum* geschreven, dat sinds het verschijnen in 1723 vijf maal is herdrukt. Hij overleed op 22 mei 1733, hoogbejaard.⁴²

Een andere zoon van Herman, de medicus Dr. Martinus Capueel, vestigde zich in St. Maartensdijk, en zal misschien opgenomen zijn geweest in het Calvinistische milieu aldaar. Later voorzag in de levering van medicijnen aan het Gasthuis de apotheker *Jonas Oostdijck*, die hier poorter werd op 29 juli 1653, oud 26 jaar, geboren te Goes op 4 april 1627. Hij behoorde tot de bekende Zeeuwse familie van die naam van bestuurders, doctores en apothekers, was een zoon van Dr. Nicolaas Oostdijck te Middelburg en Anna van Reygersberch. Op 26 maart 1653 trad hij in het huwelijk met Anna Vergruwe. Wij kennen van hen geen nazaten. Hij werd in 1663 "commies ter recherche" in de vloten voor Lillo en Sas van Gent.⁴³

In deze tijd is er ook geweest de ongehuwde apotheker *Jan Boeije* (1632-1679), een zoon van de chirurgijn Lieven Jansz. Boeije en Maria van Couwenburgh, die een zuster was van de reeds genoemde Levina van Couwenburgh.

De apotheker *Anthony van Wijmeren* werd hier poorter op 20 mei 1695, oud 24 jaar, afkomstig uit Vlissingen. Hij leverde medicamenten van 1656-1658 aan het Gasthuis, van 1662-1667 in het Oude Manhuis, en in 1663 in het Leprooshuis.

In de jaren 1656-1658 leverde *Johannes Schaap* (misschien een zoon van Anthony Schaap) medicamenten aan het Gasthuis, en van 1662-1667 aan het Oude Manhuis.

Op 24 oktober 1658 ontving "doctoer Syltum over leeveringhe van medicamenten £2: 3 sch.: 5 gr." van het Gasthuis.⁴⁴ De weduwe van Isaack van der Meer, Levina van Couwenburgh, ontving toen geld voor nog in 1653 geleverde medicijnen.

Ordering; eigen gilde in 1674.

De in de zeventiende eeuw in onze gewesten ontstaande neiging -althans in de steden- tot een betere afbakening en ordening in de medische beroepen, zien we in Zierikzee pas in 1672 haar beslag krijgen. Het duidelijkst blijkt dit bij de chirurgijns uit de nieuwe gildebrief met de strengere exameneisen en uit de totstandkoming van een gilde- en anatomiekamer.

De wil tot verbetering ook in de pharmaceutische sector blijkt zowel bij het Stadsbestuur als bij de apothekers te hebben bestaan, mede als gevolg van de ontwikkeling in andere Nederlandse steden.⁴⁵ Op 15 november 1672 verzocht de vroedschap de stads-doctores een reglement te willen opstellen om de apothekerswinkels éénmaal of tweemaal per jaar te examineren. Vermoedelijk is dit een vervolg geweest op de maatregelen in de jaren 1610 en 1627, waarna nu pas de doorwerking kwam.

Maar ook de apothekers hadden hun eigen inzichten, welke zij toonden in twee groeperingen. In een in december 1672 door de apothekers Carel Dillinck, H. Capueel en Nicolaas Baster geschreven brief aan het Stadsbestuur, verzoeken deze om een eigen gilde te mogen oprichten.⁴⁶ Tevoren hadden zij behoord tot het koopmans- of merscheniersgilde. Zij geven in de brief enige voorstellen om de rechten en plichten der kunstbroeders onderling en ten opzichte van de buitenwereld vast te leggen. Zij dringen er op aan, dat er "niet meer dan acht pharmacijns, gelijk 't jegenswoordich is" zullen mogen komen, en stellen als uitstervingsgetal voor: drie. Ook spreken ze uitdrukkelijk de wens uit om bij meerder uitsterven voor een nieuwe candidaat een examen te eisen. Zij willen geen zieken bezoeken, maar wèl vrij blijven om in hun winkels raad te geven. Het gereed maken van medicamenten door chirurgijns, vroedvrouwen, kwakzalvers en landlopers worde op een boete verboden. Ze spreken de wens uit dat de doctoren geen pharmaceutische bewerkingen mogen leveren zoals purgantia, sudorifera en andere, terwijl winkeliers zich eveneens op straffe van een boete moeten onthouden van de verkoop van rhabarber, senna, drop, tabak en dergelijke. Tenslotte zeggen zij de taxe van Utrecht te willen volgen.⁴⁷

De hierin genoemde apotheker *Herman Capueel* is vermoedelijk een kleinzoon of neef geweest van zijn in 1653 overleden naamgenoot. Deze jongere

Herman Capueel trad op 17 december 1693 in het huwelijk met Maria Blaubeen, "jonge dogter van Goes, wonend tot Antwerpen". Hij is op vrij jonge leeftijd gestorven. Op 21 oktober 1696 maakte hij "siekelijk naer den lighaeme, nogtans met goed verstant en memorie" zijn testament. Daarin werden geldbedragen gelegateerd van circa £100 aan de medici doctor Corn. Oortsz. te St. Maartensdijk en Johannes Oorts te Utrecht. Gegevens over de inboedel van huis en apotheek ontbreken in het testament. Op 8 februari 1697 is hij te Zierikzee begraven. Op 6 januari 1698 daarna verkoopt zijn weduwe Maria Blaubeen het huis op de hoek van de St. Jacobsstraat aan de westzijde en de Oude Haven (nu Havenpark) voor 1750 Car. Gl. aan Sybilla van Stenis, weduwe van Dr. Joh. Oorts.⁴⁸ Op 16 oktober 1673 heeft een tweede groepering apothekers, ten getale van vijf: Johannes Schaap, A. van Wijmeren, J. Boeije, Cornelis Mogge en A. Goltzius aan het Stadsbestuur haar commentaar gegeven op de door hen geziene concept-instructie voor het nieuwe gilde of collegie. Zij maken weinig bezwaar tegen artikel 1 en 2 en verklaren zich accoord met het gebruik van een dispensatorium, de keuze vrijlatend tussen het Amsterdamse, Antwerpse of Utrechtse.⁴⁹ Ook de artikelen 3, 4, 5 en 6 geven hun weinig moeilijkheden: zij zullen zich "daerin gedraegen gelijk eerlijcke lieden behooren te doen en dheeren ons gelieven sich soo te betrouwen sonder eed". De artikelen 7, 8 en 9 echter bezwaren hen nogal, omdat naar hun oordeel bij beperking van vrijheid in dit opzicht in hun winkels deze "genoechsaem soude leedich staen insonderheijt dan noch die geene die van de doctoren niet begunsticht waeren waerin niemandt meer als Capueel soude triompheeren, die alreeds den doctor in de gunste heeft onder wiens naem tselve bij hem wel soude gedaen werden tot groot nadeel van andere". Hierop een eed afleggen bezwaart hen nog meer, zodat zij vragen hiervan ontslagen te blijven. Zij verzoeken echter dat door de doctores en chirurgijns geen medicamenten zullen mogen worden geleverd "tot groot prejuditie van ons apothekers" en oordelen dat het dan niet nodig zal zijn het aantal der winkels te beperken tot het getal genoemd in artikel 13. Maar het mag niet groter worden dan het nu is. Wat betreft de taxe verzoeken zij, evenmin als andere burgers,

niet gedwongen te worden, teneinde een normale verdienste te waarborgen. Tenslotte geven ook de artikelen 10, 11 en 12 hun weinig moeilijkheden, en zij oordelen, dat de mensen de vrije keus gelaten moet worden waar zij hun medicamenten willen halen. De tekst van de beide brieven volgt in bijlagen Ib en Ic. Men leze ter vergelijking de stedelijke ordonnantie van 1674 in bijlage Ia, welke ook reeds werd gepubliceerd door Wittop Koning.⁵⁰

Het ontstaan van de onderlinge broodnijd is enigermate begrijpelijk vanuit de reeds genoemde verwantschap van enkele apothekers met regentenfamilies en door het betrekkelijk grote aantal hunner op een bevolkingsgetal der stad van 6 à 7000 inwoners, hoewel toch nog rekening mag worden gehouden met de verkoop aan de wekelijks de stad, als centrale marktplaats, bezoekende eilandbewoners. De meeste leverantie voor de zieke en gewonde soldaten, die in de jaren 1602-1609 en 1635-1639 vanuit Oostende en Brabant hier in het Gasthuis werd verzorgd, was nu wel voorbij.

De briefwisseling, hiervoor geschetst, kreeg tot besluit de oprichting van het apothekersgilde in de reeds genoemde stedelijke ordonnantie van 1674. De door Wittop Koning in 1954 gegeven er bij behorende medicamentenlijst betreft alléén de geprijsde artikelen.⁵¹ Wij geven in bijlage II de totale reeks om een beeld te geven van alle hier toen gebruikte geneesmiddelen. Merkwaardig is het Emplastrum aurium, dat toen en in de achttiende eeuw (hier meestal geschreven als empl.Ouri) in de Zierikzeese chirurgijns-gilde-archieven stond aangetekend als werkstuk bij de admittie tot vrij meester chirurgijn. Een apotheker werd voor de bereiding niet genoemd. Het recept bleek onvindbaar zowel in Elzeviers apothekerswoordenboek als in andere voor deze tijd geldende voorschriften.

Vermoedelijk mogen we hier denken aan het goudglit = Lithargyrum aureum = Oxydum plumbicum semivitreum = loodpleister, de basis voor vele andere pleisters.⁵² Wij herinneren hier overigens aan het in de keramiek gebruikte loodglit met haar oranje-gele kleur.

De hiervóór in het jaar 1673 en in bijlage Ib genoemde apotheker A.Goltzius is *Abraham Goltzius jr.*, een kleinzoon van zijn oudere naamgenoot, die omstreeks 1630 werd vermeld. Hij is geboren te Havre de Grace als zoon van de medicus Hubertus Goltzius en

diens Franse echtgenote Judith Gérard uit Rouen. In Zierikzee huwde hij op 8 oktober 1669 in de Waalse kerk met Maria de Kever, komend uit een niet-regerende familie.⁵³ Van hen kennen we geen nakomelingen.

Op 21 december 1675 vraagt *Michiel Oostdijck* uit Middelburg, die als poorter werd ingeschreven op 22 juli 1676, oud 22 jaar, admittie om in Zierikzee als apotheker te mogen fungeren. Hij was een neef van Jonas Oostdijck voornoemd; hun vaders waren broers. Zijn ouders waren Michiel Nicolaasse Oostdijck, apotheker te Middelburg en Margriete van Scharerdenburg. Het verzoek werd aanvankelijk niet ingewilligd "des dat het getal der winkels niet en vermeerderd". In de door hem gemaakte, van een ernstige Calvinistische levensovertuiging getuigende aantekeningen over zijn levensloop lezen we, dat hij na zijn leertijd van 1670 tot 1674 in Goes, Breda en Middelburg, op 10 oktober 1675 in Zierikzee een huis en winkel kocht aan de Oude Haven voor £755. Op 1 maart 1676 trouwde hij te Amsterdam met zijn nicht Isabella Tradel, een dochter van Jeremias Tradel en Catharina van den Broeck. Behalve de geboorten van zijn kinderen, vermeldt hij onder meer de hoge met overstroming gepaard gaande vloed van 26 januari 1682, de strenge winter van 1684, in 1688 het uitvaren uit het Goereese Gat van de vloot van 700 schepen met de prins van Oranje naar Engeland, en de in 1692 ook in Zierikzee gevoelde aardbeving, voorts zijn promotie tot doctor medicinae in Leiden op 2 september 1693. Reeds enkele jaren daarna, op 7 juli 1696, is hij na een ziekte van 5 weken "met geduijrige razernie" overleden.⁵⁴ Zijn vrouw is in 1706 hertrouwd met de chirurgijn Nicolaas Hodenpijl, een zoon van Hugo Hodenpijl en Digna Oostdijck. De laatstgenoemde was een dochter van Nicolaas Michielse Oostdijck, stadsrentmeester, schepen, e.a. te Goes.⁵⁵ Het te Zierikzee opgemaakte testament van Michiel Oostdijck en Isabella Tradel dateert van 7 december 1668.⁵⁶

Op 14 maart 1683 verzoekt *Jacobus Beeckman*, die op 1 februari van dit jaar als 22-jarige en geboortig uit "Duijseldorp" in de Poorterboeken staat ingeschreven, hier een apothekerswinkel te mogen "exerceeren". Hij is vermoedelijk een nazaat geweest van Jacob Beeckman, de broer van de natuuronderzoeker Dr. Isaac Beeckman, die van 1611-1616 te Zierikzee heeft

Achttiende eeuw.

gewoond.⁵⁷ In mei 1693 is Jacob Beeckman gehuwd met Geertruijt van Leijen.⁵⁸

Op 17 december 1683 vraagt *Lieven Boeije* (1662-1694), een zoon van Ds. Jacob Boeije (1636-1699) te St.Philipsland, later in Sirjansland -waar Lieven ook werd gedoopt-, en een neef van de reeds genoemde apotheker Jan Boeije, aan het Stadsbestuur om de apotheek van zijn grootmoeder Maria van Couwenburgh, de tweede echtgenote en weduwe van de chirurgijn Lieven Jansz. Boeije (1602-1650), over te mogen nemen. De requesten van Beeckman en Boeije zijn in handen gesteld van Burgemeesters en Tresorieren ter examinatie, na rapportering door de Stadsdoctores. Lieven Boeije huwde in 1684 met Suzanna van der Port, komend uit een stedelijke regentenfamilie. Zij leefde van 1667-1693.⁵⁹

De tevoren ook genoemde apotheker Nicolaas Baster is overleden in 1690. Zijn weduwe, Apollonia de Krijger, een dochter van Hobius de Krijger, burgemeester van Brouwershaven, verkocht in 1704 de apotheek in de Korte Sint Jansstraat aan de hierna nog te noemen apotheker Adriaan Mulock. De apotheker Carel Dillinck is begraven op 20 februari 1708.⁶⁰

De opvolger van de apotheker Dr. Michiel Oostdijck was zijn zoon, geheten *Jeremias Oostdijck*. Deze is geboren in 1687, en overleed op 10 oktober 1728. Hij kwam in Zierikzee nabij het stedelijk patriciaat als weesmeester, gezworene en heemraad van Schouwen, dit alles in overeenstemming met de positie van de familie Oostdijck in Goes en Middelburg. Voorts was hij nog buitenvader (boekhouder) van het Oude Manhuis, en bekleedde ook nog de functie van meekrapkeurmeester. In de laatste functie is hij, met enige anderen -waaronder de chirurgijn Willem Ruijter- opgetreden als getuige inzake de manslag in de nacht van 6 op 7 januari 1715, als gevolg van een twist tussen de keurmeesters Pieter Kempe en Pieter Mogge.⁶¹

Jeremias is eerst op 1 mei 1709 gehuwd met Apollonia Doll, een dochter van de rijke maar van eenvoudige herkomst zijnde Nicolaas Doll en Johanna Van Couwenburgh. Apollonia overleed op 10 januari 1712. Op 7 maart 1716 hertrouwde Jeremias, toen reder zijnde van een meestoof in Renesse, met Cornelia Tromp, een dochter van de brouwer Job Tromp aldaar.

Ook hij heeft, na zijn vader, zijn levensnotities gemaakt. Ze verhalen over zijn twee huwelijken, de hevige storm van 8 oktober 1703, de geboorte van zijn oudste dochter Isabella op 30 maart 1710, en van de 7 kinderen uit het tweede huwelijk.⁶²

De rekeningen van het Weeshuis vermelden de betaling van door hem geleverde medicamenten over de jaren 1717 en 1718 ad £5:19:6. Het archief van de Zierikzeese Weeskamer toont de staat en inventaris door Jeremias bij zijn overlijden nagelaten, op 4 oktober 1729 door de weduwe overgebracht. Aan vaste goederen worden vermeld: het huis "aan de oostzijde van de Oude Haven" (dit is naar tegenwoordige begrippen de noordzijde), waarin hij overleed, dat werd getaxeerd op £450,-, een reeks landerijen, 1/16 part "in de meestove in de vierendeelen", 1/6 part in een vishoeker, kapitaal en renten van zoutpannen, de verkochte "apothecarswinkel aan Mons. Gothardus Redeker, volgens acte obligatoir den 25 april 1729 voor de notaris Spanjaart gepasseerd" ter somme van £83, een "obligatie van verkogte boeken" ter waarde van £63:9:2, en twee andere obligaties. Naast het huisraad -waaronder enige kabinetten- was er bij het

goud- en zilverwerk een gouden diamantring "de juf-frouw weduwe in huwelijk vereert". Na aftrek van het haar krachtens het huwelijkscontract toekomende be-drag ad £1136: 13: 13 1/2 bleek de nalatenschap in een negatief saldo van £ 87: 8: 11 te resulteren.⁶³

Adriaan Mulock, geboren in 1673, levert als apotheker medicamenten aan het Oude Manhuis in de jaren 1693-1695, 1699-1701 en 1716-1717, in de laatste twee jaren ook aan het Weeshuis.

In 1704 heeft hij de winkel gekocht van de in 1690 overleden apotheker Nicolaas Baster in een overeen-komst met diens weduwe Apollonia de Krijger. Dit pand was de apotheek, die wij later zullen ontmoeten als de apotheek Gasille, Korte Jansstraat 4. Adriaan heeft nogal politieke aspiraties gehad: in de Zierikzee-se Vroedschap heeft hij zéker 12 functies bekleed, waaronder die van raad, burgemeester, thesaurier en ontvanger der gemeene middelen. Wij mogen daar-om wel aannemen, dat hij na zijn eerste periode veel van de apothekerswerkzaamheden heeft moeten over laten aan een deskundige -ons onbekende- medewer-ker. Vermoedelijk is het pand in de Korte Sint Jans-straat gebruikt voor de apotheek en de huisvesting van zijn medewerker; hij zelf heeft gewoond Oude Haven D 413 (nu Havenpark 20). Extra kenschetsend voor zijn politieke ambiance is, dat hij sedert 1725 een tijdlang president is geweest van één der toen -sedert

1652- bestaande stedelijke regeringscorrespon-den-ties, die de verdeling der bestuurlijke ambten auto-noom regelden.⁶⁴ Hij was een zoon van de stadsdoctor Dr. Cornelis Mulock, en via zijn moeder verwant met de families De Huybert en Van Couwen-burgh. Zijn elgen echtgenote was Clasina Wintschut, een kleindochter van Ds. Abr. van der Meer te Drel-schor. In 1728 werd hij aangesteld tot Generaliteitsre-kenmeester in Den Haag. Daar is hij overleden in 1733.⁶⁵

Na de pharmaceutische aantekeningen bij het zes-tiende-eeuwse getijdenboek tevoren, voegen wij nu de tekst in van een handschrift geschreven in een *Comptoir Almanack* van het jaar 1722.⁶⁶ Het geeft een indruk van een keuze van in de eerste helft van de achttiende eeuw gebruikte medicamenten met hun prijzen. De er in genoemde persoonsnamen geven de mogelijkheid tot een identificatie van de op het eerste gezicht onbekende notulist-apotheker. "Neef Rocus Bruinvis" is vermoedelijk de notaris van die naam geweest, functionerend van 1690-1726, en "nigt ijs-erkorff" is vermoedelijk één der dames IJserkorff, levend in ongeveer dezelfde tijd. Rekening houdend met het huwelijk van Cornelia IJserkorff met Jan Mulock in 1701, zou als schrijver van het handschrift het eerst aan Adriaan Mulock gedacht kunnen worden.⁶⁷

Wij geven hier de tekst.

Januarius	£
Ten 1. gum. tragacant : Cois. 3 ij mons. jan de kok	" : 5 :
2. Coll : Stomacho no. ij d'heer baljuw marin: waeijs	" : 2 :
3. tinct : in vitro	
huijb : joose / den 3 ditto. tinct: nostr:	
vij voor lena de meijt van mevrouw van oosterlant	" : 4 :
vini: hijpocrat: nigt ijserkorff	" : 2 :
4. iteret: gum: tragacant mr: Jan de Kok	" : " : 1
5. haust: carminans	
de schildersvr: tusschent beddeweegh	" : " : 4
7. empl: capitaal- no ij	
het dogtertje van jacob bolle	
iteret. in vitro tinct vij	" : 4 :
voor de meijt van mevrouw van oosterland	
8. bolus diafor:	" : " : 8

9. Emulsio anod: et cordialis	" : 3 : 4
empl. vesicator: no. ij ad aures	" : " : 8
de vrouw van neeff Rocus bruinvis	
iteret ; emulsio. adde tinct: opii	" : 4 : "
liniment : in olla	" : " : 8
pro eadem	
10. pulv: astring: no iv	" : 1 : 4
nigt ijserkorf	
11. Sp: volat: oleos: in vitro	" : 2 : 8
mevrouw van Renisse	
12. Iteret: emulsio den 9 huijus. pr:omitt:	
tinct. opii de vrouw van neeff bruinvis	" : 3 : 4
iteret : tinc: in vitro	
de vrouw van oosterlands meijt	" : 4 : "
Rad: polipod: ij : gumm: tragacant ³ j	
nigt ijserkorff	

Op 18 april 1712 is begraven de apotheker *Machiel Limburgh*, die blijkens een koopacte van april 1708 gewoond heeft in de Poststraat, thans nr. 3.⁶⁸

Het verzoek, op 3 januari 1721, van de apothekers aan het stadsbestuur om maatregelen te hunner bescherming tegen het leveren van sommige medicamenten door chirurgijns en "communijwinkels", en het request van 17 maart 1724 van de dan hier practiserende vijf apothekers, om hun getal op den duur te doen verminderen tot drie, lijken in verband te staan met hun toen bedreigde concurrentie-positie.

Van 10 juli – 8 november 1724 is in vier zittingen door de schepenen behandeld een proces van Mr. Jan van Goote, als deken van het chirurgijns-gilde contra de apotheker *Hendrick Beeckman* -vermoedelijk een zoon van *Jacobus Beeckman* - "ter sake van het Practiseren ende Cureren van Ds. Jean Prades", zijnde in strijd met de chirurgijns-gildebrief. Een eindvonnis geven de stukken niet, en evenmin het "Waerheijtboeck" in de Rechterlijke Archieven te Middelburg.⁶⁹

Omstreeks 1730 is hier nog enige jaren apotheker geweest *Cornelis van Vliet*, geboren te Goes in 1697, begraven te Zierikzee op 5 januari 1771. Hij is sinds 1737 tot in 1752 stadspenningmeester geworden, na op 27 maart 1736 te zijn gehuwd met Maria Sara de Jonge, een dochter van de Zierikzeese stadsbestuur-

der Gerbrand de Jonge, behorend tot het Brouwershavense geslacht van die naam.⁷⁰

De daarna op 29 april 1738 hier poorter geworden apotheker *Willem Henricus'Crebber*, geboren te Cuyk oud 30 jaren, is misschien zijn opvolger geweest. In 1752 woonde hij in het pand B 367, nu Dam 5. Zijn vrouw Martha de Clercq werd begraven op 20 november 1755. Hij hertrouwde op 9 mei 1756 met Antonia Minkert, werd zelf begraven op 13 juli 1772.⁷¹ Zijn opvolger van 1770-1781 is geweest *Adriaan Matthijs Versteegh*. Eerder, op 15 november 1741, was begraven apotheker *Leendert van Raphels*.

Apothekers Van der Grijp

Op 9 juni 1747 verkoopt Cornelis Mulock, vermoedelijk een zoon van de apotheker Adriaan Mulock vernoemd⁷², het huis en erf aan de Oude Haven voor de Breede brug op de hoek van het Visslop aan de apotheker *Johan van der Grijp*. Deze is de eerste geweest van een reeks belangrijke, hier in de tijd der Verlichting passende apothekers van die naam.⁷³ Hij is geboren in 1715 te Wissekerke als zoon van Ds. Jeremias van der Grijp en Anna Clement. Terloops zij vermeld, dat Cornelis van der Vliet in 1750 en 1751 medicijnen leverde aan het Oude Manhuis. Hij overleed 30 december 1770. Op 2 november 1759 verkocht Jan van der Grijp aan zijn broer *Cornelis* (geboren 28 november 1731 te Noordgouwe) de helft van zijn voorraad medicijnen, waarna zij gezamenlijk de apotheek voortzetten.

Invloeden via enkele medici in deze tijd.

Enige receptuur uit de eerste helft van de achttiende eeuw kennen wij uit vijf brieven, die zijn geschreven aan de Zierikzeese medicus Dr. Jacob de Witte van Elkerzee (1697-1765), door enige collegae aan wie hij kennelijk in voor hem problematische gevallen om advies heeft gevraagd.⁷⁴ Hij is behalve stadsdoctor, een vooraanstaand stadsbestuurder geweest. Naast diagnostische overwegingen en pogingen tot verklaring van de ziekteverschijnselen, vallen met name in de therapeutische voorstellen duidelijk nog invloeden uit de vorige eeuwen op, terwijl in één brief zelfs een getuigenis van Galenus nog gezaghebbend blijkt. De adviezen bij de gepresenteerde gevallen, waarin klachten vanuit de maag en de galwegen lijken te overheersen, omvatten dieet- en levensvoorschriften, lichaamsbeweging en baden, naast aderlating, bloedzuigers, decocten van kruidenmengsels en confectioes, en een ruim gebruik van Spawater. Eén van de brieven, in het Nederlands geschreven door Herman Boerhaave⁷⁴ -de andere zijn in het Latijn gesteld-, waarin geen diagnose wordt aangeduid, ondersteunt de dieetadviezen van Dr. de Witte : "verzagtende olij en balsamachtige middelen", en adviseert te geven : "driemaal daags op een lege maag een halve unce vers geperste amandelolij"; en aanstonds daarop gedurende drie weken 4 uncen van het decoct: R/ Rad. Angelic. unc. β , rad. Bardanae unc. iv, glycyrrhizae unc. iij, serpent. virgin. dr. ij, coq. spatio 1/8 horae, vase cluso, decocti exhibe deïn liij.

Voorts heeft Dr. de Witte nagelaten een 22 pagina's tellend "bouck om Resepte in te schrijve". Het bevat een relaas over het Balsamum Locatelli en zijn bereiding uit gele was, "canarij-seck", olijfolie, "veneetse terpentijn gewassen met rosewater", perubalsem en rood sandelhout. Het hielp als wondzalf, zuiverend en genezend, ook bij dolle honden- en andere dierenbeten, in tijden van pest door er iets van in neus en mond te doen, en bij kanker, pokjes en mazelen. Samen met plaatselijke warmtetoepassing hielp het ook bij locale pijnen, een zwakke maag, jicht en roos, "quade borste", gezwellen, zinkingen en alle "obstructie en principael voor de longe of teeringh en cortasemheljdt". Opvallend is de notitie: "Een vrouw die swanger is en magh het niet gebruike". Het boekje bevat verder een aantal recepten, verkregen van patiënten, met groten-

deels voor die tijd obsoleete bestandmiddelen: lapis bezoar, hertshoorn en eenhoorn tegen stuipen, lapis indicatis en mirthridaat (*Probatum*) tegen graveel, een maagelixir met myrrhe, saffraan en alvaz, een versterkingsmiddel met hertshoorn, andere tegen waterzucht met “carde benedicti corens”, om het bloed te zuiveren, voor een “quade keel” en voor een “geklonterde of swerende Borst”. Een mengsel ter voorkoming van een “Berourte” met lavendel- en lindebloesembladeren, castoreum en mosterdzaad, kon mits gedestilleerd met brandewijn wel 20 jaren goed blijven. Hierbij is aangetekend: “Men kan een fles van deese compositie gemaakt, ontbieden door een Amsterdamse schipper, uyt den apoteek van de Heer Seba, woonende op de Haarlemmerdijk over het Heere Logement tot Amsterdam. Maer moet in het Ontbiede bij gescreve worde berourtedranck, want daer is van verscheijde waardij.”

Een recept voor thee “seer goet voor een slijmighe opstopping van het water” -verkregen van den Overste ameronge, gedateerd 1725- toont de polypragmasie van die tijd. Goudgeel gekleurd met “cortcas arant.” had ze als bestanddelen: herb.heder.terrestr., bugula, ruth.murar., agrimonia, flor.tussilag., malva, virga aurea, hijpericon, rad.chin.Rodos, filix mas en polijpod. guern.

Van veel grotere betekenis dan de receptuur in de nalatenschap van Dr. de Witte van Elkerzee zijn in Zierikzee de prestaties geweest van Dr. Job Baster (1711-1775). Hij was geen gewichtig stadsbestuurder, doch volop medicus en natuuronderzoeker, een geleerde en ijverige navolger van Boerhaave, een man van internationale allure. Naast zijn natuurwaarnemingen deed hij ook enige goede medische verhandelingen het licht zien. Zijn receptuur is van een heldere eenvoud geweest. Voorbeelden daarvan zijn het door de hierna te noemen Dr. A.J.'s Graeuwen geciteerde recept tegen icterus niger:

R/ pulv. myrrhae unc. j β ,sapo venet. dr. ij ,
terebinth. dr. β , m.f. pill gr. iij , s. 3 d.d. 4 à 5 p. ,
en het decoctum cortic. Peruv., de flores zinci,
de siroop van ramenar en het decoct. seminis
Nasturtii bij kinkhoest.

Voorts heeft hij getracht een serie nieuwe, in Edinburgh ontwikkelde medicamenten in Nederland ingang te doen vinden, daarbij de bereidingswijze en de

indicaties voor de toepassing uitvoerig vermeldend. Het waren de spiritus Mindereri, het kermes minerale, het pulvis Carrhusianorum en enkele andere anti-moon en kwik-preparaten, met weliswaar een in onze ogen, zowel wat betreft de naamgeving als de bereidingswijze nog altijd wat mystieke bijklank, die echter toch tot in de eerste decennia van de negentiende eeuw toepassing hebben gevonden.⁷⁵

Nog in zijn tijd, op 25 februari 1769, is hier poorter geworden als 22-jarige “jong man”, de apotheker *Adriaan Matthijs Versteeg* uit Werkendam, die we reeds even noemden. Op 5 januari 1773 huwde hij met Johanna Erasmus. Hij werd begraven 16 maart 1781, zij 5 januari 1786.

In de tijd dadelijk na Dr. Job Baster is van betekenis geweest de medicus Dr. Abraham Jacob 's Graeuwen (1747-1796), die twee prijsverhandelingen schreef, die werden bekroond, achtereenvolgens met een gouden en een zilveren medaille, over geelzucht en over kinkhoest. Hij heeft hierin een uitvoerige receptuur gegeven, die hij ten dele had ontleend aan de medische aantekeningen van Dr. Baster, welke hem door deze op zijn sterfbed werden nagelaten, waarvan wij zo juist enige voorbeelden gaven. De meeste van deze receptuur zal toen zeker de Zierikzeese apothekers hebben bereikt. Ook heeft toen betekenis gehad Dr. Jan Macquet, de dichter-medicus en stadsbestuurder, die ook nog een inleiding tot de pathologie heeft geschreven. Wij kennen van hem echter geen receptuur.⁷⁶

Patriottentijd.

In de patriottentijd is hier naast anderen nog apotheker *Johannes Roskam* geweest. Hij is geboren op 30 mei 1752, als zoon van Jacobus Roskam en Margrieta van der Grijp, zo een neef van Cornelis en Johan van der Grijp.⁷⁷ Evenals deze ondertekende hij mede de brief van 218 stadsburgers aan het stadsbestuur, die zich op 18 september 1786 verontrust toonden over de toen onder de stadsbevolking steeds toenemende onenigheid.⁷⁸ Hij woonde ergens aan de zuidzijde van de Oude Haven, maar wij weten niet nauwkeurig waar. Hij is op 21 mei 1800, ongehuwd (misschien toen reeds weduwnaar), op 48-jarige leeftijd overleden. Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat de apothekersgereedschappen, die hij in 1775 van Dr. Job Baster had geërfd⁷⁹, door de reeds genoemde verwantschap met de familie Van der Grijp, in de apotheek van Cornelis van der Grijp zijn overgegaan.

De brief van 18 september 1786 heeft het oproer van 23 september 1787 niet kunnen voorkomen. Er is toen een bijna onvoorstelbare ravage aangericht.⁸⁰ Jan en Cornelis van der Grijp kregen toen een bedrag van £3: 6 : 8 vergoed voor de toen door hen geleverde medicamenten ten behoeve van de gewonden, hetgeen als een betrekkelijk gering bedrag kan worden gezien.⁸¹ Johan van der Grijp is op 31 mei 1792 begraven, als "bejaard jonkman", nadat op 10 maart 1792 de twee gebroeders een mutueel testament hadden laten opmaken bij notaris C.M. Sevenhuijsen.⁸² Hierbij zijn opgetreden als getuigen Jacobus Gerrids, en de apotheker Anton Hertstein. De laatstgenoemde zal later uitvoerig worden besproken.

Op 14 december 1797 werd hier poorter de apotheker *Pieter Zacharias Faber*, die in 1766 te Sluis geboren was. Hij kocht in 1798 het grote pand D 367 aan de Appelmarkt (nu nr. 18), en huwde met Sara Jacoba de Winter.

Nieuwe impulsen.

Sedert het einde van de achttiende eeuw (de revolutiejaren, het koninkrijk van Lodewijk Napoleon, en het keizerrijk) ondervonden ook de apothekers de door de centrale regering gestelde eisen en voorschriften. Voor de medici en theologen (merkwaardig genoeg tezamen) kwamen de vernieuwde impulsen,

uitgaande van de Fysische Colleges, die in verschillende steden in Nederland waren ontstaan na de geleerde achttiende-eeuwse genootschappen. Hier van heeft er zich ook één in Zierikzee gevormd.⁸³ Hier kwamen vooral de ontwikkelingen op het gebied der natuurwetenschappen, electriciteit, sterrenkunde en wiskunde aan de orde, met een zekere popularisering. In hoeverre ook de apothekers toen belangstelling hebben getoond is althans in Zierikzee - in het jaar 1802 waren er hier slechts drie - niet bekend. Wel weten we, dat in deze tijd de voor hen belangrijke nieuwe ontwikkelingen in de chemie tot stand kwamen na de bijdragen van Léméry, Boerhaave, Priestley, Scheele en vooral Cavendish, Lavoisier, Berzelius, Sertürner, Stratingh en nog een aantal anderen. Hierdoor zijn de apothekers in het begin van de negentiende eeuw naast geneesmiddelenbereiders ook chemici geworden, waartoe nog meer dan tevoren een behoorlijke algemene ontwikkeling vereist was. Tevens zien we in deze tijd de oude, ietwat mystieke benamingen van eertijds plaats maken voor de nuchtere benamingen van grondstoffen, zoals wij die kennen in de twintigste eeuw.⁸⁴

Sedert het jaar 1800 hebben de apothekers door de opheffing der gilden onderling eerst zelf hun weg moeten vinden. Pas in 1804 kwam er door oprichting van een plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht ook in Zierikzee weer enige binding. Cornelis van der Grijp was de eerste apotheker in dit gezelschap, dat toen onder het voorzitterschap stond van de ijverige Dr. Nicolaas de Kater. Cornelis was een geleerd en ook in de klassieke talen doorkneed man. Onder meer vertaalde hij in 1773 in het Nederlands de Latijnse redevoering over Lieven Jansz. Kaerssemaker uitgesproken door Adam Camphuysen, destijds rector van de Latijnse school.⁸⁵ Ook beoefende hij de dichtkunst, getuige zijn bijdragen in de uitgaven van het Haagse genootschap "Kunstliefde spaart geen vijt". Voorts schreef hij in toonaangevende tijdschriften van zijn dagen. Als apothekersleerling heeft hij gehad de op 30 januari 1786 te Midlum geboren en in Zonnemaire en Zierikzee opgegroeide, poëtisch begaafde *Sicco Godefridus Nauta*, die echter na nog geen twee-jarig verblijf ten huize van de apotheker G.H. Klesner te 's Gravenhage op 10 december 1804, op 18-jarige leeftijd overleed.⁸⁶

Op 9 mei 1805 stierven in Zierikzee drie personen na het drinken van “een elixer met genever”, ten huize van de “stadsfabriek” (stadsbouwmeester) J. Glimmerveen, dat hun was aangeboden door diens echtgenote.⁸⁷ Over het resultaat van het onderzoek door de plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht en de apothekers, wordt in de notulen van die commissie alleen vermeld het gerucht, dat het vocht een aftreksel zou zijn geweest van stinkende gouwe. Naderhand bleek, dat aconitum napellus (Monnikskap) de dood had veroorzaakt.

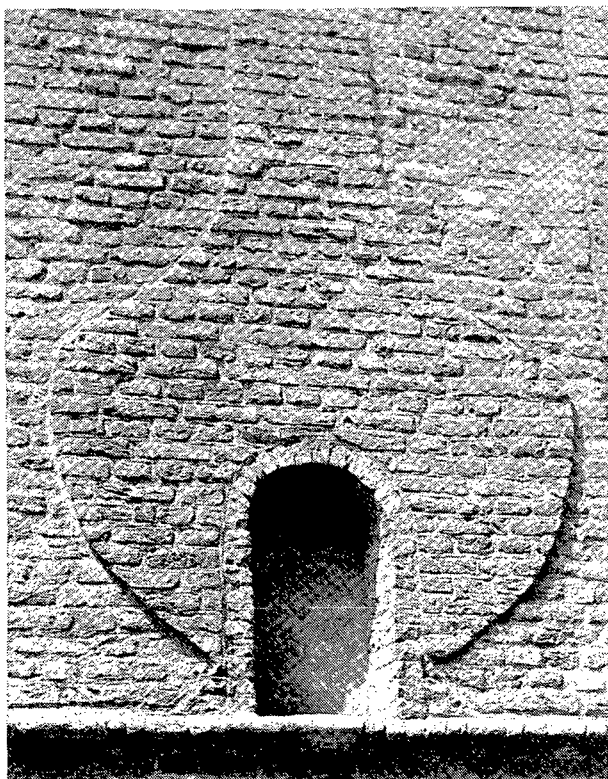
Cornelis van der Grijp overleed op 25 januari 1806. Kort tevoren, op 17 januari 1806 had zich in de apotheek gevestigd zijn neef *François Roelof Bennet van der Grijp*, aan wie door Cornelis van der Grijp op 15 januari, door een onderhandse overeenkomst, waren gelegateerd de twee achter elkaar gelegen huizen aan de zuidzijde van de Oude Haven, op de hoek van het Visslop, met de daarin in voorraad zijnde kruiden en geprepareerde en ongeprepareerde medicijnen, meubels, huiscieraden, inboedel, de gehele bibliotheek en alle linne en wolle kleederen, mits daarvoor betalende de som van £1200 Vls. De gehele nalatenschappen van Johannes en Cornelis van der Grijp, vastgesteld en toebedeeld aan de verschillende erfgenamen op 1 augustus 1806, omvatten het bedrag van £15258 : 14 : 4 3/4. De erfgenamen waren leden van de familie van der Grijp en enkele met hen door huwelijk verbonden leden van de families de Wind en Roskam. Ook deelden in lichte mate mede in de nalatenschap Anthony Hertsteijn en Philippina Mulkens, ieder een Nationale schuldbrief verkrijgend van 1000 gl., renterend 3%, indien zij ten tijde van Cornelis van der Grijps overlijden “nog bij hem waren inwonende”. Misschien was Anthony Hertsteijn, die we later nog zullen noemen, toen nog in de apotheek als leerling of medewerker werkzaam.⁸⁸

In de apotheek waren in 1807: drie winkeltoogen met laden, een lessenaar, een spiegeltje, en een kasje met opgezette vogels, 6 koperen en 4 steenen mortieren met stampers, 6 paar koperen schalen met daartoe behorende balansen en ijzer en koper gewigt, groot en klein, 8 blokken “Pragters”, en nog een grote koperen mortier en stamper, naast twee weerglasen. Voorts 4 kasten waarin ruim 85 laden met wateren, tincturen, spiritussen, wortels, zaden, houten, basten, gemmen, pepers, zouten, 42 potten met syroopen,

olien, liquors, extracten, poeyers en gemicalens, en een partij zalven, kruiden en zaden, grote en kleine flessen. Ook de kruidkamer bevatte een soortgelijke variatie aan geneesmiddelen, waaronder 20 tonnen met allerlei soorten kruiden, enige kisten met onderscheyde medicijnen, naast enige zeeften en een partij koper gewigt. In de kelder was een destilleeroven met toebehorende glaase kolken, en daarnaast instrumenten en wat andere tot de Apothekersaffaire behorende winkelmaterialen. In de verschillende kamers waren naast diverse meubelen en huisraad, in één ervan een Mikroskoop, in een andere een kastje met opgezette vogels en een dito met Capellen, naast enige flessen met insecten en beeldjes. Bij de kledingstukken waren diverse “rokken en camisoolen”, bij het zilverwerk onder meer een degen met zilver gevest, en een paar zilveren broekgespen. Onder de contante penningen bevonden zich 9 gouden Rijders ter waarde van £21 en 6 halve dito, waard £7, naast andere contanten tezamen een bedrag van £163-19-3. Van de nog te innen vorderingen waren bedragen voor geleverde medicamenten aan de doctores R.C. Ermerins, P.A. de Jonge, A. Levinson en G. de Neve, de chirurgijns J. van der Baan, Pieter de Potter, en een aantal eilandelijke heelmeeesters, alles tezamen ten bedrage van £135 – 19 – 3. In de bibliotheek vonden wij slechts vermeld: Twee boekenkassen met boeken, van welke de voornaamste waren: Hamelsveld over den Bijbel, Stuart Romeinse geschiedenis, Wagenaar Vaderlandsche Geschiedenis met de vervolgen, Kok Vaderlandsch Woordenboek, Vaderlandsche Letteroeffeningen, voorts eenige werken over de geneeskunde, Reisbeschrijvingen, Dicht- en Mengelwerken.⁸⁸

François is geboren als zoon van Ds. Willem van der Grijp, een broer van Johannes en Cornelis, en Anna Christina Bennet op 21 oktober 1779 te Monnikendam.⁸⁹ Hij huwde met Anna Yda Nauta, geboren te Midlum (Frl) als dochter van Ds. Petrus Nauta en Adriana Abbring, later wonend te Zonnemaire. Hij overleed vroeg: 1 maart 1829. Hij is een vooraanstaand man geweest in Zierikzee, getuige zijn lidmaatschap van de stadsraad sedert 1811. Toen behoorde hij nog tot de uitverkorenen voor een belangrijke functie als deze. Zijn apotheek, die wij reeds signaleerden op de hoek van het Havenplein (toen nog Oude Haven) en het Visslop (nu Havenplein 26) had,

evenals de apotheek van *Philibert Lijphart Maatjes* in de Korte Sint Jansstraat, een zeer fraai interieur.⁹⁰ Boven de achteringang in het Visslop is nu nog een vermoedelijk als gildestuk gemetselde grote medicijnbeker, met een nis - misschien voor een erin te plaatsen verlichting (afb.2). De minuten van notaris P.C. de Winter⁹¹ (zie Bijlage III) geven op 28 december 1829 de inventarisbeschrijving en taxatie van deze apotheek. De "Droogerijen en Chimicalia zoo in de kruidkamer als in de winkel voorhanden" werden geschat door Dr. R.C.Ermerins. De taxatie van de gehele inboedel bedroeg f 2964,05, van de apotheek alléén: f 2309,77. Tijdens de ziekte en na het overlijden van François is de apotheek aanvankelijk beheerd door de provisoren *Filedt Kok* (1828-1829), *J.C.Betz* uit Breda (1 mei 1829-1833) en daarna nog korte tijd door A.E.Baes uit Edam tot de overname door François' zoon *Sicco Godefridus Nauta van der Grijp*.

Afb. 2: Gemetselde bokaal met nis in het Visslop te Zierikzee, boven de achteringang van de vroegere apotheek Van der Grijp
Foto auteur

Van der Moer.

De apotheker *Izak van der Moer*, gedoopt te Zierikzee op 7 januari 1761, als zoon van de chirurgijn Lambert van der Moer uit diens derde huwelijk met Christina Warre uit 's Gravendeel (haar vader was Isack Warre), huwde 29 april 1787 met Willemina van Oosterdijk, en woonde in het pand, waar vóór hem Willem Crebber zijn apotheek had gedreven (Dam 5).

Deze familie van der Moer, waarin een nogal ongewone genealogische relatie is voorgekomen, dankt haar naam vermoedelijk aan in de omgeving van Leur in Brabant destijds voorkomende moergronden.⁹²

Hij heeft nogal eens van zich laten horen in verband met aan hem nog niet betaalde voorzieningen van medicamenten. Het begon met een verzoek aan het Stadsbestuur op 19 januari 1792 "om gebeneficieerd te worden" met de leverantie van medicijnen voor het Gasthuis, zulks "ter gemoetkoming van zijn Leverantie aan de Armen", waarvoor hem slechts een matige som gelds was toegelegd. De Raad is met zijn verzoek accoord gegaan, maar ook later blijkt hij nog niet tevreden te zijn.

De voorgevel van zijn huis is bij het oproer van 1787 door het ingooien van de ruiten beschadigd; hij behoorde in de ogen van de oproerkraaiers tot de groep der patriotten. In 1804 liet hij deze nog houten voorgevel via een stedelijke subsidie door een stenen vervangen.⁹³

Op 8 augustus 1811 is er in de notulen van de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht sprake van een verzoek van de zijde van de voorzitter (en Maire) Dr. Nicolaas de Kater tot "vérification des médicaments du pharmacien van der Moer, fournisseur pour l'Hopital Militaire". Nog in de jaren 1811-1816 zijn er in de Raadsnotulen becijferingen van aan hem verschuldigde bedragen wegens door hem geleverde medicijnen, zoals onder meer, die aan 88 Roomse kinderen in het Weeshuis, waar het totale aantal wezen 97 was. Op 17 maart 1817 vermelden de notulen van de plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht, dat, terwijl Izak van der Moer sedert 1809 geneesmiddelen leverde aan de diverse armen, er krachtens het Koninklijk Besluit van 20 december 1814 en de Resolutie van Gedeputeerde Staten van Zeeland d.d. 12 januari 1815, er per 1 april 1817 een scheiding zou komen van de gecombineerde

armen, en die van de verschillende diaconieën. Terwijl de betaling van de levering van medicamenten aan hem in het vooruitzicht werd gesteld, kreeg hij alvast jaarlijks f 350,-. In 1820 uitte de Ned.Herv.Diaconie haar klachten wegens de weigering van deze apotheker om medicamenten te leveren "ingevolge het beding van 20 januari 1809". Een en ander werd gesteld in handen van de Commissie van Politie. Na het overlijden van Cornelis van der Grijp, werd hij op 16 juli 1816 als lid van de plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht benoemd, tezamen met zijn collega R.R.B. van der Grijp. In het laatst van zijn leven stelt Van der Moer zich nogal strijdbaar op, getuige zijn brieven van 18 juni en 7 oktober 1829⁹⁴ tegen het nog als vanouds "favoriseren" van bepaalde apothekers door de *medicinae doctores*, hetgeen door hem - na de wet op de gezondheid van 1818 - wetsverkrachting wordt genoemd. Hij kondigt zijn voornemen aan om ontslag te vragen als lid van de plaatselijke commissie. Deze noemt in de door haar gevoerde correspondentie met de provinciale commissie de aantijgingen van de heer van der Moer lasterlijk en leugenachtig, en wijst ze ten stelligste af. Kort daarna, op 2 maart 1830 is deze apotheker overleden.

Een zoon van Izak van der Moer, genaamd Adam, is in de Napoleontische tijd conscrit geweest, en bleef als zodanig een tijd krijgsgevangen in Duitsland, van waar hij in 1814 terugkeerde. Bij de nieuwe dreiging door de ontsnapping van Napoléon meldde hij zich weer aan, en ging onder de 3e Compagnie Vrijwilligers te paard naar 's Gravenhage.⁹⁵

Andere gebeurtenissen in het begin van de negentiende eeuw.

Na de instelling van het Geneeskundig Staatstoezicht, gaf koning Lodewijk Napoleon in Algemeene Verordeningen in 1807 de voor de apothekers belangrijke bepaling om vergiften of slaapmiddelen "en bij name het Arsenicum of Rottekruit, de Murias Hijdrargijri (vulgo Mercurius Sublimatus Corrosivus) en het Opium op een verzekerde plaats te bewaren, waarvan de Meester de sleutel aan niemand zal mogen toevertrouwen", met een daarop gestelde boete van f 25,-.⁹⁶ Daarna is op 6 februari 1816 in de notulen van de plaatselijke commissie het gebruik van de *Pharmacopoea Batava* als "expirerend" vermeld, en op 4 december de te verwachten Nederlandse vertaling ervan aangekondigd.⁹⁷

Inmiddels waren bij de visitaties op de 14e van Hooymaand 1809 de apotheken van Van der Moer en Bennet van der Grijp als zeer goed gekwalificeerd. De winkel van P.Z.Faber échter was onzindelijk, de medicijnvoorraad was niet volledig en de etikettering was vaak onjuist. Ook op 16 november 1810 was de plaatselijke commissie over hem niet tevreden. Daarna vermelden de notulen een aantal jaren geen negatieve beoordeling meer over hem.

Op 18 april 1819 liep hij per ongeluk, misleid door de toen nog heersende nachtelijke duisternis op straat, in het tegenover zijn woning toen liggende gedeelte van de Oude Haven, en verdronk.⁹⁸

Toen op de dag erna de vrederechter, vergezeld door zijn griffier, ten behoeve van de afwezige erfgenamen het huis en de daarin aanwezige goederen wilde gaan verzegelen, toonde de advocaat mr. J.Schuurbeque Boeye de op 24 september 1817 gesloten onderhandse acte van verkoop⁹⁹ door de nu overledene aan de heer B.J.Gabrij, drogist te Gouda¹⁰⁰ van de daarin vermelde goederen. Deze inventaris omvatte: de apotheek bestaande uit 136 stuks potten met koperen deksels, 30 dozen, ruim 300 flessen in soort met kassen, een toonbank met 15 laden en een kasje, een lessenaar met raamtje, een kapel met 2 kopere mortieren of vijzels, 3 steene dito, 4 koppel schalen in soort, een witte marmeren mortier, een zalvenkastje, een ijzeren mortier, 2 bekkens, een distilleerketel en koelvat houdende 28 emmers water, een ijzeren fornuis en voorts spatels, daarnaast als meubels: 3 tafels, 12

stoelen, een kabinet, een bed met toebehoren, een Mahoniehoute bureau, wat koper, sin.porcelijn 44 en een spiegel, alles tezamen voor een somma van 200 Guldens. In het contract is voorts bepaald, dat de koper de gekochte goederen in bruikleen zal laten ten huize van de verkoper, die zich verplicht tot onderhoud en bewaring, tot wederopzegging, en dat de verkoper alles weer terug mag kopen voor een door twee deskundigen te bepalen som, mits niet minder dan 300 guldens. Het laatste recht zal niet overgaan op de erfgenamen of rechtverkrijgenden van de verkoper. In de overlijdensacte van Faber staat, dat hij weduwnaar was. Maar het overlijden van zijn vrouw kon in Zierikzee niet worden gevonden. Verder staat aangetekend, dat er "schouwing" is verricht. Later, op 17 augustus 1819, is bij vonnis van de Rechtbank in eerste aanleg het besluit gevallen tot openbare verkoop van de boedel, hetgeen wordt bevestigd door een bericht in de Zierikzeesche Courant van 10 augustus 1819, met de aankondiging van de verkoop door de deurwaarder Johannes Costerus als Curator, ten overstaan van de notaris Jan Mosselmans, op geregtelijk gezag van de heer Vrederegter van het kanton Zierikzee. Zo zijn toch uiteindelijk de apotheek en het huisraad niet in Gouda gekomen.

Sedert 1822 pas is de ingebruikneming van de nieuwe medicinale gewichten door de provinciale commissie sterk aanbevolen na het Koninklijk Besluit daaromtrent van 21 oktober 1819.¹⁰¹

Op 10 mei 1827 is er in het archief van de plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toeverzicht de *Pharmacopoea Navalis*¹⁰², die werd opgemaakt door de provinciale commissie in Middelburg. Hierin staat, naast de vereiste medicamenten, een lijst van chirurgische instrumenten, geschikt voor schepen met 100 koppen. Ze zal hier als een toetssteen gebruikt zijn bij de door de plaatselijke commissie verrichte inspectie van de scheepskisten voor de hier in de jaren 1838-1857 op twee werven aan de Scheepstimmerdijk gebouwde voor de grote vaart bestemde zeilschepen. Daarnaast visitteerde de plaatselijke commissie jaarlijks de apothekers, en inspecteerde de instrumenten van de doctores, heel- en vroedmeesters en vroedvrouwen.

Sicco Godefridus Nauta van der Grijp.

De uit het huwelijk van François Bennet van der Grijp en Anna Yda Nauta op 20 juni 1810 geboren zoon Sicco Godefridus Nauta van der Grijp, later apotheker en chemicus, werd te Middelburg geadmitteerd op 21 juli 1831, en nam de apotheek van zijn vader over in 1833. Hij was genoemd naar de hiervoor reeds genoemde jong gestorven broer van zijn moeder, Sicco Godefridus Nauta, en werd evenals zijn voorzaten een geleerd en vooraanstaand man. Zo trad hij toe tot de in Zierikzee in 1800 opgerichte vrijmetselaarsloge "De Ster in 't Oosten", waarvan onder meer ook lid zijn geweest zijn collegae Philibert Lijphart Maatjes, Johan Hendrik Ochtman Joh.zn, de heren D.Q.Mulock Houwer, H.G.Mulock Houwer, H.A.van IJsselsteijn, Jhr.J.L.de Jonge, en later ook de stadsarchivaris P.D.de Vos. Tevens maakte hij deel uit van het Hervormd Diaconie Armbestuur, als secretaris, met naast zich iemand als F.Nagtglas.

Afb. 3 Sicco Godefridus Nauta van der Grijp (1810-1893) op 65-jarige leeftijd

Verder was hij bestuurslid van de plaatselijke afdelingen van de Maatschappijen tot Nut van 't Algemeen, en van Nijverheid en Handel. Van 1855-1868 trad hij in de commissie van toezicht voor de katoenweverij op namens het stadsbestuur. Ook heeft hij een open oog gehad op de belangen van de Volksgezondheid in de stad. In de jaren 1857 en 1858 stimuleerde hij de preventieve vleeskeuring door een Rijksveearts, in plaats van door een keurmeester, mede in verband met het veel voorkomend miltvuur en de soms aan de dieren gegeven sterke medicamenten zoals nux vomica. Ook rapporteerde hij enige keren in de plaatselijke commissie voor toezicht en in de Stadsraad op de Vismarkt te koop aangeboden rotte vis, welke daarna werd verwijderd. Tenslotte verkreeg hij - merkwaardig genoeg - het toezicht op de stedelijke plantsoenen. Bijna vanzelfsprekend telde ook het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen hem onder haar leden.¹⁰³ In de Zierikzeese gemeenteraad had hij zitting met andere vooraanstaanden, zoals Jhr.J.L.de Jonge, Dr. Hubrecht Goemans, en de geneesheer B.P.D.Zuurdeeg.

Bij de cholerabestrijding hier ter stede in 1833 en ook later is hij als chemicus een centrale figuur geweest. Zo werkte hij mede aan het stellen van de diagnose in twijfelgevallen met de zogenaamde ozonometer. Men veronderstelde toen, dat ozon de geur van miasmata wegnam door een binding met deze, en zo een bederf- of rotting vertragende werking uitoefende. Met reageerpapierstroken kon de hoeveelheid verbruikt ozon worden benaderd en daardoor omgekeerd de mate der "putredo".¹⁰⁴ In de vergadering van de plaatselijke commissie van 28 november 1855 deelde hij mede, dat deze proeven destijds door hem zijn genomen om de waarde van dit werktuig te leren kennen, en dat hij daartoe geleid was door de resultaten van hem bekende proefnemingen genomen te Koningsbergen.

Ook het beroken van de huizen der lijdens volgens Guyton de Morveau werd hem toevertrouwd. Hierbij bestond de grondstof uit gelijke delen peroxydi magnesia nigra en murias sodae (ieder libr. 4, in stopflessen bewaard), waarvan bij elke 3 unciae gevoegd werd 2 1/2 unciae acidum sulfuricum. Door de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht en het stadsbestuur werden nog andere voorzorgsmaatregelen genomen, welke door de provinciale commis-

sie aan de andere steden ten voorbeeld werden gesteld. Bovendien heeft de laatstgenoemde commissie toen een voorraad geneesmiddelen voor de stedelijke apothekers verplicht gesteld. Wij geven de lijsten hiervan in Bijlage IV.¹⁰⁵ De medewerking van de betrokkenen is hierbij echter niet groot geweest. De secretaris van de plaatselijke commissie, toen J.H.Cornielje, heel- en vroedmeester, schreef althans aan de provinciale commissie, dat hij slechts met moeite de verslagen had kunnen krijgen, en de apotheker Schutter antwoordde zelfs na herhaald schrijven niet.

De notulen van de zo juist bedoelde plaatselijke commissie geven op 10 oktober 1842 een passage over de voorziening met bloedzuigers, van welke tot nu toe de medici zichzelf trachtten te voorzien. Nu wordt, gelet op art.3 van het K.B. van 12 juli 1821 (Staatsblad nr. 7), dat een boete stelt van f 3,- voor elk "defect", aan de doctoren en heelmeesters alhier gevraagd zich van de aanschaf van dit "medicament" te onthouden, en dit aan de apotheker over te laten.

In de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht is S.van der Grijp na J.H.Ochtman Joh.zn secretaris geweest tot de beëindiging van de werkzaamheden van deze commissie in 1865.¹⁰⁶ In het door de geneeskundige wetten van dat jaar gereorganiseerd Geneeskundig Staatstoezicht, werd hij met enkele anderen voor Zeeland aangesteld in de provinciale raad. Hij en zijn zo juist genoemde collega J.H.Ochtman Joh.zn brachten in juli 1854 nog een rapport uit over de inhoud van 13 hier te koop aangeboden flessen zogenaamd limoensap. De vloeistof bleek te bestaan uit water met vrij zwavelzuur in een betrekkelijk grote hoeveelheid (1 lood en 2 wigtjes per fles), een weinig gutta-gom en een geringe hoeveelheid citroenolie. Hun conclusie luidde, dat de vloeistof op zichzelf schadelijk kon zijn, maar dat ze bij gebruik in soep door de verdunning dan weinig gevaar opleverde.

Een portret van Sicco Godefridus Nauta van der Grijp (afb. 3) op ongeveer 65-jarige leeftijd geven wij uit het in 1875 aan Jhr.Johan Louis de Jonge aangeboden album bij diens afscheid als wethouder van Zierikzee.¹⁰⁷ Hij is, ongehuwd, overleden 21 mei 1893, op 83-jarige leeftijd, na zich enkele jaren tevoren uit het actieve leven te hebben teruggetrokken. Over zijn verdiensten tijdens zijn leven hebben wij hiervoor iets medegedeeld. In de Zierikzeesche Courant versche-

nen toen ter nagedachtenis twee berichten, één anonym (vermoedelijk P.D.de Vos) en één van F.Nagtglass (toen reeds wonend te Utrecht), die wezen op de onverdroten ijver van de overledene voor wetenschap en medemens, zijn dichterlijke natuur en vredelievend maar licht ontvlambaar gemoed en zijn religieuze zin en activiteit ook op kerkelijk gebied. Dezelfde P.D.de Vos, zijn logebroeder, heeft vóór de verkoop van zijn bibliotheek, die gelijktijdig met de "antieke Apotheek" te Amsterdam is geveild, een enigermate gesystematiseerde catalogus geschreven.¹⁰⁸ Ze toont Van der Grijps belangstelling - in afgeronde getallen - voor scheikunde en pharmacie in 180 nummers, natuurkunde, natuurlijke geschiedenis en meteorologie 255, kruidkunde en geneeskunde 40, Godgeleerdheid en wijsbegeerte 105, taal en letterkunde 160, aardrijkskunde, geschiedenis en reizen 100. De meerderheid der boeken en tijdschriften, gedateerd tot in 1891, blijkt Nederlandstalig. De Duitse bevatten iets meer dan een derde, de Franse een tiende, terwijl er betrekkelijk weinig Engelse titels zijn, en slechts enkele in het Latijn. De bibliotheek bevatte voor het merendeel negentiende-eeuwse uitgaven, 40 waren er uit de achttiende eeuw, slechts enkele uit de zeventiende en zestiende eeuw. Van de tijdschriften telden wij 6 Nederlandstalige, 7 Duitse, 3 Franse en 2 Engelse. Van de auteurs der boeken vallen op: Opwijrda, Liebig, G.J.Mulder, J.W.Gunning, Regnault, Holtrop, Berzelius, Stoeder, Wittstein, J.L.Enklaar, C.A.J.A.Oudemans, Boerhaave - *Methodes studii Medici* d'Alb.ab. Haller, 4°, perk. Amst., 1751, prijs der Latijnse school aan F.R.Bennet van der Grijp, sept. 1797-, Dodonaeus - *Cruydtboek*, Leiden, 1608-, S.Blankaart - *Kruidboek*, Amst. 1698-, J.Baster - *Natuurkundige Uitspanningen* -, Moleschott, Martinet, Ali Cohen, S.Cornel, von Humboldt, Staring, Miguel, C.Nägeli - *Pilze*-, H.C.van Hall - *Kruidkunde*-, W.F.R. Suringar - *Zakflora*, 1873-, Figuier, Tyndall, Hugenholtz, Pettenkofer, F.W.Winkler, Faraday, Darwin, en Hugo de Vries. Van de literaire werken zijn er behalve Staring: von Schiller, Lessing, Goethe, Tollens, Bilderdijk, van Alphen, Pascal, Renan, J.van Effen, da Costa, Rousseau, Busken Huet, Zola, Potgieter, Beets, J.J.L.ten Kate, Cats, en de kroniekschrijvers Reygersberch, Smallegange en Nagtglas. Opvallend blijkt zijn belangstelling voor de in zijn tijd recente vorderingen in zijn vakgebied in ruime zin, mede voor statistische gegevens en de

verslagen van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid. Ook blijkt hij geïnteresseerd te zijn geweest in het toen opkomende socialisme. Op religieus gebied lijkt hij een vrijzinnig getinte zienswijze te zijn toegegaan geweest. Hij heeft in zijn lange levensduur gekend, na de introductie van de chemie, de verdere ontwikkeling in de microscopie, bacteriologie en parasitologie, de talrijke technische vorderingen van die tijd, en ook pharmacognosie: de herkenning en beschrijving van de werkzame grondstoffen der toen gebruikte geneesmiddelen.

Hierin hebben -althans ten dele- ook de nu volgende reeks apothekers gedeeld. Van hen zijn de oudere meestal nog opgeleid aan de geneeskundige school te Middelburg, de jongere sinds 1866 aan één der universiteiten - voor Zierikzee doorgaans Amsterdam of Utrecht - of in een particuliere school. Pas in 1876 werd een zelfstandige academische apothekersstudie gerealiseerd.¹⁰⁹

Hertstein (afb.4).

Een merkwaardige verschijning in de Zierikzeese apothekerswereld was de familie Hertstein.¹¹⁰

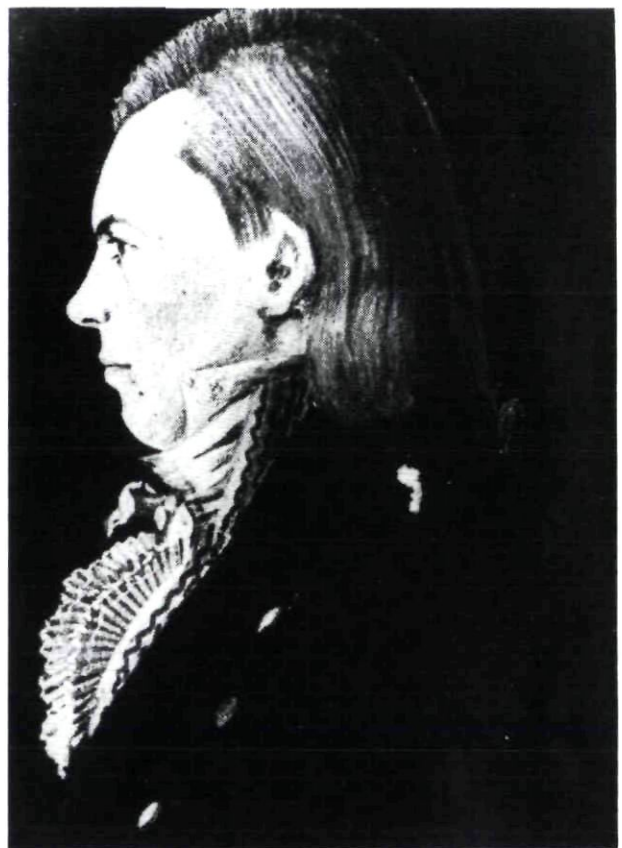

Afb. 4 Familiewapen Hertstein. Foto ter beschikking gesteld door Mw. A.C. Hertstein-de Mooij, Malaga

De op 4 juni 1767 in Wetzlar geboren *Anton Hertstein* ontvluchtte in de tijd van een toenemende Pruisische overheersing in Duitsland zijn geboortestreek en stelde zich in dienst van het Nederlandse Statenleger. Wij noemden hem terloops in 1792. Vermoedelijk heeft hij sedert 1804, door het in dat jaar ingestelde geneeskundig Staatstoezicht in de plaatselijke en departementale commissies van geneeskundig toeverzicht de wenk gekregen zijn kennis en vaardigheid nog iets te versterken. Wij hebben daarover geen nauwkeurige gegevens. Slechts weten we, dat in een in oktober 1802 gezonden missive van het "Departementaal Bestuur aan het Committé van Onderzoek" te Zierikzee onder de daarin genoemde *medicinae doctores*, chirurgijns, vroedvrouwen en apothecars zijn naam niet voorkomt. Wij herinneren hier aan het over hem bij de apotheek Van der Grijp gezegde, waar hij vermoedelijk als leerling heeft meegewerkt.

Op 30 september 1812 pas verkreeg hij te Middelburg zijn admissie. Tevoren, in 1806, was hij in Zierikzee reeds in het huwelijk getreden met *Philippina Mulkens*, een dochter van *Jan Mulkens* en *Sara Maria van der Meer*. (afb.5)

Op 16 oktober 1812 vestigde hij zich in het pand Mol 7. Zijn echtgenote overleed 22 februari 1822 op 62-jarige leeftijd. De overlijdensaangifte geschiedde door een buurman en door *Pieter Joppe*, haar neef, inwonend apothekersleerling, die een zoon was van de timmerman *Leendert Joppe* en *Susanne Mulkens*. Deze *Pieter* overleed, ongehuwd, op 8 augustus 1829 als apothekersbediende op 31-jarige leeftijd. Zijn overlijdensaangifte geschiedde door zijn neef, eveneens genaamd *Pieter Joppe*, en *Justus Christoffel Hertstein*, apothekersbediende. *Anton Hertstein* hertrouwde in 1824, op 58-jarige leeftijd met de Zierikzeese *Joppa van der Weijde*¹¹¹, weduwe van de winkelier *Jan van der Vliet*, die had gewoond in het buurpand Mol 9. Hij overleed 25 februari 1841, kinderloos.¹¹²

Afb. 5 *Anton Hertstein* (1767-1841).
Herkomst foto als afb. 4.

De apotheek is daarna voortgezet door zijn neef *Justus Christoffel (Christoph) Hertstein* (afb. 6), eveneens geboren te Wetzlar, op 16 mei 1799. Terwijl Anton zich door zijn huwelijk verzwagerde aan ambachtslieden (timmermans en metselaars), koos Justus zijn wederhelft uit een hoger milieu: in 1823 trad hij in het huwelijk met Johanna Zoeteling de Winter, een dochter van de Zierikzeese notaris Pieter Cornelis de Winter en Zoetje de Jonge (afb. 7). Op 23 oktober 1830 werd hij als apotheker te Middelburg geadmitteerd. Hij woonde te Zierikzee eerst in het pand thans genummerd Havenpark 11, maar verhuisde na het overlijden van neef Anton naar Mol 7, terwijl diens weduwe toen naar Havenpark 11 ging. Het jonge apothekersechtpaar kreeg vele kinderen, maar Justus overleed reeds op 13 juli 1849. De apotheek werd daarna beheerd door vier achtereenvolgende provisoren. De eerste *A.A. Schilt* moest zijn admissie-examen nog doen, maar slaagde daarin niet, zelfs niet bij herhaling. De tweede, van beter gehalte, *J.M. Nidelstein Walter* uit Hulst, een zoon van de predikant Ds. Johan Coenraad

Nidelstein Walter ¹¹³ aldaar, bleef tot in 1853, maar vertrok toen naar Vlaardingen. ¹¹⁴ De derde, *M. Rieger*, in 1851 in Haarlem tot apotheker bevorderd, nam reeds in het einde van mei 1853 een apotheek elders over. Toen kwam de achttienjarige *Meijnhart van Lissa*, die twee jaren in de apotheek van de heer Deinse à Cotty te Middelburg had gewerkt. ¹¹⁵ Hij vervulde hier zijn taak onder toezicht van de straks te noemen apotheker Gijsbrecht de Jonge de Boer, tot ook nog in 1853 Justus' zoon *Johan Ludwig* zijn admissie verkreeg en toen de apotheek kon voortzetten. (afb. 8) De zakelijke overname van apotheek en woonhuis tussen hem en zijn moeder - hij noemt zich dan Johan Louis Hertsteijn - geschiedde op 4 mei 1869 voor de som van f 4600,-. ¹¹⁶ Johan achtte echter na verloop van tijd de vooruitzichten in Zierikzee niet meer gunstig en vertrok op 29 juli 1878 naar Amsterdam, waar hij eerst in de Marnixstraat, nr. 201, later aan de Jacob van Lennepkade een apotheek, geheten "Het Hert" heeft gevoerd. Hij overleed daar pas in 1912.

Afb. 6 Justus Christoffel Hertstein, apotheker
16 mei 1799 - 13 juli 1849

Afb. 7 Johanna Zoeteling - de Winter, echtgenote van
J.C. Hertstein. Herkomst foto als afb. 4.

Ochtman

Zijn broeder *Cornelis Johannes Jacobus George Philippus*, geboren in 1844, is eerst leerling bij hem geweest, ging daarna naar Haarlem, keerde 15 oktober 1868 terug en huwde met de Zierikzeese Helena van der Ploeg. Daarna, sedert 18 mei 1869 werd hij apotheker te Rotterdam in de Goudsestraat, achtereenvolgens 16, 38 en 40, daarna in de Aert van Nesstraat, de Westersingel en aan de Kruiskade nr.96. Hij overleedt 1899 tijdens een depressieve periode.

De apotheek Mol 7 te Zierikzee werd niet voortgezet: getuige een foto van deze straat uit ca. 1915, is er eerst een modezaak, genaamd "de Vlinder" geweest (dames Van Wely). Daarna is het opgenomen in de drogisterij Gudde (Mol 9). De familie Hertstein heeft, evenals de familie Wiebols, behoort tot de hier betrokken kleine groep der Lutheranen. Andere van oorsprong Duitse immigranten, zoals de families Thien, Ideler, Kohschulte en Volkeri waren katholiek. (zie afb.22)

Afb. 8 Johan Ludwig (Louis) Hertstein, apotheker op ongeveer 60- jarige leeftijd.

Eveneens oorspronkelijk van Duitse herkomst was de familie Ochtman, die aanvankelijk vanuit Hannover zich in Dreischor vestigde. Nazaten hebben in Zierikzee verschillende beroepen, onder meer apotheker en boekhandelaar uitgeoefend. Van hen kennen wij als apothekers de beide neven *Johan Hendrik Ochtman*. De oudste, geboren 24 februari 1817, als zoon van de manufacturier Johannes Ochtman kreeg op 21 juli 1836 te Middelburg zijn admissie (cum laude). Hij huwde met Anna Adriana Borrendamme¹¹⁷, en vestigde zich in 1837 in het pand Dam 5, dat wij reeds eerder noemden. Daar waren vóór hem nog geweest de reeds vermelde apothekers *Wilhelmus Henricus Crebber* van 1750-1770, *Adriaan Matthijs Versteegh* van 1770-1786, (terwijl hier in 1786 ook nog gewoond heeft de med.doctor Arend Bakker), *Isaak van der Moer* (1786-1830), *Cornelis Annanias Schutter* van 1830-1835 en *Pieter Johannes de Lepelaar* van 1835-1837. De beide laatsten waren predikantszonen, de eerste uit Oosterland, de laatste uit Waarde in Zuid-Beveland. Zij emigreerden naar Noord Amerika, achtereenvolgens in 1837 en 1848, een teken des tijds! Hun collega *Lourens van Bloppoel*, die we nog zullen noemen, volgde hen in 1849.

Johan Hendrik Ochtman Joh.zn was een actief stadsburger. In de jaren 1850-1859 is hij secretaris geweest van de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht, waarvan hij op 25 oktober 1844, na beëindiging van het werk als apotheker van Ph. Lijphart Maatjes lid geworden was.

Zijn notities als zodanig munten uit boven die van zijn voorgangers door uitvoerigheid en nauwkeurigheid. Hij was voorts lid van de vrijmetselaarsloge, en werd in 1853 lid van de gemeenteraad. Voorts was hij de stichter van het plaatselijk departement van de Nederlandse Maatschappij van Nijverheid¹¹⁸, dat zich inzette tot stimulering van de nog noodlijdende economische toestand in de stad. Tevoren waren door de steun van de Nederlandsche Handelsmaatschappij hier een katoen of calicot-weverij van 1838-1856¹¹⁹, en scheepsbouw van 1840-1857 ontstaan. In 1846 richtte Ochtman met de zakenman C.van der Vliet de eerste door een stoomkrachtmotor - later twee motoren van 8 en 10 PK - gedreven garancinefabriek in Zeeland op, geplaatst in de Nieuwe Boogerdstraat, waar eerder

een zeepziederij was geweest. Hier vonden eerst 15, later 40 mensen werk. Tevoren had hij in zijn laboratorium chemische proefnemingen gedaan, na de berichten over de nieuwe methodiek uit Frankrijk.¹²⁰ Door dit overigens prijzenswaardig initiatief heeft hij helaas toch bijgedragen tot een luchtverontreiniging in Zierikzee. Reeds op 23 maart 1850 is er in de notulen van de plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht sprake van een onderzoek van de bij laag water uit de vrij komende slikken van de Oude Haven vanaf de zogenaamde zwemhaven ontsnappende gassen als hydrogenium sulfuricum, phosphor-waterstof, koolwaterstof en koolzuur. Dit geschiedde door de apothekers Ochtman en De Jonge de Boer - door de eerste van hen nauwkeurig beschreven - met een nadere beoordeling door de professoren Mulder en Ermerins te Groningen. De conclusie van het hierover uitgebrachte rapport was het advies de betrokken gedeelten van de Oude Haven tot aan de eerste houten brug te dempen.¹²¹

Deze geuren waren "van nature" ontstaan door het niet meer functioneren van de spuiboezem "de Houwer" reeds sedert 1673¹²², terwijl daarna de zwemhaven onvoldoende via de Molsluis met zout vloedwater verversd kon worden. Ook de Oude Haven ondervond de gevolgen van de steeds toenemende opslibbing en van uit de huizen komend afvalwater.

Op 14 juli 1851 vermelden dezelfde notulen de klachten over een kwalijke zwavelwaterstofgeur, die zich vaak bij een zuidwestelijke wind over de stad verspreidde. De Lutherse gemeente meldde zelfs de aantasting van de muren van de kerk en van vele huizen. In de westelijke stadsgracht, waarin de stadsriolerings met het nu sedert een aantal jaren meestromende zwavelzuur van de garancinefabriek uitmondde, stierven de vissen. Door de vrees voor schadelijke invloed ook op de stadsbewoners verzochten sommigen het werk in de fabriek te staken. Doch op 4 augustus 1851 zeggen de notulen van de plaatselijke commissie, dat de invloed van de gassen op zichzelf voor de gezondheid onbeduidend is, maar.... "dat ze invloed heeft bij het ontstaan van ziekten als typhus en najaarskoorts valt niet te betwijfelen". Het stadsbestuur liet toen een sluis aanbrengen tussen het gedeelte van de stadsgracht van het Bolwerk - daar "de stinkhoek" genaamd - tot aan de Zuidwillebrug, dat werd afgesloten, en het nabij het Bolwerk gelegen havenkanaal, en daarin zo zout water ter zuivering toe te laten, hetgeen ook eerst verbetering heeft gebracht. Hierdoor kreeg toen de westelijke stadsgracht de naam "zoute gracht". Maar dit kon het in de stadsgracht uitmondende polderwater negatief beïnvloeden, en het eertijds zuivere zoute water van de buitenhaven kon nu door de zwavelwaterstof door de bakkers niet meer worden gebruikt.

In 1851 en 1852 heeft J.H. Ochtman, na voorafgaande systematische proefnemingen, vernieuwingen doen aanbrengen in de meestoof "Het Hart"¹²³ te Zierikzee als voorbeeld tot de mogelijkheid van verbetering in de concurrentiepositie van de Zeeuwse meekrapbeveiding ten opzichte van die in Vacluse in Frankrijk. Ook heeft hij krachtig de totstandkoming van de stedelijke gasfabriek bevorderd, en gaf hij over het gasverbruik een voorlichtend boekje uit.¹²⁴

In 1854 werd hij directeur van de parancinefabriek, verhuisde toen naar de Nieuwe Boogerdstraat, en associeerde zich tot voortzetting van de apotheek met *Johannes Bal*. Hij is 29 december 1863 plotseling overleden na een beroerte. Zijn heengaan werd door zeer velen diep betreurd door zijn sociaal en humaan bewogen zijn. Hij was een mens, die vele goede dingen voor de stad en haar inwoners heeft tot stand gebracht.

De garancinefabriek werd na de teruggang en beëindiging van de meekrapveiding in 1881 gesloten en afgebroken. De periodiek optredende stank uit het westelijk gelegen gedeelte van de stadsgracht, die aanvankelijk na het aanleggen van de sluis in 1854 was verbeterd, werd na het onbruikbaar worden daarvan in de loop van deze eeuw als iets onvermijdelijks ervaren. Ze is pas opgeheven in 1962 door de totstandkoming van een gesloten rioolbemaling.¹²⁵

Een neef en iets jongere naam- en vakgenoot van de bovengenoemde was *Johan Hendrik Ochtman Jac.zn.* Hij is geboren op 4 oktober 1817 als zoon van de koopman Jacob Ochtman, een broer van Johannes Ochtman. Hij huwde met Petronella Johanna Geerling, geboren te Mons (België), een zuster van Petronella Geerling, de echtgenote van de later te noemen apotheker Jacobus Theodorus van Borren-damme. Deze Johan Hendrik Ochtman vestigde zich na zijn opleiding, eerst in Den Haag, daarna in Arnhem, waar de familie Geerling toen woonde, en kreeg admisse aldaar, op 14 april 1847 te Zierikzee in het pand Varremarkt 5, nabij de St.Lievens Monstertoren. Vóór hem woonde hier de grossier in kruiden Arij de Mooij.¹²⁶ Misschien heeft deze apotheker aan de daar toen vrijwel wekelijks met hun vee, boter en meekrap uit Schouwen komende boeren wel medicamenten kunnen leveren. Maar daarnaast heeft hij zich, getuige

advertenties in de Zierikzeese Courant, bezig gehouden met lotenverkoop, vermoedelijk als een bijverdienste. In 1868 vertrok hij naar Breda, en is op 7 maart 1886 te Antwerpen ten huize van een daar toen wonende dochter overleden. Na zijn vertrek is de apotheek opgeheven. Later verrees daar de woning van de dierenarts.

Terugkerend tot de apotheek op de hoek van de Dam en de Meelstraat, zien wij daar sedert 1854 als opvolger van J.H.Ochtman Joh.zn de apotheker *Johannes Bal*. Deze is als zoon van Cornelis Bal en Levina Brandenburg geboren op 11 juli 1831. Zijn vader is, getuige een geboorte-aangifte op 21 februari 1830 vermoedelijk belastingambtenaar ("commis") geweest. Hij is eerst gehuwd met Suzanna Maria Boone uit Middelburg, die in 1857 overleed, en daarna met Janna Wouterina Was, geboren in St.Maartensdijk. Uit zijn eerste huwelijk had hij 2 kinderen, uit het tweede 5. Het is niet bekend, waar Johannes zijn opleiding heeft genoten. Hoewel de archieven van de Klinische School in Middelburg hem niet vermelden, lijkt het toch niet onmogelijk, getuige zijn eerste huwelijk, dat hij daar korte tijd is geweest. Hij is gestorven op 1 april 1900 in het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam na een operatie.

Zijn opvolger was de uit zijn tweede huwelijk op 21 augustus 1860 geboren zoon *Cornelis Willem Bal*, die reeds in de apotheek werkte sinds 17 augustus 1893. Hij is gehuwd met Barendina Johanna van Senus, die geboren is te Utrecht op 6 februari 1871 als dochter van de kleermaker Dirk Jan van Senus en Anthonia Nahuijsen, die hij tijdens zijn studie in Utrecht zal hebben ontmoet. In dit gezin zijn 5 zoons geboren in de jaren 1896-1910, waarvan de drie oudsten in Zierikzee, de jongste, eveneens Cornelis Willem geheten, op 8 juni 1910 te Utrecht. Ook deze apotheker heeft de economische toestand voor zijn bedrijf als niet meer zo rooskleurig gezien, maar bovendien was hij een chronisch alcoholist. Hij vertrok in 1908 met zijn gezin naar Rotterdam, waar hij provisor werd. Dit waarnemerschap heeft hij daarna ook in Haarlem, 's Hertogenbosch, Almelo, Dordrecht, Hilversum, 's Gravenhage en Amsterdam vervuld. In de laatste stad is hij overleden op 22 januari 1935.

Het bedrijf in Zierikzee werd voortgezet door zijn jongere broer *Frans Pieter Jacobus Bal*, als drogisterij, onder toezicht van de nabij wonende apotheker Cornelis de Looze. Cornelis Willem Bal kwam desondanks aanvankelijk nog regelmatig terug in Zierikzee, vermoedelijk ter controle van de gang van zaken bij zijn broeder, die eveneens een ietwat onbeheerst gebruik van alcoholica niet schuwde. Deze Frans is geboren op 25 december 1872. Hierbij is indertijd een blijk van medeleven gegeven van de zijde der andere apothekers Gerrit Adriaan de Looze en Jacob Marinus Gasille, die optraden als getuigen bij de geboorte-aangifte. Frans Bal is gehuwd geweest met Wilhelmina Elisabeth Wittermans, geboren in Bergen op Zoom op 22 augustus 1873. Zij kregen een dochtertje Tannetje Janna Wouterina op 16 augustus 1909, dat echter reeds op de leeftijd van 8 1/2 jaar stierf op 23 april 1918. Tevoren, op 10 januari 1918 was haar vader plotseling bezweken na het drinken van brandspiritus. Zijn vrouw, die daarna met haar moeder en een tante verhuisde naar Oude Haven 11, is op 20 februari 1920 gestorven. Alles tezamen een familietragedie.

De vroegere apotheek is in 1918 als drogisterij overgenomen door de heer *P.C.van der Valk*, die tevoren assistent was in de apotheek van de zo juist genoemde heer Cornelis de Looze. Als nevenverdienste bedreef hij ook de fotografie. Na zijn overlijden op 22 augustus 1928 is het bedrijf eerst voortgezet door de weduwe, mevrouw Van der Valk-Tuijtel. Na haar kwam de heer R.ten Kate, die zich nog meer toelegde op de fotografie. Hij werd opgevolgd door de fotograaf C.Verschoore. Er naast, in het pand Dam 7, is nu de drogisterij Dubel.

Uit deze vroegere apotheek is een register bewaard gebleven, waarin zijn aangetekend de geleverde vergiften gedurende de periode van 16 mei 1968 tot in het jaar 1906, voorzien van de handtekeningen of parafen van achtereenvolgens J.Bal, C.W.Bal, F.P.J.Bal, en P.C.Gilde (de laatste een assistente), en periodiek die van de visiteurs, onder meer P.M.de Ligny en J.P.Berdenis van Berlekom uit Middelburg.¹²⁷ Het merendeel der verkochte toxica bestond uit phosphorbrij (een lichtgevende pasta, die in blikken dozen werd afgeleverd: 1 gr. phosphor in 40 gr. brij), en rattenkruit. Beide dienden ter bestrijding van ratten, muizen en kakker-

lakken, en werden meestal geleverd aan landbouwers buiten, maar ook wel aan neringdoenden in de stad. Voorts zagen wij enige keren vermeld "slaapbollen", en éénmaal "choleradruppels" (tct. opii crocata). Kraaien werden bestreden met "kraai-oogen" of met pulv. nitr. strychni, ook wel nux vomicae, waarmede soms ook honden werden gedood, tot welk doel soms ook chloroform werd toegepast. Van de andere stoffen werd "bioxal. kalic." verkocht om hoeden te schuren, blauwzure kali voor staalharden, cyanet. kalic. om metaal te vergulden bij de goudsmit Buyze op de hoek van de Mol. Sublimaat werd geleverd voor fotografisch gebruik, chloralhydraat aan een onderwijzer voor een proef met organische scheikunde, en soms werd carbolzuur, om te verdunnen, ter wondgenezing verkocht.

Afb. 9 De befaamde Jacob Leunis van der Vliet, de mislukte apotheker en letterkundige.

Jacob Leunis van der Vliet (afb.9)

Nauwelijks een carrière als apotheker heeft de op 14 november 1814 geboren *Jacobus Leunis van der Vliet* gehad. Hij stamde uit een bekende Zierikzeese familie, van welke Jacob van der Vliet (1719-1778) notaris en stadsbestuurder is geweest. Diens zoon Leunis Jacobus was minder fortuinlijk, kwam meer dan eens in botsing met de Vierschaar, strandde economisch, terwijl ook zijn huwelijk mislukte. De kleinzoon Christiaan (1790-1845) werd horloge-, goud-, en zilversmid. Jacobus Leunis was zijn zoon. Hij volgde een opleiding tot apotheker in Den Bosch en aan de Klinische scholen in Haarlem en Middelburg in de jaren 1834-1837. Admissie verkreeg hij te Middelburg op 13 juli 1837. Na toen eerst provisor te zijn geweest in de apotheek van de weduwe Crucque te Goes, keerde hij naar Zierikzee terug. Maar hij bleek meer animo te tonen als schrijver en dichter dan als pharmaceut. Gesteund door een grote nalatenschap van een nicht verhuisde hij naar Den Haag, werd daar boekverkoper zonder winkel, en publiceerde daar onder het pseudoniem Boudewijn onder meer in het door hem uitgegeven geïllustreerde blad *De Tijd*. Hij leek literair wel begaafd, maar was grillig, en leed aan zelfoverschatting. Zo werd zijn vertaling van een werk van Dickens een mislukking. Bovendien kwam hij in conflict met de fiscus door overtreding van de Zegelwet. In het *Leeskabinet* schreef hij een schets getiteld *De Apothekersbediende*.¹²⁸ Dit tekent, ietwat wrang spottend, de beklagenswaardige positie van de in een koude, naar duivelsdrek en knofflook riekende artsensijwinkel, tot laat in de avond bij een olielampje werkende apothekersbediende, turend in een beduimd en van een onaangename pillengeur doortrokken boek, met gebarsten handen en een zwart voorschot, zich triest zijn goede afkomst en zijn gelukkige tijd als leerling herinnerend. Na het sluiten van luiken en deuren wordt hij ternauwernood in de huiselijke kring van de apotheker bij een avondmaal toegelaten. Dan, na het passeren van een binnenplaats en via een smalle steile buitentrap bereikt hij zijn kleine slaapvertrek, waarin ook een voorraad geneesmiddelen (waaronder vele slaapbollen) is opgestapeld, naast flessen met anatomische preparaten en aan een balk een opgezette slang of hagedis is opgehangen. Hij zegt hiervan: "Sinds de chirurgijns den baard niet meer afnemen en de apothekers niet meer met een haarzak, een poederjas, een lange pijp en gouden kniegespen achter de toonbank staan, zijn deze voorwerpen uit de

medicijnwinkels verdwenen." Zijn verhaal eindigt met een duiding op het zich openen van een andere toekomst en het bevrijd vaarwelzeggen van de oude sleur in de winkel, en daarna de langzame achteruitgang van een teringlijder, en diens dood, zo zijn eigen lot voorzien. Nog in 1846 is hij in het huwelijk getreden met mejuffrouw A.B.Hagedoorn. Maar Nagtglas, die hem in 1850 in Zierikzee nog eens ontmoette, zegt, dat reeds toen "het teringsterretje in zijn oog blonk". In november 1851 is hij inderdaad in Den Haag aan "tering" overleden.¹²⁹ Wij kennen de inhoud van een vanuit Den Haag aan een vriend in Zierikzee (misschien een medicus, die door hem "Iuyé Kees" wordt genoemd) vier folio's tellende brief, gedateerd 1 april 1842. Daarin wijst hij eerst op nogal berustende toon, maar toch wat schamper, op de minder goede verstandhouding met zijn vader. Klagend over zijn asthma, versterkt door de schrale zeelucht in Den Haag, geeft hij toe, dat die hem ook in Zeeland al had geplaagd. Hij spot met de "Haagsche Trotsch", die zich vooral demonstreert in de "brille in het bosch" bij de wandelingen van 12-3 uur door de upper ten, met sluiers, goud, zijde en fluweel. Daarna komen andere "pronkers", de verschillende ambachtslieden, met hun gouden doekspelden, kleine inkomsten en zware huishoudens: "Haagse mode, diepe zakken en geen geld". Prinses Sophie passeert bijna dagelijks zijn huisdeur, wandelend met de bokkige kroonprins, getooid met zijn smerige politiemuts, en hun zoontje, dat ooit misschien koning zal worden.

Sprekend over Zierikzee, uit hij zijn sympathie jegens de jonge Keller, élève-veearts, de medicus During, wiens gezondheid achteruitgaat, en diens vriend, de nogal trotse Lorenzo van Bloppoel (vermoedelijk doelt hij op de apotheker Laurens van Bloppoel), die eveneens sukkelend, toch aan het vrijen is geraakt, tegen de pijlen van het noodlot een schuilplaats zoekend aan de borst van een meisje. Met de "onbesuisde neef van Ochtman", die in Den Haag werd afgewezen voor zijn examen militair apotheker, doelt hij vermoedelijk op Johan Hendrik Ochtman Jac.zn. De domme zoon van de heer Vigelius¹³⁰, die zich jegens Van der Vliet eens aanmatigend gedroeg, werd door hem terecht gewezen in het bijzijn van zijn vader, waarna hij inbond. Hij wenst zijn vriend geluk met zijn nieuwe woning en inrichting, en hoopt hem daarin terug te zien, als hij na omzwervingen eens in Zierikzee terugkeert.

Invloed van een docent der Klinische School te Middelburg.

In deze tijd valt nog te vermelden de invloed van de in Zierikzee geboren medicus *Dr. Bonifacius de Jonge* (1781-1854)¹³¹, die in Middelburg practiseerde, en daar hoogleraar is geweest aan de Klinische School. In zijn leerboek *Handboek der Practische Geneeskunde, koorts en ontstekingen*, Middelburg, 1843, (8°, 863 pp.) geeft hij naast de physiologische en pathologische inzichten van zijn tijd, nogal uitvoerige therapeutische verwijzigingen naar de bij koorts en ontstekingen toen nog toegepaste aderlatingen, bloedzuigers, spaanse vliegpleisters, koelende pappen, lauwe stovingen, lichte braakmiddelen, verzachtende klysteren, verschillende decocten en syropi, camfer, cortex peruvianus, digitalis purpureae (de laatste ter uitdrijving van overtollig vocht), en een aantal uitwendig en inwendig toegepaste medicamenten, die de invloed tonen van de doorbraak van de chemie in de pharmacie in deze tijd. Zijn boek, dat vermoedelijk zal zijn gelezen door leerlingen plattelands- en stadsheermeesters, en misschien ook door aan de school studerende aanstaande apothekers, toont zo nog een menging van opvattingen uit de vorige eeuwen en nieuwe inzichten vanaf het begin van de negentiende eeuw tot omstreeks 1850.

Gijsbrecht de Jonge de Boer.

Op 26 september 1816 begon in het huis aan de Oude Haven, zuidzijde, thans Havenpark 32, Gijsbrecht de Jonge de Boer zijn apotheek, na admissie te Middelburg op 28 augustus 1816. Hij was een zoon van Frederik Willem Jan de Boer, meekoper en burgemeester van Zierikzee, en diens echtgenote Levina van Gote, geboren op 8 mei 1794. Hij trad in het huwelijk op 5 mei 1820 met Adriana Cornelia van Borrendamme, een zuster van de straks te noemen apotheker Jacobus Theodorus van Borrendamme. Gijsbrecht dankte zijn dubbele naam vermoedelijk aan het respect in zijn familie jegens de tegenover hem, in Havenpark 35, gewoond hebbende Gijsbrecht de Jonge.¹³² In zijn beginjaren blijkt hij een iets te grote ijver in zijn beroep te hebben gehad: in september 1823 is er een klacht in de notulen van de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht, dat hij op eigen gezag de genees-, heel- en artsenijsmengkunde had uitgeoefend, in strijd met art.19 van de Gezondheidswet van 12 maart 1818, en met art.2 van de apothekersinstructie.¹³³ Een en ander werd ter kennis gegeven aan de Officier van Justitie. In 1836 werd hij als lid van dezelfde commissie toegelaten, als opvolger van de toen vertrokken apotheker C.A.Schutter. In augustus en september van het jaar 1850 heeft hij meegewerkt met zijn collega J.H.Ochtman Johzn. aan het onderzoek over het veronderstelde gevaar van het uit de stadsgracht ontsnappende zwavelwaterstofgas, hetgeen wij reeds vermeldden. Hij leverde ook, evenals de chirurgijn Jacobus van der Baan, de met was doortrokken lijkkleden, die in deze tijd gebruikelijk waren bij voorname begravingen.¹³⁴ Op 26 april 1854 associeerde hij zich met Dirk Steenmeijer, die geboren is op 24 december 1825 te Hekeelingen, als zoon van de predikant Petrus Steenmeijer. In 1862 zette de associé alleen de apotheek voort; Gijsbrecht de Jonge de Boer vond toen een rustend bestaan. Merkwaardig is nog te vermelden het huwelijk van diens dochter Anthoinetta de Boer in 1856 met de tweede provisor in de apotheek Hertstein, gedurende de jaren 1851-1853: *J.M.Nidelstein Walter* uit Hulst. Na Dirk Steenmeijer, die gehuwd was met Anna Elisabeth Antonia van Ingen (geboren 20 augustus 1826 te Ouwerkerk, dochter van de predikant H.J.van Ingen aldaar), en die overleed op 11 maart 1900,

kwam als apotheker, na zijn studie in Utrecht, de op 1 januari 1865 geboren zoon *Petrus Steenmeijer*. Na diens overlijden op 6 december 1924 is de apotheek opgeheven en werd vervangen door de drogisterij van de heer S.van Gastel, die tot in 1979, toen de zoon, de heer A.van Gastel op 18 april overleed, druk werd bezocht. Sinds 1 maart 1982 is er de "voetenwinkel" van mevrouw Steendijk. Gijsbrecht de Jonge de Boer is op 18 november 1876 overleden te Dordrecht. Zo hebben wij zes Zierikzeese apotheken beschreven, die tot het einde van de negentiende- of tot het begin van de twintigste eeuw hebben bestaan. Twee andere konden hun bestaan iets langer rekken: de apotheken De Looze en Gasille.

De Looze.

De eerste begon met *Mattheus de Looze* (afb.10), gesproten uit het huwelijk van de deurwaarder Johannes de Looze en diens echtgenote Francina Pop(pe), geboren te Burgh. Mattheus werd geboren op 6 januari 1803 en huwde op 3 november 1825 met de achttienjarige Sophia Wilhelmina van Wassenaar Danquart te Amsterdam, een dochter van Arend van Wassenaar Danquart¹³⁵ en Cornelia Kruijs. In de huwelijksakte staat hij aangegeven als apothekersbediende. Hij werd niet aangetroffen in het register van apothekersleerlingen, aangelegd door de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht aldaar (archief, 27, nr.145). Toch mogen wij aannemen, dat hij als bediende een zekere opleiding heeft gehad. In 1826 kwam hij namelijk naar Zierikzee, woonde eerst in het pand Nieuwe Haven 21, en verkreeg reeds op 29 mei van dit jaar in Middelburg zijn admissie.

Hij heeft daar waarschijnlijk nog als leerling gewerkt. Sedert 1828 vestigde hij zich als apotheker in het pand

Dam 18 te Zierikzee, dat vóór die tijd bewoond was geweest achtereenvolgens door de bakker Abraham de Vos, de barbier Anthonij Rothuijs¹³⁶, en de vleeshouwer Cornelis Gloude. Het gezin had drie kinderen, waarvan de zoon Johannes Aarend, geboren 29 juli 1827, later naar Amsterdam terug ging. Een andere zoon Arend Willem Alexander werkte eerst als leerling bij zijn vader, daarna in Leiden en Middelburg en kwam als apotheker via Monnikendam, Meppel, St.Anna Parochie en Den Haag tenslotte in Rotterdam.¹³⁷ Verder woonde tijdelijk in als apothekersbediende de later te noemen Pieter Hendrik de Neve.

De nieuwe apotheker heeft zich naast zijn collega's goed kunnen handhaven. Hij overleed 7 mei 1869, maar was in 1864 reeds opgevolgd door zijn zoon *Gerrit Adriaan de Looze* (afb.11), geboren 7 september 1834, opgeleid te Middelburg, daar geadmitteerd op 21 september 1859. Deze huwde met Lena Lopse Hocke uit Brouwershaven, en overleed 15 juni 1895.

Afb.10 Apotheker Mattheus de Looze (1803 - 1869)
Foto ter beschikking gesteld door het Streek-
archivariaat van Schouwen-Duiveland en St.
Philipsland (gewoonlijk afgekort als SAZ).

Afb. 11 Apotheker Gerrit Adriaan de Looze.

Afb. 12 Familiefoto Apotheek de Looze. In het midden apotheker C. de Looze. Links en rechts van hem apothekersassistenten, resp. Catharina en Jacoba Cramer, zusters van de echtgenote van de apotheker. Voorts de zoons Gerrit Adriaan en Hendrik J.W. de Looze. Herkomst als afb. 10

Hun zoon Cornelis, geboren 17 september 1868, volgde hem daarna op. Hij studeerde in Amsterdam, genoot als student tijdelijk de bijnaam "zedelooze". Hij is gehuwd geweest met de verpleegster Marianne Cramer uit Nieuwer-Amstel. Twee van haar zusters hebben een tijd hier als apothekersassistente gewerkt (afb.12). *Cornelis de Looze* (afb.13), stond bekend om zijn gemoedelijk karakter en zin voor humor, ook al kon hij tegen lastige fondspatiënten¹³⁸, die teveel de apotheek bezochten, wel eens heerlijk foeteren. In de apotheek was een laboratorium voor chemisch- en

Afb. 13 Cornelis de Looze (1868 - 1953). Op de foto ca. 75 jaar oud. Herkomst foto als afb. 10.

microscopisch onderzoek, hetgeen ook op de voor-gevel was aangegeven (afb.14). Maar rond de jaren dertig van de twintigste eeuw beperkte dit onderzoek zich reeds tot het elementaire onderzoek van de urine op eiwit, suiker en sediment, voornamelijk ten behoeve van de toen practiserende generatie der oudere huisartsen. Ook dit verdween spoedig toen een jongere generatie dit zelf in haar praktijkruimte ging verrichten. Tot op hoge leeftijd is deze apotheker actief werkzaam, en ook sportief bezig geweest: hij zwom nog regelmatig op 80-jarige leeftijd. In zijn jongere jaren was hij lid van de Gezondheidscommissie voor Schouwen-Duiveland en St.Philipsland, waarvan Dr. J.L.C.Wortman te Noordgouwe voorzitter is geweest. Deze commissie behartigde de belangen van de volkshuisvesting, de toestand der openbare gebouwen, de drinkwatervoorziening, de kwaliteit van gebruiksartikelen en voedingsmiddelen, de toestand van water, bodem en lucht, vuilafvoer, luchtverontreiniging en de toestand der begraafplaatsen en hield toezicht op ziekten volgens de wet van 4 december 1872.¹³⁹

Afb. 14 Voorgevel apotheek de Looze, circa 1920, met op de 4 consoles 2 aronskelken en 2 aloës. Rechts naast de deur: M. de Looze en Zn. Links: Laboratorium voor chemisch en microscopisch onderzoek.

In het jaar van de watersnood, 1953, is hij op 9 augustus te Naarden overleden. Zijn zoon *Hendrik Joseph Willem*, die in 1961 apotheker werd te Badhoevedorp, heeft enige tijd de apotheek, in 1954, naast een provisor, beheerd.

Maar nog in hetzelfde jaar is ze overgenomen door de uit Indonesië (Pekalongan) hier gekomen apotheker *P.T.Yoe*, die toen ook de apotheek Gasille overnam.(afb.15)

Afb. 15 Interieur Apotheek De Looze in de jaren 1950 /'60.
Thans is dit apotheek Zierikzee.
Herkomst foto C.C.M.W. Verschuren, apotheker

Gasille.

In de laatste, gevestigd in Korte Sint Jansstraat 4 zagen wij tevoren reeds *Nicolaas Baster* en *Adriaan Mulock*. Na hen kwam er *Philibert Lijphart Maatjes*, geboren 20 september 1788 als zoon van de medicus Dr. *Adriaan Bruynvisch Maatjes* te Zierikzee.

Hij practiseerde na zijn admissie te Middelburg op 8 juni 1807 in onze stad tot 25 oktober 1844. Op 18 oktober bedankte hij als lid van de plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht en gaf toen ook kennis van zijn aftreden als apotheker. De apotheek hield toen tijdelijk op te bestaan. Op 25 juni 1848

Afb. 16 G.A. Gasille (1877-1961)
Foto anno 1917, hij is dan ca. 40 jaar oud.
Foto uit de verzameling van Mej. B. Kohschulte (†), destijds apothekersassistente.

Afb. 17 Interieur apotheek Gasille.
Foto verzameling Streekarchivariaat te Zierikzee.

overleed hij ongehuwd. Toen vestigde zich in de apotheek de apotheker *Frans Johannes Labrand*, geboren 8 oktober 1827 als zoon van de tabakshandelaar Jan Willem Vorstheuvel Labrand.¹⁴⁰ Hij werd opgeleid aan de Klinische School te Middelburg, en geadmitteerd op 6 april 1848. Na verloop van tijd zag hij meer economische mogelijkheden in de tabakshandel van zijn vader schuin tegenover hem in dezelfde straat (De Rokende Moor), en verkocht toen in 1864 de apotheek aan *Jacobus Marinus Gasille*. Deze was geboren te

Goes op 9 maart 1830 als zoon van Hyacinthe Jean Gasille, stammend uit een Hugenotenfamilie. Hij huwde met de 10 jaren jongere Helena Jacoba de Looze, een dochter van de apotheker Mattheus de Looze, na zijn opleiding en admissie te Middelburg op 30 augustus 1862. Na zijn overlijden op 22 januari 1909 werd hij opgevolgd door zijn zoon *Gerrit Adriaan Gasille*, die geboren is te Zierikzee op 6 januari 1877 en studeerde te Utrecht. (afb. 16) Deze was een ijverige en vriendelijke man, maar hij bleef ongehuwd, en was

om zijn stipte nauwkeurigheid zowel als apotheker, als in de behartiging van zijn pecuniae bekend, en door het laatste niet altijd even gewaardeerd, en kreeg zelfs de bijnaam "Simon Dubbeltje". Vele jaren werkte hij samen met de bekwame apothekersassistente mejuffrouw B.Kohschulte. Zij verrichtte ook het eveneens bij de apotheek De Looze aangeduide urine-onderzoek en verkocht aan de artsen, die dit toen zelf deden, de vloeistoffen Fehling A en B. Vóór 1945 had de heer Gasille evenals zijn collega de Looze een loopjongen, die de medicijnen bij de patiënten bracht. Daarna werden, zoals nu, alle medicijnen in de apotheek afgehaald. (afb.17 en 18)

In 1954 deed hij zijn apotheek over aan de reeds genoemde apotheker P.T.Yoe, en verkocht grotendeels zijn fraaie inventaris met de uit het jaar 1790 daterende opstand aan het Museum St.Catharina Gasthuis te Gouda.¹⁴¹ (afb.19 en 20)

Als gevelteken heeft deze apotheek destijds een heretegewei gehad, zoals bij de apotheek De Jonge de Boer-Steenmeijer de gevel was gesierd met een salamander, en de apotheek de Looze met vier bloempotten met aronskelken en aloës. De heer Gasille overleed 29 augustus 1961. In het pand is daarna eerst een aantal jaren een naaimachinehandel van de heer Wilbrink gevestigd geweest. Nu is het de woonplaats van de fotograaf B.Noomen. Van de oude betimmering bleef slechts gespaard een deur met een in het glas daarvan gegraveerde medicijnbeker. (afb.21)

Afb.18 Grote kruidenvijzel, zoals ze stond in de apotheek Gasille.
Foto verzameling Streekarchivariaat te Zierikzee.

Afb. 19 Apotheek Gasille, zoals ze zich thans bevindt in het museum Het Catharina Gasthuis te Gouda.
Gedeelte van de opstand.
Foto afgestaan door C. Kohschulte te Renesse.

Afb. 20 Apotheek Gasille, zoals ze zich thans bevindt in het museum Het Catharina Gasthuis te Gouda.
Een ander gedeelte van de opstand als op afb. 19.
Foto afgestaan door C. Kohschulte te Renesse.

Andere apotheken

De Neve Broodman

Behalve de apotheken Van der Grijp, Havenplein 26, en De Jonge de Boer, Havenpark 32, zijn er aan de zuidzijde van de "Oude Haven" nog twee apotheken geweest.

Zo heeft in Havenplein 16 als apotheker gepracticeerd Pieter Hendrik de Neve, die in 1816 geboren is als zoon van de op 18 augustus 1793 te Duinkerke geboren heelmeeester Joseph Cornelis Angulas de Neve, toen wonende te Middelburg. Deze ging later naar Renaissance¹⁴², vanwaar Pieter Hendrik hier kwam, na zijn admisie te Middelburg, op 18 oktober 1839. Hij huwde met de te Alkmaar geboren Maria van der Grift (RK). In het pand waar hij zich vestigde, was tevoren de boekhandel Pieter Boone.¹⁴³ Hij heeft als leerling gehad Jan Pieter de Noye, geboren 24 juli 1824, vermoedelijk een broer van hem, terwijl ook tijdelijk bij hem inwoonde J.H. Ochtman Jac.zn, misschien ook als leerling. Hijzelf overleed reeds op 28 november 1845. Nadat zijn weduwe de apotheek had voortgezet met als provisor de heer *Anthony Magielsen*, 1846-1847¹⁴⁴, nam de in Zierikzee op 8 september 1821 geboren *Jacob Nicolaas Broodman* de apotheek over. Deze was geadmitteerd te Leeuwarden op 20 september 1844, en huwde met Johanna Cornelia Bal, een zuster van de apotheker Johannes Bal (Dam 5). Op 27 oktober 1879 vertrok hij naar Stavenisse, na aan de gemeenteraad van Zierikzee te hebben medegedeeld, dat zijn apotheek sedert 1 september 1879 was opgeheven.

Afb. 21 Laatste restant van Apotheek Gasille. Thans een fotozaak.
Foto B. Noomen

Van Borrendamme.

In het pand Kraanplein 14, eertijds gelegen naast het "Duyvelands Koffijhuys"¹⁴⁵, kennen wij sedert 1837 als apotheker *Jacobus Theodorus van Borrendamme*, geboren op 3 augustus 1810 als zoon van de wijnkooper Cornelis van Borrendamme. Hij is geadmitteerd te Middelburg op 1 november 1832 en huwde met Maria Anna Geerling, een zuster van Petronella Johanna Geerling, de echtgenote van J.H.Ochtman Jac.zn. Deze beide zusters waren kinderen van Frederik Willem Geerling en Maria Morre, geboren te Mons (Bergen in Henegouwen), waar hun vader toen officier was bij het Nederlands Garnizoen aldaar.¹⁴⁶ Voor de Duyvelandse boerenbevolking, die in tegenstelling tot die uit Schouwen de weekmarkt hield in de omgeving van het Kraanplein, was deze apotheek de eerste waar zij haar medicamenten voor huis of stal kon verkrijgen. Maar doordat de apotheek De Jonge de Boer-Steenmeijer hier dichtbij was is de niet zo grote rentabiliteit - mede door het verloop van de weekmarkt - begrijpelijk. De apotheker Van Borrendamme vertrok op 24 december 1875 naar Dordrecht, en de apotheek werd opgeheven. Hij overleed te Den Helder 19 augustus 1876.

Slotemaker-van Bloppoel.

Er was nog een apotheek met een tijdelijk bestaan in Zierikzee: op de hoek van de Melkmarkt en Schuithaven (Melkmarkt 2) - waar eertijds, in de zeventiende eeuw, een "Hattemistentempel" is geweest¹⁴⁷ - is ze van 1828 tot in 1840 gevoerd door *Jan Slotemaker*. Hij is geboren 14 mei 1800 te Besoijen (N.B.), als zoon van de predikant Jan Slotemaker. Na hem kwam hier *Laurens van Bloppoel*, die geboren is te Zierikzee op 15 juli 1815, en geadmitteerd werd te Middelburg op 6 oktober 1838. Deze emigreerde in 1849 naar Amerika (Grand Rapids). De apotheek werd toen opgeheven; het pand heeft daarna verschillende bestemmingen gehad. Aanvankelijk woonde er de boekdrukker en boekbinder P.de Looze, de eerste drukker en uitgever van de Zierikzeesche Nieuwsbode.

Visitaties.

Terloops noemden wij tevoren de vroegere apotheek-visitaties door de stadsdoctoren. Terwijl sedert de totstandkoming van de Bataafse Republiek de visitaties van de winkels der plattelands heel- en vroedmeesters en der vroedvrouwen reeds sedert 1804 werden verricht vanuit de plaatselijke en provinciale commissies van geneeskundig toezicht, zien we deze bij de apothekers in Zierikzee pas jaarlijks gebeuren sedert 1841. In een commissie, gevormd uit de plaatselijke commissie werden hiertoe aangewezen Dr. R.C. Ermerins, de apotheker De Jonge de Boer en de heel- en vroedmeester H.L. van Duyl, van wie in 1842 de eerste twee werden vervangen door Dr. F. Keller, en de apotheker Ph. Lijphart Maatjes. De verslagen ervan, vastgelegd in tabellen, met als rubrieken zeer goed, goed, middelmatig en slecht, werden met het jaarlijks verslag der werkzaamheden van de plaatselijke commissie aan de provinciale commissie gezonden. Het archief van het Geneeskundig Staatstoezicht in Zeeland heeft wel de visitatieverslagen van de chirurgijns met hun instrumentarium en apotheken, en van de vroedvrouwen ten plattenlande voornoemd - zelfs van één doctor medicinae (Dr. Pieter Vis te Renesse) -, doch helaas niet de visitatieverslagen der stedelijke apothekers.¹⁴⁸ Enigen van hen lijken zo aan onze beoordeling te ontsnappen. Op 4 november 1843 vermelden de notulen van de plaatselijke commissie de voorzichtige mededeling, dat bij enkele apothekers de medicamenten niet in die staat waren bevonden als de visitatiecommissie gaarne had gezien. Hun werd toen verzocht "zich voortaan te gedragen naar de *De Pharmacopoea Belgica*".

Herziening Pharmacopoe.

Op 4 november 1842 ontving de plaatselijke commissie een schrijven van de provinciale over een aanstaande herziening van de *Pharmacopoea Belgica* - die in Nederland na de *Pharmacopoea Batava* in 1823 in gebruik was gekomen - één en ander krachtens een KB van 21 augustus 1842. In dit schrijven werd gesteld welke geneesmiddelen in de "onderscheidene provinciën van dit Rijk" het meest in gebruik zijn, om te zien welke daarvan wel of niet opname in de herziene pharmacopoe verdienen. Een commissie, bestaande uit Dr. F. Keller en de apothekers Ph. Lijphart Maatjes en G. de Jonge de Boer, heeft deze lijst, voor Zierikzee geldend, op 10 november 1842 aan de provinciale commissie gestuurd. Ook deze werd helaas in Middelburg niet gevonden.

Op 20 december 1852 schrijft de plaatselijke commissie aan de apothekers inzake de *Pharmacopoea Neerlandica*, door de Minister van Binnenlandse Zaken gepubliceerd op 21 juni 1852, dat deze op 1 januari 1853 als wettig ingevoerd moet worden beschouwd. Maar op 10 januari daaropvolgend twijfelt ze of de in verband ermede te treffen voorzieningen binnen het jaar verwezenlijkt kunnen worden, maar dringt toch aan op zo snel mogelijke vervulling.

Op 13 maart 1854 schrijft de plaatselijke commissie aan de apothekers, dat door de in werking treding van de *Pharmacopoea Neerlandica* alle voorschriften volgens deze moeten worden bereid. Slechts bij uitzondering is bereiding volgens een dispensatorium of een andere Pharmacopoe toegestaan, als de voorschrijvers daar naar verwijzen. Voorzichtigheid is echter geboden, omdat de werking van de geneesmiddelen volgens de nieuwe en de oude voorschriften kan verschillen. De commissie stelt daarom voor de definitieve tijd tot invoering van de nieuwe pharmacopoe te stellen op 1 mei 1854, van welk voorstel ook de medici bericht zullen ontvangen.¹⁴⁹

Bij een visitatie op 18 april 1854 bleken de apothekers - toen ten getale van tien - allen de *Pharmacopoea Neerlandica* te gebruiken, terwijl met weinige uitzonderingen de nieuwe etiketten waren aangebracht met de nieuwe nomenclatuur op de potten en flessen. Op 23 maart 1855 bleken alle apothekers aan de visitatie-eisen te voldoen.

Eerste ziekenfondswezen.

Reeds spoedig na de in werking treding van de Gezondheidswet van 12 mei 1818, werd in Zierikzee een soort ziekenfonds opgericht. De Zierikzeesche Courant van 16 februari 1819 vermeldt, dat door J.H.Fitzner en G.van Aart in de Lange Nobelstraat in navolging van andere voornamelijk steden in het Koninkrijk was opgericht een Societeit, waarin den Ambachtsman, Werklieden, Dienstboden, enz. tegen betaling van één à twee stuivers in de week (naar het getal der jaren) zich van Doctor, Chirurgijn en Medicijn zouden kunnen worden bediend, en bovendien nog een tegemoetkoming in begrafeniskosten. In dezelfde courant van 20 en 23 april 1819 wordt de in werking treding van de Societeit op 1 mei vermeld, met de uitnodiging tot deelneming, welke kon geschieden bij J.H.Fitzner, provisioneel president, en Guillaam van Aart. Later, op 12 mei 1844, richtten de geneesheren H.Goemans en J.N.Boom, de heelmeester H.L.van Duyl en de apotheker S.G.N.van der Grijp een schrijven aan de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht over de enkele jaren geleden opgeheven ziekenbus van de katoenweverij (de heer Fitzner was in 1827 overleden), die zij weer op willen richten, hetgeen is doorgegeven aan de provinciale commissie, nadat deze hierover om inlichtingen had gevraagd (Dr. Bonifacius de Jonge, voorzitter, J.de Man, secretaris).¹⁵⁰

Kwakzalverij, patentgeneesmiddelen en vergiften.

Over de kwakzalverij, die door de eeuwen heen een zorg is geweest, zowel voor de stadsbesturen als voor de medici en apothekers, richtte op 10 oktober 1599 het chirurgijns-gilde aan het Stadsbestuur een verzoek tot wering van practiserende landlopers, bedriegelijke stoutvossen en quacksalvers, die hier op hoogtijdagen hun banieren plaatsen en het volk bedriegen. Het request houdt in een vraag om maatregelen als die, welke Middelburg en Goes reeds namen. Het Zierikzeese apothekers-gilde bezit hierover geen gegevens, wel dat der chirurgijns.¹⁵¹ In de notulen van de plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht worden de uitingen hierover veel talrijker. Op 10 september 1806 vermeldt de commissie maatregelen tegen de willekeurige verkoop van geneesmiddelen, hetgeen een weerslag vindt in de Stadsnotulen van die datum. Na een rapport van de Kamer van Politie hieromtrent, wordt de missive van de plaatselijke commissie weergegeven. Deze adviseert om, op grond van de Resolutie van het Departementaal Bestuur van Schelde en Maas van 18 november 1800, ten behoeve van het welzijn der ingezetenen, voorzieningen te treffen tegen de verkoop van Elixirs, Tincturen, Pillen, Balsems en dergelijke hoe ook genaamd, door winkeldoenden en andere onbevoegden, op poene van £5 Vls, ten profijte van de Bailluw, de plaatselijke commissie van Geneeskundig toezicht, en de aanbrengrer, ieder voor een derde deel. Tot deze Calange waren gerechtigd de Bailluw, zijn dienaren, en de bode of knape van de plaatselijke commissie. Ook is toen besloten de Stadscouranten te gelasten, eveneens op poene van £5 Vls, te verdelen op dezelfde wijze. Maar op 3 december 1807 kregen de plaatselijke commissies voor geneeskundig toezicht te Middelburg, Zierikzee, Vlissingen en Goes krachtens het K.B. van 20 november 1806 toestemming om het maagbitter van H.Boert te Rotterdam, of "geselschaps Elixir", en diens zogenaamde "zoog en tandkoraalen" te doen verkopen. Op 17 maart 1808 kwam de mededeling, dat het G.van der Veen's Elixir en soortgelijke als "Liqueurs" beschouwd mogen worden, zonder enige geneeskundige betekenis.¹⁵² In 1809 komt de vergunning tot de verkoop van Jennerts levenstinctuur en Bensons tandpoeder, op 24 september voor opiaten en andere

middelen van de tandmeester Borgel te Amsterdam. Maar op de 12e van Louwmaand 1810 is er een verbod op de verkoop van Brilmans purgeerpillen. Op 30 september 1813 komt er een mededeling over "la nouvelle méthode anti-psorique de Mettemberg", met een schrijven in het Frans van de maire T.A. van Adrichem naar aanleiding van het "rapport de la Commission de révision des remèdes secrets, et l'avis du Conseil d'Etat, approuvé par S.M. l'Empereur", en als toevoeging: Veuillez propager autant qu'il dependra de vous cette bien utile découverte et en informez les Officiers de santé de cette ville". Op 9 januari 1828 wordt er in de plaatselijke commissie stelling genomen tegen gepatenteerde geneesmiddelen en praktijkvoering van P. Montenarie.¹⁵³ Op 3 maart 1829 is er een vertrouwelijke mededeling over het niet met zekerheid aangetoonde gebruik van blauw vitriool bij de broodbereiding, terwijl op 1 mei 1829 het besluit valt tot verzegeling van de vergiften en slaapmiddelen voorradig bij overleden geneeskunstbeoefenaars.

Sedert 1846 bereiken via de provinciale commissie ook de plaatselijke commissie te Zierikzee de blikken van belangstelling van het ministerie van binnenlandse zaken voor zekere aangeprezen geneesmiddelen, met de suggestie kosteloos proefmonsters aan te vragen, teneinde ze te onderwerpen aan oordeelkundige proeven door de geneesheren. Dit geldt op 15 april 1848 Ganbangan's water, op 10 oktober 1848 een balsem tegen brandwonden en zweren van de heer Peichler te Havannha.

Op 4 mei 1852 was er een waarschuwing tegen het gebruik van rattenkruit als middel tegen "longziekte", op 14 juli van dit jaar een herhaling en ook tegen koperhoudend verguldsel op gebak voor het aanstaande St. Nicolaasfeest. Op 4 maart 1852 is er de bepaling, dat geen vergiften of slaapmiddelen afgeleverd mogen worden, dan op een ondertekende order van een medicinae doctor, heel- en vroedmeester, apotheker of bekende persoon, waarop bij overtreding boetes worden gesteld krachtens de wet van 12 april 1818 van f 100,- en f 25,-.

Op 11 december 1852 nam de plaatselijke commissie, met een verwijzing naar de Koninklijke Besluiten van 3 april 1807 en 12 maart 1818, het besluit om in de Zierikzeesche Courant een bericht te plaatsen, wijzend op het verbod en de strafmaatregelen tegen de aanprijzing van samengestelde geneesmiddelen als

Haarlemmerolie en de Urbanus pil, die tevoren zowel door de apothekers M.J. de Looze en J.M. Gasille, als door de drogist M.S. Polak in die Courant waren aanbevolen. Op 10 januari 1853 werden de gebroeders van Ek en B. Hogardie, die te Zierikzee en in de provincie Zeeland heimelijk een zelf tegen vele kwalen, pillen en bittere kruiden trachtten te verkopen, met een bestraffing bedreigd. Ook anderen hebben, vooral tijdens de paardemarkt- en de kermisdagen in juni en september, hun kansen waargenomen. Zij kondigden vaak hun komst tevoren aan per circulaire of in een krantenbericht, zoals de beruchte Sequah (pseudoniem voor Charles Davenport Ltd). Deze hield ook hier, met zijn Sequah-olie (een mengsel van terpentijn en olie) en prairie-flower (rhabarber-extract), een aantal scéances in hotel Hülsmann (Meelstraat 3), waarbij hij aan kinderen een maaltijd aanbood. In de Zierikzeese Nieuwsbode van 18 mei 1893 stond opvallend, onder het hoofd *Een goede gezondheid*, zijn komst per spoorboot vermeld. In hetzelfde nummer van deze krant protesteerde de Vereeniging tegen de Kwakzalverij te Amsterdam tegen zijn gevaarlijke onzin. Maar een iets later ingezonden stuk, dat zich richtte tegen arsenicum in gordijnstof, en tegen de toen kortgeleden geproduceerde goedkope kunstboter, stelde de ontwapenende vraag: is Sequah dan zo erg? De drogist M.S. Polak, wonend op de hoek van de Nieuwe Haven en Nieuwe Boogerdstraat, oostzijde, en de apothekers Gasille en De Looze verkochten de Sequah-olie voor f 1,20 per flacon. Nog tot vóór 1940 - schrijver dezes is daarvan nog juist getuige geweest - werd hier door eenvoudige mensen dit middel met een soort schroomvallige eerbied geroemd, speciaal bij reumatische klachten.¹⁵⁴

Vermindering van het aantal apotheken in Zierikzee.

De opheffing van de meerderheid der Zierikzeese apotheken in de tweede helft van de negentiende eeuw is enigermate verklaarbaar door het reeds genoemde toenemende economisch verval in die tijd in de stad en op het eiland, en het verloop van de weekmarkten. Bovendien verkregen de vóór en vooral ná 1865 in Brouwershaven en de dorpen van Schouwen-Duiveland zich vestigende doctores en artsen allen een eigen met de praktijk verbonden apotheek. En hoewel de vroegere dorpschirurgijns ook medicamenten hebben geleverd, kan zéker ná 1865 een verminderde toeloop naar de stadsapotheken beïnvloed zijn door de plaatselijke medicamentenvoorziening vanuit de huisartsen-apotheken. Zo zijn sinds het begin van de twintigste eeuw in de stad slechts twee apotheken overgebleven, naast drie drogisterijen. De laatste waren de nu nog bestaande fa.Gudde, Mol 9, Van der Valk- ten Kate, die is overgegaan in de drogisterij Dubel (Dam 5, nu 7) en Van Gastel, Havenpark 32, die niet meer bestaat. In de periode 1862-1918 is er nog een vierde drogisterij geweest, die van de zo juist genoemde Meijer Samuel Polak, Nieuwe Haven 23, die na diens overlijden werd opgeheven. (afb.22)

De tegenwoordige toestand.

De heer Yoe, die, zoals wij reeds zagen, in 1954 de apotheken van de heren de Looze en Gasille kocht, ging in het pand Dam 18 wonen. Hij was, evenals zijn voorganger daar, een geduldig en vriendelijk man. De nu enige Zierikzeese apotheek voerde hij met zijn echtgenote en twee assistentes. In 1962 kocht hij het aan de zuidzijde leeggekomen buurpand, en kon daardoor het geheel wat verruimen in 1965. Op 1 januari 1972 droeg hij de apotheek over aan de heer C.C.H.W.Verschuren uit Bergen op Zoom, die in 1977 door nog een interne verbouwing de mogelijkheden voor hemzelf, zijn ongeveer 10 assistenten en de patiënten naar de eisen van de tijd verbeterde, met onder meer een afzonderlijke werkruimte, een kantoorkamer, een koffiekamer en een trekladenkast voor de spécialité's. Hij betrok daarna als woonhuis een ruime woning aan de Balie. Van de vroegere apotheek zijn de voorgevel en inwendig enkele specimina stuc- en houtsnijwerk bewaard gebleven. De wachtruimte voor de patiënten is ruim en gemakkelijk geworden, en heeft een fraaie doorkijk. Schrijver dezes heeft de oude toestand in de apotheken De Looze en Gasille nog gekend, en denkt met enige weemoed terug aan de imposante opstanden, met oude vijzels, weeg-

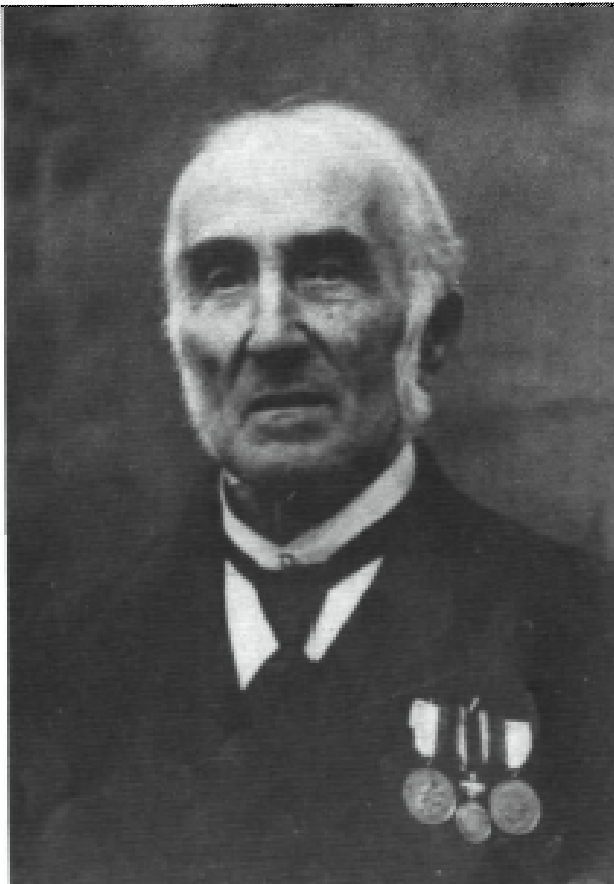

Afb. 22 Gezicht op de Mol, omstreeks 1905.
Geheel links: gedeelte Apotheek De Looze. Midden: Apotheek Slotemaker - van Bloppoel. Rechts: Apotheek Hertstein.

schalen op de recepteertafel, het onbestemde aroma van weleer, en de toen nog bestaande rijke variatie van decocten, infusen, dranken, electuaria en nauwkeurig gedoseerde poeders, pillen, zalven, cremores, tincturen en andere druppels, die toen - vóór 1946 - de apothekers en hun medewerkers bereidden. Daarna kwamen de antibiotica, hormoonpreparaten en de steeds groeiende stroom verlokkelijke aanbiedingen van de pharmaceutische industrie, en in de laatste jaren de pharmacokinetiek en de biopharmacie. De apotheek Verschuren levert even vanzelfsprekend naast de handreceptuur en spécialité's ook homoeopatische geneesmiddelen. De laatste worden evenals de voorlaatste doorgaans elders bereid. Terwijl vóór de tweede wereldoorlog de homoeopathie vooral belangstelling genoot bij de gereformeerde bevolkingsgroep, wordt ze nu ook favoriet bij vele jongeren, die zich verzetten tegen de in hun ogen te overmachtig geworden geneesmiddelen-industrie. De natuurproducten, vooral kruiden, winnen weer aan populariteit.

Ze worden buiten de apotheek meestal verkocht door drogisterijen - die ook allerlei "schoonheidsmiddelen" aanbieden -, en in reform- en natuurgeneeswijzencentra, die ook hun "natuurlijke" voedingsmiddelen verkopen, zoals die van de heer Joppe in de Poststraat, "t Krootje" in de Maarsstraat, tot voor kort "de Rookende Moor" in de Korte Sint Jansstraat, en sinds enige tijd het filiaal van "Het Kruidvat" aan de Appelmarkt. Naast de tevoren genoemde drogisten Val en Van Gastel verdient nog een vermelding hun collega Meijer Samuël Polak (1830-1918), wiens ouders uit Russisch Polen afkomstig waren. Hij is hier een gerespecteerd burger geweest, mede getuige zijn koninklijke onderscheiding. Na zijn overlijden is de drogisterij op de hoek van Nieuwe Haven en Nieuwe Boogerdstraat oostzijde, waar destijds de apotheker Matteus de Looze begon, opgeheven. (afb.23)

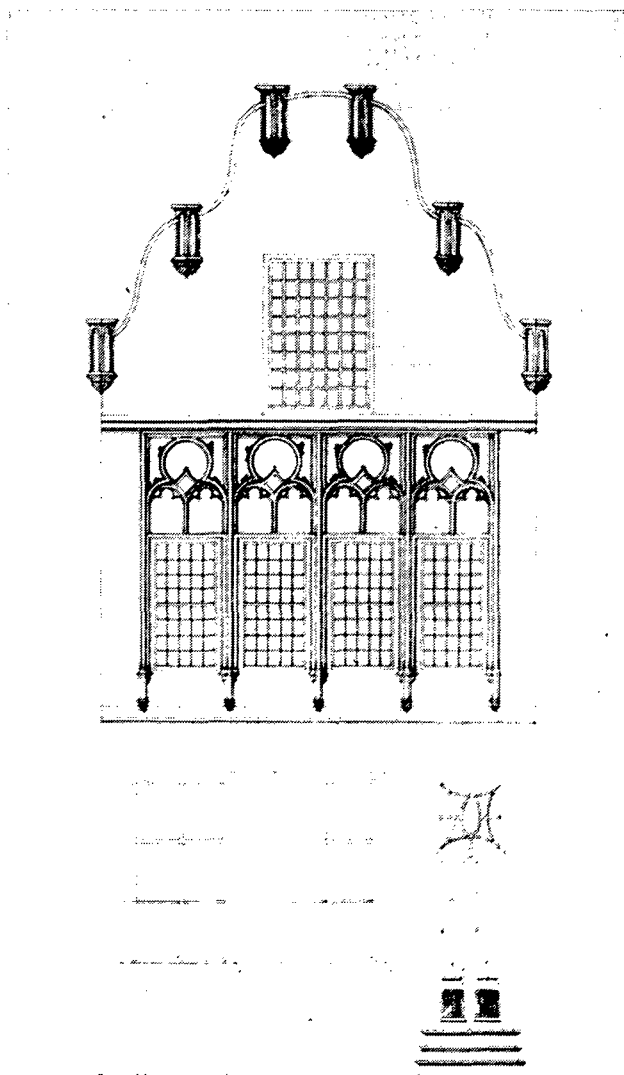
Afb. 23 Drogist Meijer Samuel Polak (1830 - 1918). Hij heeft zich, getuige de drie medailles, nogal verdienstelijk gemaakt, één ervan is een koninklijke onderscheiding. Foto SAZ.

D'Apteeke (afb. 24).

Dit verhaal zou niet volledig zijn zonder enkele woorden te hebben gewijd aan het pand d'Apteeke, gelegen oostelijk naast de Gasthuiskerk aan de noordzijde van het Havenplein, waarin nu Albert Heyn is gevestigd. Vermoedelijk woonde hier van 1588-1625 de apotheker Lucas Mesmaker, aan wie het huis de naam dankt. Het is niet bekend of ze ooit ook heeft gefungeerd als apotheek van het ernaast gelegen gasthuis, omdat de rekeningen daarvan, voorzover ze in het Streekarchivariaat aanwezig zijn, niet eerder beginnen dan in 1602. Dan bestaat al een rouleringssysteem van apothekers. Wel zijn met zekerheid bekend de namen van enkele patricische families, die er na Lucas Mesmaker vanaf het einde van de zestiende

eeuw tot het laatst van de achttiende eeuw hebben gewoond: Boeije, De Vagher, en Van der Wolff. Het is zelfs bekend, dat in het jaar 1596 de raadspensionaris Oldenbarnevelt hier als gast heeft vertoefd.¹⁵⁵ Toen had het nog een bijzonder mooie laat-Gotische voorgevel, waarvan men als ontwerper één der Keldermansen zou hebben kunnen vermoeden.¹⁵⁶

De opdrachtgever is misschien één van de hier het eerst bekende apothekers geweest, bijvoorbeeld Lenaert Jacobsz. Maar zekerheid hierover ontbreekt ons. Wel zou misschien ooit een restauratie - althans ten dele - van de oude gevel, enigermate gelijkend op het oudste huis van Helmond (waarin ook ooit een apotheek was¹⁵⁷) de moeite van een overweging waard zijn. De resten liggen nu sinds de afbraak in de negentiende eeuw bedolven in of bij de vijver tussen de villa Welgelegen en de tegenwoordige Hostellerie te Schuddebeurs.

Afb.24 Voorgevel van d'Apteeke vóór de afbraak in 1867. Verzameling Zeelandia Illustrata, II 2002.

Nabeschouwing en resumé.

Dit artikel bedoelt een overzicht te geven van de historische ontwikkeling van de pharmacie in het peripheer gelegen stadje Zierikzee, vanaf het einde van de vijftiende eeuw.

Dit eilandcentrum - eertijds een havenstad - beleefde tijden van bloei en verval. Het werd in pharmaceutisch opzicht beïnvloed aanvankelijk door impulsen vanuit het zuiden, vanaf het einde van de zestiende meer uit het noorden, en sedert het einde van de achttiende eeuw, evenals geheel ons land, meer vanuit verschillende delen van Europa. Terloops werd in het relaas de invloed aangeduid van enkele stedelijke medici, die meer dan alléén plaatselijke betekenis hebben gehad. De ontwikkelingsstadia in de pharmacie werden terloops aangeduid, tezamen met de locale economische ontwikkeling. Daarbij voegde zich de lange reeks namen van de elkaar opvolgende apothekers. De tijdens de negentiende eeuw toenemende recessie in de stad leidde tot de sterke teruggang van het eerst overgrote aantal apotheken in het begin van de twintigste eeuw.

Dit is mede "zichtbaar" gemaakt in de na de bijlagen opgenomen tijdtabel over de periode 1825-1865. Aan de hand van de daarna volgende kaarten 1 en 2 kan de ligging der betrokken panden worden afgelezen.

Bijlage Ia

ORDONNANTIE

voor 't Collegie van Apothekers
der Stede Ziriczee

- 1 Sal van dit Collegie wezen een overdeken, welke met de Stadsdoctoren en een van de apothekers als Deken, daartoe jaarlijks bij Magisstraat te nomineren op alles goede orde zal stellen.
- 2 Zal niemand in dit Collegie mogen komen, ten zij ten overstaan van overdeken, Stadsdoctoren en Deken zij geëxamineerd ende bequaam bevonden.
- 3 Zullen alle apothekers gehouden wezen, hare winkels te voorzien met alle zoodanige medicamenten als haar een Lijste van 't Collegie van Doctoren voorgeschreven zal werden; op de verbeurte van ses stuivers voor ijder medicament, dat zij zullen bevonden werden niet te hebben, t'appliceren de helft voor haar Collegie, en d'andere helft voor den armen.
- 4 Zullen hare winkels tweemaal 's jaars te weten in april en october oft anderzins na gelegenheid des tijds werden gevisiteert, als gewaarschout wesende alle hare medicamenten op ordre zullen moeten klaar houden om te zien of die wel geconditioneert zijn en faute van dien de bedorven medicamenten na gelegenheid van zake aanstonds verbrand of weggevoeren werden. bij aldien Imant Doctoren en Deken qualik bejegende, off weigerig ware zijn medicamenten te vertonen zal verbeuren de boete van 25 guldens, te appliceren als boven.
- 5 Zal niemant zijn medicamenten mogen laten maken off leveren door een knecht of andere, ten zij die daar toe door Doctoren is bequaam geoordeelt op de boete van 6 guld. te appliceren als boven.
- 6 Zullen alle apothekers met eeden moeten verklaren, geen andere medicamenten als zij getoont hebben te zullen Leeveren of te verkoopen, ten zij tusschen beide genootzaakt waren andere wel geconditioneerde te kopen off maken als ook dat zij alle recepten en ordonnantie van Doctoren preciselijk zullen nakomen zonder het een voor het ander te nemen, of de minste veranderinge daar in te maken als met kennis van die de zelfde heeft geordonneert.
- 7 Zal geen apotheker vermogen zieken te gaan bezoeken of aan die voorschrijven off leveren eenige opia-
ta, purgantia, sudorifera of dergelijke medicamenten; ten zij bij ordonnantie van Doctoren, of dat andersins Imant uyt eijgen beweginge met name ofte voorschrift zulx quam te eijsschen, op de boete van #3 guld. te appliceren als boven, en zullen de apothekers, gelijk de Cirurghijns op aanklagte haar in handen van den Overdeken met eeden moeten suijsveren.
- 8 Zal geen Apotheker mogen verkopen eenig vergift, periculeuse of afdrijvende medicamenten, al wierde haar zulks met name ge-eijsscht, als aan die zij kennen, dat die niet zullen misbruijken; als ook aan geen Dogters, of kinders, ten zij met een billet of blijk van een Doctoer, of ten minsten van vrouw of huijsheer; op de boete van 10 Guld. ten profijte van den armen.
- 9 Zal geen Apotheker mogen verkopen of leveren eenige medicamenten aan Imant, die van zijn Confrater aangeklaagt is, hem niet te hebben betaald; op de boete van 6 guld. ten profijte van den aanklager;
- 10 Zullen de Apothekers alle Pleijsters, Pappen, en Stovingen wel maken, maar zelfs niet mogen appliceren; ten zij de zelfde ware van kleijn belang, als Pleijsters voor de slag van 't hooft of dergelijke; op de boete van 3 Guld. ten profijte van het Chyrurgijns-gilde zoo zij van dezelfde in de boete waren geslagen,
- 11 Desgelijks zullen geen Chijrurgijns, Meesteressen of Imant anders, buijten haar eijge medicamenten, die de Chijrurgie raken aan Imant eenige Pillen, Purgatien, Sweetdranken, apozemata, of dergelijke zelfs mogen verkopen ofte leveren, op de boete van drie guld. te executeren bij de apothekers ten profijte van haar Collegie.
- 12 Zullen geen Doctoren haar bemoeijen met het leveren van enige medicamenten op gelijke boete, en 't appliceren als boven, uijtgesondert enige Chijmica die zij zelfs maken.
- 13 Zullen de apothekers alle haar medicamenten moeten leveren volgens de gemaakte tax; op de boete van 10 Guld. zoo zij bevonden werden, Imant te hebben overschat, de helft ten profijte van den aanbrengher, en de andere helft voor den armen.
- 13 Zal dit Collegie uijt-sterven tot het getal 4.*

* Negentiende-eeuwse copie in het archief van het Apothekersgilde, nr. 2 (Streekarchivariaat Schouwen-Duiveland en St.Philipsland, gem. Ziriczee).

Bijlage Ib.

Aan de Achtbare Heeren Burgemrs &c der Stadt Z'zee
Geven met reverentie ende eerbiedinge te kennen
d'ondergeteijckende pharmacijns deser stede, soe
dat wij pharmacijns verstaan hebben dat U E achbare
genegen sijnde, ons vrs. concept, ofte ordonnantie
voor te stellen waer na wij ons in toecomende souden
moeten reguleeren: versoeckende dierhalve seer ge-
dienstelijck dat UE achbaer ons gelieve te verleenen
Appostille op dese naer volgende ariculen.

Dat er van ons een gilde sal opgericht worden.

Datter geen pharmacijns meerder in de stadt en sullen
mogen comen als t getal van acht, gelijckt jegens-
woordich is, ende die uijt te laeten sterven tot t getal
van drij; ende soo der dan noch iemandt van het
vrsreven getal te weeten drij quame te sterven, dat als
dan geen ander in de plaetse en sal mogen komen als
die t examen ende preuve sal uijtgestaen hebben.

Dat wij int ampt van de doctoren niet en sullen treden
te weten de siecken gaan visiteeren. maer dat wij vrij
in onse wijnckels sijn om iemant raet te geven.

Dat geen chirurgijns, vroevrouwen, quacksalvers,
lantloopers ende meestressen haer en sullen vervor-
deren eenige medicamenten, wat het sou mogen
wesen gereed temaecken of te exhibeeren, of eenige
radices, herba, flores of semina soude meugen ver-
koopen op poenen.

Dat geen doctoren haer en sullen bemoeijen om een-
ige purgantia, sudorifera, decocta, apozemata etc. te
leveren.

Dat geen wijnckeliers en sullen mogen verkoopen
rhabarb.fol.senn, rad.galangae,succ.liquiritia, aristo-
lochia, tabac op poenen Dat wij de tax van uijtrecht
mogen na comen.

w.g.

Carel Dillinck

Herman Capueel

Nicolaas Baster

Bijlage Ic.

Antwoord van ons ondergeschreven apotecers op het
concept bij dheer Ockersse op den 16 october 1673
aan de heeren van den raede voorgedragen

Geven voor antwoord en seggen wat dat soude meu-
gen aengaen het 1 & 2 artijckel dat wij ondergeschre-
ven apoteeckers daer weynich ofte nietteegen
hebben, dat mendde medicamenten soude maecken
nae eenich dispensatorium, stelle tselve in handen
van de heeren ons soodanich int voorstell als sij
oordeelen de bequaemste te zijn tsij dispensatorium
Amsteldamense antwerp Ultrajectinum oft Augusta-
num oft iets sulx in soo cleyne getal als moogelijck sal
sijn.

De volgende artijckelen als het 3. 4. 5. 6. seggen daer
oock niet veel teegens te connen hebben, te weeten
van visiteeren der winckels als oock de medicamen-
ten paraet te houden.van goede en onbedorve simpli-
cia en composita en die oock soo te gebruycken ende
vercoopen gelijck wij aen die geene vertoon hebben,
mitsgaders de ordinantien van doctooen precijselijck
volgens haer voorschrijven te volgen en t doen vol-
gens ons mede van geen weijnige ofte afdrijvende
medicamenten te vercoopen als aen die geene die
aen ons genoeg sullen bekend sijn en daer geen
suspicie over is en sullen ons daer in gedraegen
gelijck eerlijcke lieden behooren te doen en dheeren
ons gelieven sich soo te betrouwen sonder eed.

Wat belanckt 7. 8. 9. artijckel seggen ons selven daer
in grootelijcks beswaert te vinden, dat wij onderge-
schreve apotheeckers die vrijdom in onse huysen en
winckels niet soude meugen hebben om de luijden
raet en daet te geeven door tselve van andere burgers
die sich niet daerin verstaen malcanderen tselve wel
doen, soo veel t meer wij die nu soo lang inde phar-
macij geoeffent sijn, wel behoorden getolereert te
werden, want sulx niet toegelaten werdend soo soude
het gebeuren dat onse winckels genoeghsaem soude
leedich staen insonderheijt dan noch die geene die
van de doctooen niet begunsticht waeren waerin
niemandt meer als Capueel soude triompheeren, die
al reede den doctor in de gunste heeft onder wiens
naem tselve bij hem wel soude gedaen werden tot
groot nadeel van anderen en oock noch bovendien
dat wij tselve met eede altijt soude moeten verclaeren
denckt ons noch meerder te beswaeren, daerin sij der

halve aen de heeren versoecken ons daer niet mede belasten alsoo wij seggen sulx niet te connen onderhouden om die reeden als boven gesecht, maer wel ter contrarij versoeckende sijn dat geen medicamenten bij dheeren doctoren als oock de chirurgijns sullen werden geleverd tot groot prejuditie van ons apotheeckers, maer tselve verbooden sijnde oordeelen wij dat onse winckels die als nu sijnde niet en sullen behoeven vermindert te werden tot soodanigh cleyner getal als artijckel 13 is gesecht; maer dat de selve dan beter en wel sullen bestaan gelijk tot noch toe is gebleecken, maer wel dat het getal niet meer sal werden als nu is.

en oock wat belanckt van de tax versoeck daer oock niet naeder in bedwongen te werden als andere burgers, die immers daer in noijt sijn gedwongen nocht gelimiteert soodanich eerlijck winst te bedingen als na conscientie en noden behoorlijck is, om haer huijs houden daarmede voorstaen aengaende het 10. 11. 12. artijckelen alsoo de selve sijn van kleijn belangen weet daer niet op t antwoorden als dat wij oordeelen de luijden haer vrije keus te laeten van heur medicamenten te haelen daer heur belieft.

Dit aldus bij ons onderschreven confraters
gedaen, als daertoe van de Heer burgemr
ockersse — — — — versocht sijnde, hebben
wij dit gesamentlijck onderteijkent
bij ons Joannes Schaep
A.V.Wijmeren
J.Boeye
Cornelis Mogge
A Goltzius

De beide brieven van bijlage 1b en 1c zijn in originali in het
Archief van het apothekersgilde, nr. 1 (Streekarchivariaat).

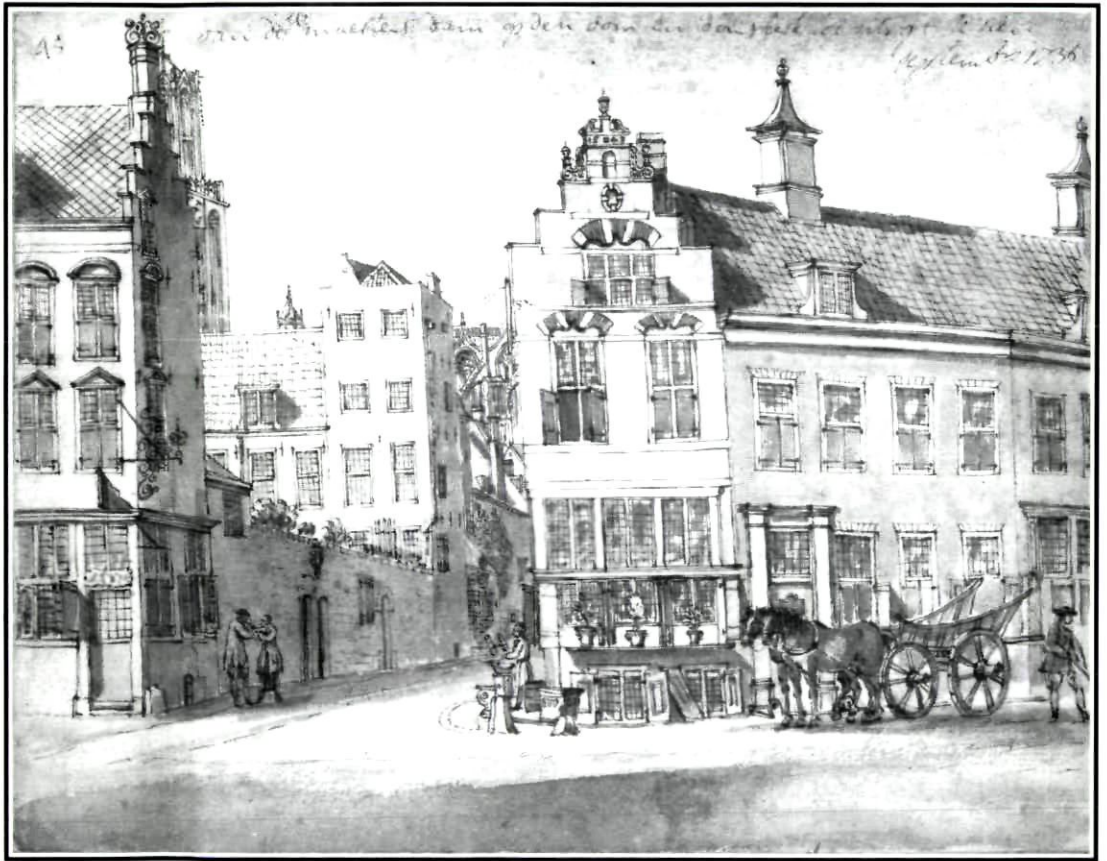
Bijlage II

catalogus et taxa medicamentorum

aceta	
stuijv.	
Destillatum	
Calendulae	
Rosarum	
Sambucinum	1/2
3 1 Squillicium	1 1/2
aquae	
Card. Benedict	
Cochleariae	
foeniculi	
Gramin	
Lactucae	
Melissae	
Plantagin	
Pulegil	
Rosarum	
Sambuc	
Spermat. Ran	
Ros. solitiv.	
Stoechados Violarum	3"
Cichor. cum Rhab.	6"
Diamor	
Mel Rosar	
oxymel. simpl	2"
--- squill	
Rob acaciae	3"
Ribez	
Sambuc	2"
Gelatin. C C.	4"
3 1 aromatis	6"
Raphan :	
Pint 1 tiliae	6"
destillatae cum vino	
per alemb. vitreum	2"
antiscorb	
Prophijlact	
teriacalis	3"

Zeven eeuwen farmacie in Utrecht

Expositie t.g.v. het 55-jarig bestaan van de
Utrechtse Apothekers Vereniging

Omslag: Tekening van Jan de Beijer, September 1736.

Afbeelding van apotheek aan de Pausdam 1, Utrecht.

De apotheker staat buiten iets te bereiden in een grote schaal op een koperen fornuisje.

In de vensters potten met medicijnplanten, de laurier, aloë en thuja (de levensboom).

Deze apotheek was in latere jaren eigendom van J. v.d. Pant (1811-± 1852), J. Hanekamp van Harinxma (1839-1887) en J. W. le Nobel (1868-1916).

In 1917 werd de apotheek gesloten.

In 1980 werd Pausdam 1 gerestaureerd zonder trapgevel.

Zeven eeuwen farmacie in Utrecht

De Utrechtse Apothekers Vereniging bestaat dit jaar 55 jaar. Een lustrumjaar dus, maar geen bijzonder lustrumjaar. De Utrechtse apothekers hebben evenwel besloten om aan dit heuglijk feit meer openbare ruchtbaarheid te geven dan normaal te doen gebruikelijk zou zijn.

Reden hiervoor is dat het afgelopen jaar apotheken en apothekers in wel zeer overvloedige mate deel hebben uitgemaakt van de voorpagina's van kranten, vooral als gevolg van de bezuinigingsdrift die momenteel door de gezondheidszorg raast. Ook op de geneesmiddelen kan en moet bezuinigd worden, maar de wijze waarop geeft ons apothekers somtijds het gevoel een speelbal geworden te zijn van elkaar bestrijdende machten. In de beeldvorming, die hier het gevolg van is, kunnen wij ons, als apothekers, slecht

herkennen. Vandaar de behoefte om in bredere zin te laten zien wat in een hedendaagse apotheek gedaan wordt om een goede geneesmiddelenvoorziening te waarborgen. Een voorbeeld hiervan is de verregaande mate waarin het merendeel van de Nederlandse apotheken zijn geautomatiseerd, waardoor patiënten- en medicatiebewaking mogelijk is op een wijze, die vooralsnog uniek is in de wereld.

Bij alle zorgen van het heden kan het ook zinvol zijn stil te staan bij het verleden, zeker bij een beroep dat zo'n lange geschiedenis kent als de farmacie. Van oudsher heeft Utrecht hierin in Nederland een belangrijke rol gespeeld; deze tentoonstelling wil dit in vogelvlucht duidelijk maken. Daarnaast is gepoogd te laten zien hoe de apotheek in de laatste 55 jaar veranderd is en hoe het apotheekbeeld in Utrecht zich heeft gewijzigd.

Het embleem van de farmacie, beker met slang, is afkomstig van de attributen van Hygieia, de Griekse godin der gezondheid.

De geschiedenis in kort bestek

Sinds de oudste tijden heeft de mens geleden aan ziekten en kwalen, en eeuwenlang heeft de mens getracht deze te bezweren, te behandelen en te bestrijden. Met een beetje overdrijving kan men zeggen dat de geschiedenis van de artsensbereidkunst, de farmacie, zo oud is als de geschiedenis van de mensheid.

Zodra de mens kon schrijven is de kennis van en ervaring met geneeskrachtige planten, dierlijke stoffen en oliën op schrift gesteld. Voorschriften van de bereiding van geneesmiddelen en beschrijvingen van geneeskrachtige planten zijn bekend van ongeveer 3000 jaar voor Christus, afkomstig uit oude culturen als Egypte en China. De geschiedenis van de farmacie in Europa laat men over het algemeen aanvangen in het jaar 1240. Frederik II van Hohenstaufen, koning van Napels en Sicilië, vaardigde zijn 'Constitutiones' uit, waarin voor het eerst het apothekersvak wettelijk omschreven werd: de apotheker diende een eed af te leggen dat hij de

geneesmiddelen volgens de regelen der kunst zou bereiden; voor het eerst werd een scheiding gemaakt tussen het beroep van arts en apotheker en werd verboden beide beroepen tegelijkertijd uit te oefenen. Daarnaast werd een belangen-gemeenschap tussen arts en apotheker niet toegestaan.

Deze wetgeving heeft zich langzamerhand over Europa verspreid. In onze streken is de oudste verordening bekend uit Ieper (ongeveer 1300 na Chr.), waarin de vereisten, waaraan een apotheker en de artsensbereidkunst moesten voldoen, nauwkeurig zijn omschreven in bewoordingen en begrippen, die nog voor een groot deel in de huidige Wet op de geneesmiddelenvoorziening zijn terug te vinden. Er is slechts één groot verschil: in 1300 mocht de apotheker geen 'quid pro quo', het één in plaats van het ander geven voor een bepaald geneesmiddel, vandaag de dag wordt van regeringswege voor dit handelen juist een stimulans verstrekt.

De farmacie in de Middeleeuwen

De oudst bekende apotheker in Nederland is gevonden in Utrecht: uit een, voor een leek enigszins moeilijk te ontcijferen, geschrift uit 1276 valt op te maken dat Jan van Nassau de kelder onder zijn huis, gelegen naast de Heilige Kruiskapel, aan Anselmus de apotheker in gebruik geeft. Met deze Anselmus kan men dus de geschiedenis van de farmacie

in Utrecht laten aanvangen en daarmee is de naamgeving van deze tentoonstelling 'Zeven eeuwen farmacie in Utrecht' verklaard.

Merkwaardigerwijze is echter over de oudste geschiedenis van de handel en wandel van apothekers in Utrecht weinig bekend. Dit in tegenstelling tot andere Hollandse steden, zoals Kampen,

De oorkonde waarin Jan van Nassau, elect van Utrecht, de kelder onder zijn huis de Heilige Kruiskapel ten gebruike geeft aan apotheker Anselmus. (Rijksarchief Utrecht).

Dordrecht, Deventer, Gouda en vele andere plaatsen.

Ons rest slechts het magere gegeven dat in 1391 Gheryt van der Eem, de apothecar, als nieuwe burger in Utrecht is aangenomen. Vaak komen we slechts indirect aan de weet dat in Utrecht apothekers werkzaam zijn, zoals blijkt uit een aanstellingsovereenkomst van het gemeentebestuur van Kampen uit 1443 met Wilhelmus, de apotheker, waarin bepaald wordt dat hij in zijn apotheek voorhanden moet hebben, 'als men t'Utrecht ende andere abteken holt ende behorlic is, ende hi en sal ghene recepte of confecte hoger rekenen dan men t'Utrecht reket'.

Hieruit blijkt in ieder geval dat van oudsher de kwaliteit van de Utrechtse apothekers als norm is gesteld.

Als bisschopsstad met zijn vele kerken en kloosters zullen in Utrecht, zoals ook elders in Holland en Europa, de eerste apothekers kloosterlingen geweest zijn, die de geneeskrachtige kruiden zelf in kloostertuinen kweekten, verzamelden en bewerkten.

Een voorbeeld hiervan is het Minderbroederklooster in Utrecht, waar omstreeks 1300 Het Boec van Broeder Thomas geschreven werd. Dit werk is bewaard gebleven in het rijksarchief te Utrecht.

Samen met het Antidotarium Nicolai, geschreven in ongeveer 1140 door proost Nicolaus in de oudst bekende Europese apotheek in Salerno, is het Boec van Broeder Thomas als voorschriftenboek gedurende de Middeleeuwen in gebruik geweest.

Met de opkomst van de steden gaan ook wereldlijke apothekers zich zelfstandig vestigen; in het begin vaak in dienst van het stadsbestuur, met duidelijk omschreven rechten, plichten en voorrechten, later, vooral in de grotere steden, in vrije vestigingen. Naast de taak van het bereiden van recepten hielden de apothekers zich ook bezig met andere activiteiten zoals het leveren van kruiden en specerijen en het bereiden van kruidenwijnen, zoals Clareyt, Moraet of Granaet. Omdat stadsbesturen, die het monopolie van de wijnverkoop bezaten, vaak het recht van tappen in de raads-kelders verpachtten aan apothekers, gezien hun kennis in het bereiden van kruidenwijnen, liepen beroepen van herbergier, crudener (groothandelaar in kruiden en specerijen), drogist en apotheker vaak door elkaar heen, zoals blijkt uit een overeenkomst van de stad Kampen met Johan den Crudener in 1355: 'Ende voert na slaepeclocken tyt ghenen clareyt of moraet, of granaet tappen. Voert van dien clareyt, moraet,

granaet of andere dranken dien hij tappet, sal hij onzer stadt gheuen als dy apothekers t'Utrecht gheuet, dat is ten overstaende dien neghenden penning. Ende dien clareyt, moraet of granaet nyet durer te tappen dan men t'Utrecht tappet'.

Omstreeks 1400 werd in Utrecht bepaald dat: 'ende waer yemant, die syn apotheke ofte syn taverne open hielde after der thiender uren, die verbuerde enen koer van 11 stuiver'.

Apotheek en taveerne waren in de Middeleeuwen vaak één en aangezien de apotheker het monopolie van de suiker-verkoop bezat en derhalve de vervaardiger was van allerlei suikerwerken en geconfijte vruchten (confecte) zal dit ertoe geleid hebben dat men toen de apotheek met veel minder schroom betrad dan in latere tijden het geval is.

Als kleine handelslieden beschouwd, werden apothekers meestal opgenomen in het Kramersgilde, zoals in Utrecht tot 1657; later, vooral toen het beroep een meer wetenschappelijk karakter kreeg, in andere plaatsen hetzij in het Sint Lucas-gilde der zeven vrije kunsten, hetzij in een Cosmas en Damianusgilde met doktoren en chirurgijns.

Een echte vetpot zal in deze jaren een apotheek niet geweest zijn omdat ook vele andere neringdoenden zich druk bezighielden met de verkoop van geneesmiddelen, zoals kwakzalvers, marskramers en begijnen. Vooral laxativa en purgativa en allerhande duistere dranken waren zeer gewild.

Een hoogtepunt in dit soort praktijken vormden de jaren na 1567, toen de hertog van Alva zijn intrede deed in Brussel en als gevolg hiervan een ware uittocht van kwakzalvers en slechte apothekers uit Vlaanderen naar de Noordelijke Nederlanden plaatsvond om hier hun bedrieglijke kunst uit te oefenen, zodat er vaak sprake van was dat men —'door sulche quaksalvers en landloopers bedrooghen, ja dickwils van levende lyve ter doot gebraght worden'—.

Maar ook de handelwijze in de apotheken kon de toets der kritiek verre van doorstaan: het gebruik van oude en daardoor onwerkzame grondstoffen en het naar willekeur vervangen van bestanddelen door andere was aan de orde van de dag. Daarnaast kwamen frequent vergiftigingsgevallen voor door een onvoldoende kennis van de giftige werking van vooral planten.

De farmacie in de zeventiende en achttiende eeuw

Als gevolg van de heersende misstanden ging men langzamerhand steeds meer behoefte voelen strengere eisen te stellen aan het beroep van apotheker en de beoefenaar daarvan.

Aanzet hiertoe zal mede de opkomst van universiteiten geweest zijn; Leiden, de oudste van onze Nederlandse

universiteiten, opgericht in 1575, speelde hierbij een belangrijke rol. Eén van de eerste hoogleraren in Leiden was Rembert Dodoens, beter bekend als Rembertus Dodonaeus, die reeds in 1554 zijn befaamde Cruydeboek, gedrukt door Plantijn in Antwerpen, had uitgegeven. Dit werk maakte een

ongelofelijke opgang. Uitgaven in het Latijn, Vlaams, Frans en Engels zijn hiervan bekend. In dit omvangrijke boek zijn alle toen bekende medicinale planten beschreven en afgebeeld.

Belangrijk is verder de aanleg van een plantentuin in de universiteitssteden, de Hortus botanicus. Hoewel niet tot de stand der geleerden gerekend, speelden apothekers als kenners van kruiden hierbij vaak een belangrijke rol, zoals Dirk Kluyt, die in 1587 belast werd met de aanleg van de Hortus in Leiden en Henricus Munting in Groningen in 1628. In Utrecht werd, na de oprichting van de Hogeschool in 1636, in 1639 besloten tot de aanleg van een Hortus Academicus; aanvankelijk op de plaats van het bolwerk Sonnenburgh, later in 1716 tussen de

PHARMACOPOEA

ULTRAJECTINA,

Senatus Auctoritate edita
& munita.

Trajecti ad Rhenum,
Typis Gisberti à Zijl, & Theodori ab Ackersdijck,
c l o l o c l v i i.

Titelpagina Pharmacopoea Utrajectina 1656

*Nobilissimis, Amplissimis, Pru-
dentissimis*

D. D. CONSVLIBVS

&

SENATORIBVS,

Reipublicæ Vltrajectinæ Patri-
bus & Gubernatoribus,

*Medicinz hujus Reipublicæ Doctores Or-
dinarii, & Collegii Pharmaceutici Decani,
Salutem & felicitatem perpetuam*

P.

OBILISSIMI AM-
PLISSIMIQUE DO-
MINI,

Sicut corpus huma-
num, ita Respublica, ut totius
perfecta fanitas consistat, omnes
ejus partes benevalere necesse
est, una enim ægrotante, mox ad
reliquas languor extenditur. Ac
proinde boni Magistratus est, in
regimine Reipublicæ prudentis

A 2 Mc-

Lange Nieuwstraat en de Nieuwegracht.
Of apothekers hierbij een rol hebben
gespeeld is niet bekend, maar moet
vanwege hun kennis op dit gebied wel
aannemelijk worden geacht.

Om een zekere uniformiteit in de
bereiding van de voorschriften te
verkrijgen ging men steeds meer
behoefte voelen aan een door de
overheid vastgesteld voorschriftenboek,
een farmacopoeë. In Amsterdam werd
reeds in 1550 het Antidotarium Nicolai,
te beschouwen als de eerste Europese
farmacopoeë, bindend verklaard.
In 1636 verscheen de eerste Nederlandse
farmacopoeë van eigen makelij, de door
Professor Tulp samengestelde
Pharmacopoea Amstelredamensis.
De eerste Utrechtse farmacopoeë
verscheen in 1656: 'Pharmacopoea
Ultrajectina'. Het werk vangt aan met de
prachtige tekst: 'Nobilissimis,

Amplissimis, Prudentissimis Consulibus et Senatoribus Reipublicae Ultrajectinae Patribus et Gubernatoribus' en is ondertekend door 4 Doctoren en de beide dekens van het apothekersgilde:

Albertus van Overmeer en Georgius Holthuysen. Hoewel een betrekkelijk kleine uitgave, slechts 116 pagina's, maakte de Utrechtse farmacopee een gunstige indruk. Vooral aan de bereiding van theriak, nog stammend uit de Griekse tijd en in die tijd een kostbaar geneesmiddel met ongeveer 50 bestanddelen, als panacee voor vele kwalen, werd de nodige aandacht besteed.

Een van de 4 doctoren, die deze farmacopee ondertekend hadden, Isbrand van Diemberbroek, hoogleraar in de ontleed- en geneeskunde aan de Utrechtse Hogeschool, vermeldde in één van zijn verhandelingen over de pest, dat zijn voornaamste geneesmiddel tegen deze, voor die tijd, rampzalige ziekte de theriak was. Dat men in Frankrijk met theriak geen succes had werd volgens hem veroorzaakt door het feit dat in Frankrijk de theriak met slechte geneesmiddelen door onkundige apothekers bereid werd, hetgeen in Nederland niet het geval was: hier werd de beste zorg en de grootste omzichtigheid betracht bij de bereiding en wel in het bijzonder in Utrecht!

Met het stijgen van de wetenschappelijke kennis en daardoor ook met de status voelden de apothekers steeds meer

Zegel van het Utrechtse Apothekersgilde

behoefte om zich los te maken van de oorspronkelijke gilden. In 1657 scheidden de Utrechtse apothekers zich af en vormden een afzonderlijk gilde, het Collegium Pharmaceuticum; een zegel en een gildepenny, in 1664 door Hendrik Winter vervaardigd, doen hier nog aan herinneren. Verder is in het Centraal Museum een kleurentekening op perkament aanwezig met de namen en wapens van dekens en busmeesters vanaf 1669.

Bij de oprichting van deze afzonderlijke apothekersgilden werden ook eisen vastgesteld voor het afleggen van een apothekersexamen. Toegelaten tot het examen werd hij, die gedurende drie jaren trouw als winkelknecht een meester had gediend en er blijk van kon geven dat hij 'der doctoren recepten ende ordonnanciën lesen ende verstaen kan'. Het examen werd afgenomen ten huize van de oudste deken in het bijzijn van stadsdokters en strekte zich uit over de kennis van 'simple en gecomponeerde medicijnen', alsmede 'het bereiden van drie verscheyden compositien'. Verder werden de rechten van doctoren, chirurgijns en apothekers in afzonderlijke artikelen omschreven: 'dat niemend die apothekerswinkel houdt tegelijk zal

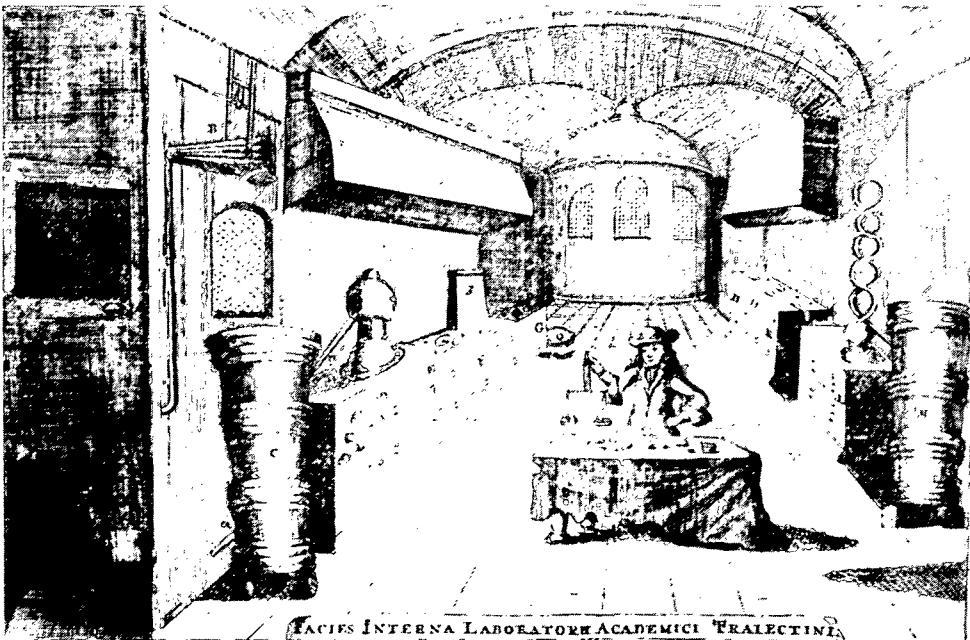
Gildepenny van Utrecht

mogen practiseeren als doctor, noch ook een practiserend doctor zal mogen houden een apotheek in het openbaar ofte oock bedeckteelyk ende binnenscamers'.

De apothekers mochten geen pappen en pleisters etc. aanleggen op straffe van een boete van zes gulden voor het chirurgijns-gilde. Ook werd in deze ordonnantie of keur bepaald dat 'cruydeniers' geen purgantia, narcotica en vele andere omschreven artikelen mochten verkopen, terwijl apothekers alleen in het klein specerijen mochten verkopen. Het recht om suiker, rozijnen, vet en olie, behalve bij gebruik in bereidingen, te verkopen werd ingetrokken. Over het bereiden en verkopen van kruidenwijnen wordt in deze keuren niet meer gerept. Wel wordt in de ordonnantie van 14 juli 1655 toegestaan brandewijn in voorraad te houden: 'De Apothekers sallen de brandewijn, die sy tot de medicamenten

zijn gebruykende, mogen inleggen met twaalf kannen, doch niet minder, maar wel meerder, mits de pachters sulks aanbrengeende'. De uit deze tijd stammende spreuk: 'hier verkoopt men, zowel boven als onder, dranken. Het één voor de gezonden, het ander voor de kranken' wijst op een nog steeds bestaande dubbele functie van de apotheken, waarbij de drankverkoop een nuttige bijverdienste geweest zal zijn voor de meestal schamele inkomsten uit het reguliere werk.

Wanneer Simon Schama in zijn 'Overvloed en Onbehagen' het economisch belang van de wijnhandel in de gouden eeuw belicht en daarbij rept over 'de alom aanwezige wijnkopers, die soms tegelijk apotheker of kroegbaas of beide waren', zal deze situatie toch niet meer algemeen geweest zijn voor de apothekersstand gezien de toch allengs

Gravure van het laboratorium van apotheker Barchusen te Utrecht.

groeierende status van het vak.

Aan het eind van de zeventiende eeuw ging zich een nieuwe tak van de wetenschap ontwikkelen, de chemie, stoelend op de ervaringen en kennis, die de alchemie daarvoor had opgeleverd. In 1669 werd Carel de Maets in Leiden als 'Professor Chymicus extra ordinarius' aangesteld. In Utrecht werd Johan Conrad Barchusen (1666-1723) in 1703 tot professor in de chemie benoemd. Op de van hem bekende prent zien wij in de vorm van retorten, extractie- en weeg-apparaat de eerste contouren van een chemisch laboratorium. In de nu komende eeuw werden, vooral door het werk van Lavoisier en eerder al

Boyle, de grondslagen gelegd voor de moderne scheikunde.

Apothekers zijn enthousiaste beoefenaars van deze nieuwe wetenschap: in het buitenland de Franse apotheker Lémery, Scheele in Zweden en Neuman in Duitsland. In Nederland o.a. Kornelis Elsevier, die het Lexicon galeno-chymico-pharmaceuticum in 1755 deed uitkomen, en Minckelers, de uitvinder van het lichtgas. De Utrechtse apotheker P. van Werkhoven vertaalde samen met de Utrechtse hoogleraar de Frémery het standaardwerk van Lavoisier 'Traité élémentaire de chimie' (1789) in het Nederlands en was verder uitgever van het tijdschrift: 'Nieuwe chemische en fysische oefeningen'.

De farmacie van 1800 tot 1933

In de negentiende eeuw nam de analytische periode in de scheikunde een aanvang, waarin men systematisch ging onderzoeken wat er wel en wat er niet werkzaam was van de medicinale planten. De Duitse apotheker Sertürner ontdekt in 1806 morfine als werkzame stof in opium, Meissner en Caventou in 1819 colchicine, het werkzaam bestanddeel van de herfsttijloos (*Colchicum autumnale*). Pelletier en Caventou in 1820 kinine uit de kinabast en in 1821 coffeïne uit de koffieboon. Op dit gebied maakte ook de Utrechtse apotheker C.M. van Dijk zich verdienstelijk. In 1797 in Utrecht geboren, werd hij op zijn 21e jaar tot apotheker bevorderd en al snel deelgenoot in de apotheek van zijn vader. Deze apotheek is bij vele Utrechters bekend als Viel en van Dijk; na de

opheffing van de apotheek, is in de Korte Jansstraat de drogisterij tot vorig jaar onder deze naam voortgezet. In zijn laboratorium bereidde hij ondermeer zelf kininesulfaat en morfine. Door zijn bekwaamheid en nauwgezetheid stond zijn apotheek model voor vele anderen. In 1851 werd van Dijk op grond van zijn wetenschappelijke verdiensten lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen. Zijn naam leeft in Utrecht nog voort in de C.M. van Dijkschool, de opleiding voor apothekersassistenten, aan het Wolvenplein waar zijn portret de hal van deze school siert. Eén van de zaken waar Van Dijk voor ijverde was een betere farmaceutische opleiding in Nederland. Vooral na de Franse inval in 1795 en als gevolg hiervan het opheffen van apothekersgilden in 1798 verkeerde deze in een impasse. Hierin kwam in

Prof. Dr. G.J. Mulder

Utrecht een aanzienlijke verbetering door de benoeming van G. J. Mulder tot hoogleraar in de Scheikunde en de Pharmacie. Werkend in zijn laboratorium in de huidige Leeuwenberghkerk heeft Mulder een grote faam verworven op het gebied van de organische chemie. Daarnaast is hij daadwerkelijk, onder andere doordat hij belast was met de opleiding van apothekers voor het Nederlands-Indisch leger, en door zijn publicaties, van grote betekenis geweest voor de opleiding van apothekers in wetenschappelijke zin. Hij heeft de blauwdruk gemaakt voor een academische opleiding tot apotheker, hetgeen na de invoering van de Geneeskundige Wetten door Thorbecke in 1865 voor het eerst mogelijk gemaakt werd.

In 1876 werd bij de wet geregeld dat de *artsenijbereidkunde* aan de Universiteiten zou worden onderwezen, waarop in 1877 in Utrecht de benoeming van Prof. Dr. H. Wefers Bettink, een zoon van een Utrechtse apotheker, als eerste hoogleraar in de *artsenijbereidkunde* volgde. Hij doceerde *farmaceutische*- en *analytische chemie* en *toxicologie*, maar toonde een grote voorliefde voor de *farmacognosie* en de *levensmiddelenkunde*. Het eerste 'Pharmaceutisch

Laboratorium' was onder zeer primitieve omstandigheden gevestigd in een paar kamers op de Hoogt. In 1884 verhuisde het laboratorium naar een voormalig badhuis aan de Rijnkade. Door professor dr. N. Schoorl, die in 1908 de opvolger van Wefers Bettink was geworden, kon op 28 september 1915 het huidige laboratorium aan de Catharijnesingel worden geopend.

Het tijdperk van de chemische synthese van geneesmiddelen brak aan: in 1862 chloralhydraat, veronal -een barbituraat- in 1882, even later gevolgd door luminal, fenacetine in 1887 en vele andere stoffen zoals aspirine. Pasteur, Koch en Von Behring ontwikkelden vaccins en serums tegen gevreesde ziekten als cholera, tetanus en hondsdoelheid. Een echte doorbraak betekent na zeer veel pogingen de ontdekking van Salvarsan door Ehrlich (1854-1915). Het eerste wondermiddel is ontdekt.

Wanneer wij naar het jaar 1933 kijken, het jaar van de oprichting van de Utrechtse Apothekersvereniging, dan stonden de apothekers en artsen nog maar betrekkelijk weinig middelen ter beschikking om ziekten effectief te

Prof. Dr. H. Wefers-Bettink

bestrijden. Naast Salvarsan zijn dat eigenlijk alleen maar kinabast, digitalis, emetine en insuline. Wel stond men aan de vooravond van wat wel de 'drug explosion' wordt genoemd, de gigantische ontwikkeling van nieuwe effectieve geneesmiddelen in de laatste 50 jaar, te beginnen met de ontwikkeling

in 1935 van Prontosil rubrum, het eerste sulfonamide, door Domagk, waardoor het voor het eerst mogelijk was infectieziekten doeltreffend te behandelen. En hiermee verandert vanzelfsprekend ook het beeld van de apotheek in de nu volgende jaren.

De Utrechtse farmacie van 1933 tot 1988

De Utrechtse apothekers waren sinds 1844 verenigd in het Departement Utrecht van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie (N.M.P.). Rond 1919 werd gepoogd daarnaast voor de behartiging van meer plaatselijke belangen een Utrechtse Apothekersvereniging op te richten, maar dat werd niet door iedereen nodig gevonden. Pas in 1933 werd de U.A.V. daadwerkelijk opgericht, mede naar aanleiding van de vestiging van de apotheek van het toenmalige ziekenfonds 'Ziekenzorg', dat zijn leden verplichtte uitsluitend aldaar de geneesmiddelen te betrekken.

De hierdoor veroorzaakte controverse heeft voortgeduurd tot ver in de jaren zeventig; pas na vele jaren onderhandelen kwam een overeenkomst tot stand tussen dit ziekenfonds en de K.N.M.P., waardoor het mogelijk gemaakt werd dat alle Utrechtse apotheken werden ingeschakeld in de levering van geneesmiddelen aan Ziekenzorgleden en de ziekenfondsapotheker als buitengewoon lid toetrad tot de U.A.V.

Door de grote uitbreiding van de stad in de laatste decennia, het ontstaan van grote buitenwijken en het wegtrekken

van de bevolking uit de binnenstad, kwamen er ook wijzigingen in de vestigingsplaatsen van de apotheken. Van de 28 apotheken, die in 1933 in Utrecht bestonden, zijn er thans nog 14 over. Vooral in de binnenstad en naaste omgeving verdwenen veel apotheken: drie werden door de bezitters gesloten en een zestal werd door de gezamenlijke Utrechtse apothekers gekocht en daarna gesloten, terwijl vijf apotheken werden overgenomen door de naaste burens. Daarnaast werden in de loop der jaren enkele apotheken verplaatst naar de nieuwe buitenwijken als Kanaleneiland en Overvecht. Vanzelfsprekend werd in deze wijken ook een aantal nieuwe apotheken gevestigd, zodat anno 1988 Utrecht naast de ziekenfondsapotheek 25 openbare apotheken kent voor de geneesmiddelenvoorziening van 230.000 inwoners.

Nadat in 1881 Charlotte Jacobs, een zus van de bekende Aletta H. Jacobs – de eerste vrouwelijke studente in ons land –, met goed gevolg als eerste vrouw het apothekersexamen had afgelegd, heeft de farmacie zich altijd bijzonder vrouwvriendelijk getoond. Utrecht spant hierbij wel de kroon: in 1933 kende de stad 43%

vrouwelijke apothekers en in 1957 zelfs 60%. Daarna daalde dit percentage gestaag, geheel tegen de algemene trend in — het aantal vrouwelijke studenten in de farmacie ligt momenteel hoger dan het aantal mannelijke —, tot ongeveer 30% op dit moment. een verklaring voor dit fenomeen ontbreekt.

De Utrechtse apothekers uit 1933 vertrouwden enkel hun eigen bereidingen en legden daar al hun vakmanschap in; de weinige fabrieksgeneesmiddelen, de specialité's werden met argwaan bekeken en voornamelijk door de drogist geleverd. Anno 1988 maken de eigen bereidingen nog maar een beperkt, hoewel belangrijk, deel uit van de werkzaamheden in de huidige apotheek. De euforie van de laatste 20 jaar dat de onstuitbare reeks van nieuwe geneesmiddelen er voor zorg zou dragen dat voor elke ziekte en kwaal wel een doeltreffend geneesmiddel gevonden zou worden is weggeëbd; de keerzijde van de medaille is steeds duidelijker geworden: voor vele ziekten bestaat nog geen doeltreffend medicijn, vele geneesmiddelen vertonen op de korte of lange termijn bijwerkingen en geven aanleiding tot oneigenlijk gebruik. Gevolg hiervan is de opleving van de alternatieve geneeswijzen, zoals

homeopathie en de phytotherapie, het gebruiken van medicinale planten. Op zijn beurt kijkt de huidige apotheker hier enigszins sceptisch en argwanend naar. Bij hem leeft de verwachting dat ook in de naaste toekomst nieuwe geneesmiddelen, nieuwe technologische doorbraken en nieuwe toedieningsvormen oplossingen zullen bieden voor het bestrijden van ziekten en de verbetering van de kwaliteit van het leven. Met de kennis van het verleden en met de hulp van de computer bij de medicatiebewaking zal ook in de toekomst de Utrechtse apotheker zijn rol in een zo optimaal mogelijke geneesmiddelenvoorziening willen spelen. De U.A.V., de Utrechtse Apothekers Vereniging, zal hierin op weg naar haar honderdjarig bestaan een belangrijke rol kunnen blijven innemen door haar goede collegiale contacten en collectieve voorzieningen als weekend- en nachtdienstregelingen en werkgroepen als medicatiebewaking en automatisering en door het onderhouden van contacten met andere beroepsgroepen in de gezondheidszorg.

E.L. Ahlrichs
C. van Buren

Literatuur

Algemeen

- Bosman-Jelgersma, H. A., *Poeders, Pillen en Patiënten*, Amsterdam 1983.
Schama, S., *Overvloed en Onbehagen*, Amsterdam 1988.
Sitsen, J. M. A. en Buren, C. van, *Medicijnen en hun toepassing*, Breda 1982.
Stoeder, W., *Geschiedenis der Pharmacie in Nederland*, Amsterdam 1891.
Wittop Koning, D. A., *De oude apotheek*, Bussum 1966.
Wittop Koning, D. A., *Compendium voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Nederland*, K.N.M.P., 's-Gravenhage 1986.
Ruiter, T. de, *Van de 'Medicyn' tot apotheker*, Utrecht 1982.

Verder

- Ahlrichs, E. L., *Gerrit Jan Mulder 1802-1880*, Bull. Kring Benelux 1977, 55, 12-18.
Wagenaar, M., *Bijdrage tot de geschiedenis der pharmacie binnen de stad Utrecht*, Ph.Wbl. 1923, 60, 825-833.
Weyde, A. J. van der, *De uitoefening der geneeskunde in vroeger tijd te Utrecht*, Jaarb.Oud Utrecht 1926, 45-75.
Wittop Koning, D. A., *Utrecht en de Farmacie*, Jaarb.Oud Utrecht 1957, 58-71.

Zeven eeuwen farmacie in Utrecht, expositie in het kantoor van de Crediet en Effecten Bank, van 28 november 1988 tot 10 februari 1989.

Deze expositie is mogelijk gemaakt met de steun van de Crediet en Effecten Bank en Brocacef.

Medewerking verleenden het Gemeente Archief, het Universiteitsmuseum, de Subfaculteit Farmacie van de Rijksuniversiteit Utrecht, Utrechtse apothekers, Farmac en de heer K. Visscher.

vitae matthiol			Caro Cijdon	
3 1 Cinnamom	6		Cort. aurant	
Syrupi Robeth			— Citrior	
altheae fern.			fruct. berberis	
Betonicae			— Ceras.	
Capill. ven.			— N. Jugland	
Cydon			— Ribez	
fumariae			— Pals. purg	
Glijchijrrh			Rad. helen.	
hijssop			— exijngii	
Jujubin			3 1 — zziber	2"
Limon			Conservae	
Menthae			anthos 6"	
Pap. Rhead			absijnth	
Portulacae			Boragin	
5 radicum			Calendul	
Ros. Rubr. siccat			Menthae	
Spicae 2"			Salviae	
3 1 therebinth	1		3 1 Ros. Rubr	3"
3 1 Cinnami	36"		olea per infus. & decoct	
olea per expr.			absynth	
amygd. dulc. comm	3"		anethin	
--- --- rec.	7"		chamom	
--- amar	2 1/2		hyperic	
Laurin 2"			Lillor. alb	
Lini 1"			Lumbric	
macis opt	30"		Mirtillor	
3 1 nigellae	3"		Rosar:	
ovorum			trif. odorat	
3 1 Papaveris	1 1/2		violar	2"
olea p. d.			Capparum	
terrae			Mastichin	3"
3 1 tartari	1		Castorei	
olea per dest			Scorpeon	5"
Bacc. Junip			Electr. solutiva	
Charijoph			Diacatholic	
Macis			Diaphoenic	
Origanum	10		hiera picra	6"
anisi			Conf. Hamech	
Cort. aur			3 1 diaprun. sijlv.	8"
— Citrior			Pilulae	
Rosmarin			Aloes violatae	
Succin3			Ruffi	3"
de Latexibus	1 1/2		Cochiae	
3 1 foenicul	2 1/2		de Cijnoglossa	4"
Condita				

	extract. Catol	12"	3	1 Mijrrhae	4 "
3	1 foetidae	5 "		Sacch. alth	3 "
	gr 1 Laud. opiat	1 "	3	1 Perlat	6 "
	Pulveres aromaticae				
	Aromat Ros			Salia, Pulv.chimici tec.	
	Diaireos.			Sal Succini	10
3	1 Diatragacanth fr	3 "		— absynth	
	antidota			— ammoniac	
	Conf. alchermes			— sublimat	
	— hijacinthor	5 "		— Car. Bened	
	diascord			— fabarum	
	mijthridat			antim. diaph.	
	Philon. Rom.			Croc. metall	
3	1 theriaca	2 1/2		vitriol. martis	
	ungta			tart. vitriol	4
	Aegyptiae			merc. dulcis	2
	alb. Camph			— Praecip comm	1 1/2
	de althea			Croc. Mart. adstr	2
	Basilicum			— — aper	3
				sacch. saturn	2 1/2
	diapomphol			Baezoardic. miner ,	
	nutrit			Resin. Jalapp.	
	Populeum			— Schammin	12
	refrig. Galen	2		Lapid. prunell.	
			3	1 flor. sulphur	1
	de arthanita	5	3	1 Crist. tart	6
3	1 aureum	3		Dosis1. merc.vitae	3
				Spiritut, tinctura & c	
	emplastra			Sp. Nitr. acid	2
	diapalma			— — dulcis	4
	diach. simpl			— — salis acidus	2
	— comp			— — dulis	4
	Gratia dei			— — sulph. per comp	3
	de Cummo			— — commun	2
	— mucilago	2		Lapid. Calamin	
	oxijcroc.	5	3	1 tutia	1 1/2
3	1 de Ran. cum merc.	4			
	simplicia quaedam ppta			Elix. propr	
	Chalijbs pp			Tinctura Castor.	
	Corallia			— Croci	
	C. C.			— Myrrh	
			3	1 Bals. sulph. anis	4 "
	ocul. cancri			Radicis	
	Rasur. eboris	2		Altheae	
	Troch & tabellae alhandal			apii	
	terrae sigillat	5 "		asari	
				asparag	

Bistortae		cortices	
Brioniae		arantior	5 "
Consolid. maj		Cinnam	6 "
Cijnoglossae		Citriorum	4 "
eringii		Granator	
foeniculi		Capparum	
fraxinellae		tamarisci	1 1/2
graminis		querci	1/2
ononidis		Lign. Guajac	1
Paeoniae		Ligna	
Petroselin		arantiorum	5 "
Polypodii quercin		Cinnamoni	6 "
Raphan.		Citriorum	4 "
Rubiae tinctor		Granatorum	"
Scorzonera		tamarisci	1 1/2"
ZZiberis		querci 1/2"	
acori		Ligni Guajac	1 "
angeliicae		Santala tria	2 "
aristolog. Long.		Sassafras	3 "
Cijclaminis		herbae	
Glijchrisae		Abrotanum	
heleni	1 1/2	absynthium	
hellebor. nigri		agrimon	
— vitriol		althea	
— vin. Rectific	1 "	anethum	
— sal. ammon		artemisia	
Imperatoriae		betonica	
Pyrethi	2	botriis	
tomentillae	2 1/2	Calamentha	
arist. fabac		Capillor. ven.	
— Cavae		Carduus Bened.	
Curcumae		Centaur. min	
Gentian		Chamedrijs	
hellb. alb	3 "	Chamepitys	
irid. florent	4 "	epithijmum	
Zedoariae	5 "	eupatorium	
Chinae		fumariae	
Galangae	6 "	hypericum	
Spicae indicae		hyssopus	
turbith	8 "	Laurus	
3 1 salsaparillae	10 "	Majorana	
Jalappae		Malva	
Mechoacannae	3 "	Chamomilla Rom.	
3 1 Rhabarbari	4 "	Lavendula	
Fungi		Melitoli	
Agaricus		Marubium	
3 1 auricul Judae	2 "	Matricaria	

Melissa			anisi		
Menthae			apii		
			aquilegiae		
Mirtus			Cannabis		
Nepeta			Card. Bened.		
origanum			Carui		
Parietaria			Coriandri		
Pulegium			Cumini		
Pulmonaria			Cijdonior		
Pyrola			dauci		
			endiviae		
Rosmarin			foeniculi		
Ruta			erucae		
Sabina			Genistae		
Salvia					
Sanicula			Cassiae Pulpa	5	"
Scabiosa			Colocynth	4	"
Scolopendria			Gallae 2"		
Scordium			mirobal citrin	2 1/2	
thijmus			3 1 thamarindi	1 1/2	
tussilago			Lini		
verbascum			Malvae		
Verbena			Petroselin		
Manip 1 Violaria	1	"	Plantagin		
Flores			Santonici		
Boraginis			Sophiae		
Buglossae			urtiae 2"		
Calendulae			Cucumeris		
Chamomill. vulg.			Papav. alb		
hordeum mund.			Rutae 2"		
hijosciami			Lactucae		
Levistici			Nigellae		
Paeoniae			Paeoniae		
Pap. Rhead.			Portulacae		
Rosar: rubr			Psijlii		
Sambuci			Stavisagricae	3	"
tiliae			Cicerum rubr		
P 1 violarum			Citri		
balaustiae			Citrulli		
Stoechados			Cubebae		
3 1 Rosmarini	2	"	Cucurbitae		
Schonanti			Melonum	4	"
semina			3 Cardam. min	5	"
			3 Nuclei Persicor	3	"
acetosae					
altheae			Fructus		
anethi			alkekengi	3	"

Bacc. Lauri			Gutta Gamba		
— Junib	1	"	tacamahaca	2	"
— mixti	2	"	Caranna	3 1/2	
Mijrrha			3 1 assa foetida	4	"
opium			succ. Liquirit		
sang. draconis	1		succinum	1 1/2	
Galbanum			surcocolla	2 1/2	
opopanax			Styrax	4	"
amygd. dulc			thus	1	
— amarae			3 3 tragacanthum	3	"
Nux moschat			amijlum		
Piper pro ratione temporis			Colophonia	4-	
			Resin Pini	20	"
Farinae			lb 1 tartar. alb.	10	"
fabarum					
foenugraec			Animalia adipos etc		
hordei			3 1 adeps Gallinae	1 1/2	
Lupinor			lb 1 — Porci	7	"
Consolid. maj			Bezoar. orient	3	"
3 Lini	2	"	gr 1 — occident	2	"
succi liquidi			Cancr. ocul	3	"
agrestae	5	"	Cera alb	2	"
Pint 1 Limonum	10	"	vitriol. veneris	1	"
succi condensati			sulphur		
gummi & c			vitriol. alb		
acaciae			— roman		
aloes			Marinae		
ammoniac			gr 1 ambra grijsea	3 1/2"	
Bdellium			lb 1 Corall alb		
Camphora			— rubra	30	"
Euphorbium			Sang. hirc	1	"
Ladanum			3 1 Angula alcis	8	"
Manna			lb 1 Mell. alb	10	"
			gr 1 Moschus	2 1/2	
Cera flava	1 1/2		mineralia etc.		
3 1 C.C. Raspatum	2 1/2	"	cerugo 4		
Cantarides	1	"	ces ustum	2	"
Castorium	7	"	alumen rupeum	1/2	
Ras. Cranii	3	"	— ust		
Ebor ustum			antitronicum		
— Rasura	1/2		arsenicum	1	"
Mumia			argentum. viv.	3	"
sagapenum	1	"	bolus arm. ver.	1 1/2	
aeabicum			— vulgaris		
Elemni			— alb	1/2	
Mastix	1/2		Borax	4	"
Benzuin			Cerusae	1/2	

Minium		
Plumbum. ustum		
Pompholyx	1	"
Osteocolla		
sal ammoniac	2	"
— gemmae	2	"
Petrae	1 1/2	
mercur. sublimat	6	"
Litarg. auri-xargin	7	"
3 1 Corallina	2	"
Margaritae		
Spongia		
Cataplasmata simpl		
Oex herbis etc	12	"
lb 1 - Composit cum		
farinis etc.	16	
lb 1/2 Emulsio ex sem.frig		
cum saccharo	8	
Pint 1 Decoct. quaevis sine		
sijrupis, purgantibus,		
Sp. etc. ut aquae stillat	6	st
Clijsteres, ut decocta,		
supputatis oleis et		
purgantibus		
pro administratione	12	
— infante	6	
Finis		

Bijlage III

Inventarisbeschrijving van de apotheek van F.R.B. van der Grijp op 28 december 1829.

Droogerijen en Chimicalia zoo in de Kruidkamer als in den winkel voorhanden, geschat door den Heer Robert Carel Ermerins Medicinae Doctor te Zierikzee en als zoodanig gepatenteerd, bij acte van patent door de Regering dezer stad uitgegeven in dato den drieëntwintigsten April achttienhonderd negenentwintig

Numero 215

bestaande in onderscheidene wortels, poeders, Corten, Gommen, Zouten, Oliën, pillen en meerdere Droogerijen en Chemicalias tezamen geschat op Twee duizend Zevenhonderd vijf en twintig gulden vijf en negentig cents	f 2725,95
Vijftig groene flessen zoo groot als klein, op vijf gulden	f 5,-
Een honderd witte stopflessen, vijf en twintig gulden	f 25,-
Veertig witte poederflessen, acht gulden	f 8,-
Zestig potten met koperen deksels, twaalf gulden	f 12,-
Een Oude distilleerketel, drie gulden	f 3,-
Een groote koperen vijzel, vijftig gulden	f 50,-
Zes kleine koperen vijzels, vier en twintig gulden	f 24,-
twee Steenen en twee glazen mortieren, vier gulden	f 4,-
Vierpaar koperen schalen, acht gulden	f 8,-
Een stel medicinaal- en een doosje Nederlandsch gewigt, vier gulden	f 4,-
Acht spadels, twee pleistersmeermessen, twee hakmessen en drie zeeften, zeven gulden	f 7,-
Drie koperen bekkens, twaalf gulden	f 12,-
Een houten koelvat, twee gulden	f 2,-
Twee winkeltoogen en toebehooren, vijftig gulden	f 50,-
Een lessenaar, tien gulden	f 10,-
Twee trekstoven en vier en twintig doozen, acht gulden twintig cents	f 8,20
Een winkeltrap, twee gulden	f 2,-
Transporteren	f 2960,15

Per transport	f 2960,15
Een thermometer, drie gulden	f 3,-
Twaalf bloempotten, eene gulden vijftig cents	f 1,50
Bedragende zamen Twee duizend negen honderd vier en zestig gulden vijf en zestig cents	f 2964,65

En heeft gemelden Heere Robert Carel Ermerins alhier na gedane voorlezing
getekend _____

R.C.Ermerins

En hiermede de werkzaamheden dezer zitting gesloten zijnde, is tot al het
vorenstaande gevaceerd, des voormiddags van tien tot namiddags ten Twee
Uren en vervolgens in den loop van dien namiddag van drie tot des avonds ten
Zeven Uren bij twee vacatien en is de continuatie dezer inventaris bepaald op
Morgen den Negen en twintigsten dezer maand, des namiddags ten vier uren,
terwijl alle de beschreven voorwerpen zijn gelaten in de bewaring van de
Inventariente, die zich daarmede belast, aannemende die te verantwoorden daar
en waar het behoort.

Gedaan en gepasseerd in de stad Zierikzee, ten huize in het hoofd dezes
gemeld, in tegenwoordigheid van Klaas Wisse Scheepmaker en Joannis Wisse
Kleermaker wonende beide te Zierikzee getuigen, die met de partijen en
gezegden Notaris, deze acte hebben geteekend na gedane voorlezing

A.IJ.Nauta wed. F.R.B.van der Grijp

D.Boom

W.A.C.van der Grijp

Klaas Wisse

J^s Wisse

P.C.de Winter

nots

Bijlage IV

Opgaven van de hoeveelheid der geneesmiddelen, bij ieder Apotheke binnen deze stad voorhanden, volgens Missive van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzicht In Zeeland dato 14 November 1831, aan de Plaatselijke Geneeskundige Commissie te Zierikzee ingezonden.-

Apotheker P.L.Maatjes	Ponden	Oncen	Drachmen	Scrup.
Gum: Opium	"	4	"	"
Morphina	"	"	"	1
Vinum opii fortius	"	8	"	"
---- Aromaticus	"	4	"	"
Cantharides	"	4	"	"
Camphora	"	8	"	"
Pulv:Cort:Rad:Ipecacuanha	"	8	"	"
Radix Ipecacuanha	"	8	"	"
--- Serpentina	"	30	"	"
Flores Sambuci	6	"	"	"
--- Chamomill:vulg:	5	"	"	"
Herba Menthae Crispae	2	"	"	"
---- Piperitid:	2	"	"	"
Oleum ----	"	1	"	"
--- Cajaputi	"	3	"	"
alles volgens Medicinaal gewigt				

Apotheker G de Jonge den Boer	Ndl Pond	Medic Oncen	Drachm	Scrup.
Camphora	1/2	"	"	"
Radix Ipecacuanha	1/4	"	"	"
--- Serpentina	1	"	"	"
Flores Sambuci	2	"	"	"
--- Chamom.Rom	1	"	"	"
---- vulg	6	"	"	"
Herba Menthae Piperit	1	"	"	"
Oleum Cajaputi	1/4	"	"	"
--- Menthae	"	2	"	"
Opium crudum	1/4	"	"	"
Extr: opii aquosum	"	6	"	"
Vinum aromatic	"	32	"	"
Ra = Opii fortior	"	8	"	"
Cantharides	1/2	"	"	"

Apotheker A.Hertstein

	Ponden	medicinaal Oncen	gewicht Drachmen	Scrup
Opium Thebaic	1/2	"	"	"
Tca. opii fortior	1	"	"	"
Extr: opii aquosum	"	1/2	"	"
Vinum opii aromatic	3 1/2	"	"	"
Opium Depurat	"	5	"	"
Pulv:Doveri	"	2	"	"
Sulphas Morphin	"	"	2	"
Cantharides	2	"	"	"
Camphora	3	"	"	"
Radix Ipecacuanha	2	"	"	"
- - - Serpentaria	1	"	"	"
Flores Sambuci	20	"	"	"
- - - Chamilla	30	"	"	"
Herbae Menthae Crispae	20	"	"	"
Oleum Menthae	"	2	"	"
- - - Cajuputi	"	6	"	"
Herba Menth.Piperita	20	"	"	"

Apotheker Van der Grijp

	Ponden	Oncen	Drachmen	Scrup
Opium	N:2	"	"	"
Extractum opii	"	M2	"	"
Tha.opii vinosa	"	M16	"	"
Vinum opii aromatic	"	M20	"	"
Cantharides	N1	"	"	"
Camphora	N2	"	"	"
Radix Ipecacuanha	"	N5	"	"
- - - Serpentaria	N2	"	"	"
Flores Sambuci	N5	"	"	"
- - - Chamomill.vulg.	N4	"	"	"
Foliae Menth:Crispae	N2	"	"	"
- - - - - Piperit:	N5	"	"	"
Oleum Cajuputi	"	N1	"	"
- - - Menthae	"	N2 1/2	"	"

N.B. De bijgevoegde M is Medicinaal en de N is Nederlandsch gewigt.

Apotheker J.Slotemaker

Opium Crudum	2 1/2	"	"	"
Laudanum liquid:Sydenh:	1 1/2	"	"	"
Extractum opii	"	1 1/2	"	"
Tinctura opii	"	7	"	"
Pulv:Opium Depurat.	"	1	"	"

Cantharides	"	8	"	"
Camphora	"	12	"	"
Ipecacuanha	"	12	"	"
Radix Serpentaria	2	"	"	"
Flores Sambuci	12	"	"	"
--- Chamomill:Rom:	15	"	"	"
----- vulg	15	"	"	"
Herba Menthae Crispae	5	"	"	"
----- Piperit	3	"	"	"
Oleum Cajuputi	"	4	"	"
--- Menth:Piperit:	"	3	"	"
----- Crispae	"	3	"	"
volgens oud gewigt berekend				

Apotheker M.de Looze

	Ndl.Ponden	Oncen	Drachm:	Scrupel
Camphora	1/2	"	"	"
Radix Ipecacuanha	1/4	"	"	"
--- Serpentaria	1	"	"	"
Flores Sambuci	1	"	"	"
--- Chamomill:Rom:	2	"	"	"
----- vulg:	2	"	"	"
Hb Menthae Piperitidis	"	N:5	"	"
Oleum Cajuputi	"	N1	"	"
--- Menthae	"	N1	"	"
Opium Crudum	"	N3	"	"
Extr:Opii aquosi	"	M2	"	"
Vinum opii aromatic:	"	M10	"	"
Tct opii fortior	"	M4	"	"
Cantharides	"	M12	"	"

Apotheker C.A.Schutter

	Med:Oncen
Laud: Liq: Sydenh:	24
Tct opii fortior	16
Extr: opii aquosum	2
Opium crudum	14
Cantharides	20
Camphora	6
Radix Ipecacuanha	16
Flores Sambuci	48
--- Chamomil:	160
Herba Menthae	64
Oleum:Cajuputi	3
--- Menthae	6

Noten.

In het hier volgend notenapparaat zijn de auteursnamen met het jaar van verschijnen van de publikatie, en waar nodig, de betreffende pagina's aangegeven. De volledige titels vindt men in de literatuurlijst.

De gebruikte afkortingen betekenen:

RAU = Rijksarchief in Utrecht

RAZ = Rijksarchief in Zeeland

SAZ = Streekarchivariaat voor Schouwen-Duiveland en Sint-Philipsland, gem. Zierikzee

GBZ = Gemeente-bibliotheek Zierikzee, behorend bij het Streekarchivariaat

KB = Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage

1. D.A.Wittop Koning, Zierikzee en de pharmacie, *Pharmac.Weekbl.*, 89, (1954), 164-167
2. *Kroniek van het land van de zeemeermin*, 6 (1981), 27-46; 7 (1982), 32-54; 8 (1983), 47-74
3. H.A.Bosman-Jelgersma (1983), 43; L.J.VandeWiele (1981), 193-194; W.Stoeder (1974), 16,17; Wittop Koning (1986), 90-92
4. Stoeder (1974), 16,17; VandeWiele (1981), 193-195; Wittop Koning (1986), 17-19, 30-32, 196-197
5. Wittop Koning (1954), 164
6. Van Hoorn (1978), 75
7. RAZ, Archief Weeskamer Zierikzee, inv.nr.405. De hierboven in de tekst genoemde Bierplaat was een deel van de kade waar bier werd geladen.
8. Men leze hiertoe naast de Vos (1982), 67,75,76,78: P.R.M. van der Sneppen, *Het Driekoningenklooster, een stukje verdwenen Zierikzeese geschiedenis*, typescript, ill., 1983; dezelfde, Een curieus testament, in: *Mededelingenblad van Stad en Lande van Schouwen-Duiveland*, 57 (1987), 268-274; RAZ, Archief Weeskamer Zierikzee, inv.nr. 405; Acquiten Rekenkamer B, 1580, 1594, 1596
9. RAZ, Archief Weeskamer Zierikzee, inv.nr. 733; de Vos (1982), 30-34
10. Mededeling van de heer R.B.J.Both te Fijnaart.
11. Volgens de Vos (1982), 48, 322, waren zij zoons van Regnerus van Duyveland en diens tweede echtgenote Agnieta Van Waerde, welke laatste stierf op 1 juli 1528.
12. Van Rheineck Leyssius (1942), 184,185
13. Pot (1925), 21; van Hoorn (1978), 30; de Vos (1982), 76-79
14. *Officium beate Marie virginis*, Jean Philippe, Paris voor Willem Houtmart, Leuven, 1513. Zie Nijhoff/Kronenberg, *Nederl.Bibliographie*, II (1923), p.672, nr.3630. Het is met het in de band gebonden handschrift in de KB onder inv.nr. 70 G 10.
Een deel van het laatste (in hoofdzaak de familie-aantekeningen) werd reeds gepubliceerd door Fred.Caland, onder de titel:*De Navorscher* (1899), 213-237
15. RAZ, Verz. de Vos, nr. 80a. De situering is nog na te gaan. Tijdens het eerste kwartaal van de twintigste eeuw is de melksalon "De Eenhoorn" opgenomen in het oostelijk er aan grenzende modemagazijn Kohschulte (nu Deurlo, Mol 7), de eerste étage en het dak tonen nog de oorspronkelijke scheiding.
16. De Vos (1982), 71-79
17. Ibid., 50, 53
18. Van Hoorn (1978), 31, 74-80; SAZ, aant. P.D.de Vos, nr.328, betr. Fam.de Prato; de Vos (1982), 243-245
19. Over hem en zijn zoon Daniël Jacobi zie de Vos (1982), 147
20. Van Hoorn (1978), 31
21. Hier is bedoeld een locale zwelling aan de nates bij de ziekte genaamd *Varen*, die voor het eerst is beschreven door Johannes Wier in 1580. Ze toonde een het gehele lichaam aantastende aandoening met locale zwellingen, die sinds circa 1750 niet meer is voorgekomen. Uit de vroege datering van de hier gegeven receptuur blijkt het toen reeds algemeen bekend zijn van de hinderlijke locale verschijnselen. Deze gegevens zijn ontleend aan het fraaie overzicht van Püschel (1968).
Men vergelijkte overigens nog met hetgeen Banga in zijn *Geschiedenis van de vroegere geneeskunde in Nederland* (1868, 1975), 82 hierover heeft gezegd.
22. Van Hoorn (1978), 273
23. VandeWiele (1981), 142-148; Bosman-Jelgersma (1983), 38-40; Wittop Koning (1986), 56-82

24. Stoeder (1974), 27; Bosman-Jelgersma (1983), 47, 64-66; Wittop Koning (1986), 145-146, 186
25. Van Hoorn (1978), 74-80
26. Mez-Mangold (1981), 47; van Hoorn (1978), 291-293; VandeWiele (1981), 35; Bosman-Jelgersma (1983), 22
27. Van Hoorn (1978), 126-133, 268-294
28. Van Hoorn (1983, 1980)
29. Het lijkt aannemelijk, dat hij kort na de voltooiing van zijn opleiding Antwerpen heeft verlaten, aangezien hij niet voorkomt bij de reeks Antwerpse apothekers van 1516-1623 vermeld door Aernouts (1968).
30. Bosman-Jelgersma (1979), 70
31. Zie over Hubert Goltzius ook *NNBW*, VI, kol. 599-604
32. De Vos (1982), 411; van Hoorn (1978), 24
33. Wittop Koning (1954/1955), 28
34. Westendorp Boerma (1972), 57; van Hoorn (1978), 25-28
35. RAZ, Verz. de Vos, nr 80a; Archief Kerkeraad Hervormde gemeente Zierikzee, inv.nr. 32
36. SAZ, Rekeningen Gasthuis
37. Catharina Goltzius, geboren te Brugge als dochter van Marcellis Goltzius, apotheker, huwde op 24 juni 1601 met Carel Adriaanse Slabbaert, jonge man van Brugge, pasteibakker. Zie de Vos (1982), 412
38. De Vos (1982)
39. Dit echtpaar had een aantal in Havre de Grace geboren kinderen. Abraham werd apotheker, en huwde in 1669 met Maria de Kevers uit Zierikzee. Sebastiaan (1612-1663) werd chirurgijn in Gorinchem. Jacob (1616-1671) bracht het tot stadsbestuurder. Marcellis werd apotheker te Middelburg. Zie ook de Vos (1982), 410-413; Frijhoff (1981), 49; voorts RAZ, Inv. Lasonder, nr 4006
40. De Vos (1982), 292
41. De Vos (1982), 45. Bovendien huwde Ocker Jacobszn. Boeije, chirurgijn te Nieuwerkerk in 1647 met de in 1627 geboren Franckeratia Harinckman, een dochter van Iman Harinckman en Martina Capueel.
42. Boeynaems (1981); VandeWiele (1981), 185; RAZ, Verz. de Vos, nr 40 CD; de Vos (1982), 46
- N.N.B.W., III, 203-204; J.Barten, S.J., Een Zierikzeese apotheker, die Jezuitenbroeder werd, in: Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, VII (1965), 116-128 met bibliographie!!
43. Maris v.S. (1938), 254
44. SAZ, Rekeningen Gasthuis, inv.nr. 365A (1658)
45. SAZ, Archief Apothekersgilde nr 2; Wittop Koning (1986), 167, 172-173, 176-178
46. SAZ, Archief Apothekersgilde nr. 1
47. Stoeder (1974), 115, 116; Daems en VandeWiele (1955), 105, 107, 179; Wittop Koning (1986), 82-89, 235-236
48. RAZ, Inv. Lasonder, nrs. 4017, 4018; de Vos (1982), 191-193
49. Vergelijk Stoeder (1974), 115, 116, afb. pp. 449-513; Daems en VandeWiele (1955); Bosman-Jelgersma (1983), 99-100; Wittop Koning (1986) 56-72
50. Wittop Koning (1954), 165, 166
51. Ibid., 166, 167
52. SAZ, Archief Chirurgijngilde nr. 36
53. RAZ, Inv. Lasonder, nr. 4006. Overigens bleek Hendrik de Kevers, huidenvetter, op 26 september 1672 te zijn getrouwd met Geertruijd Goltzius (SAZ, Klapper trouw; de Vos (1982), 412, 464
54. Maris v.S. (1938), 255-256, 297-298, 368-370; Nagtglas, II, 297-8
55. De Vos (1982), 773; Maris v.S. (1938), 253
56. RAZ, Inv. Lasonder nr 3994; de Vos (1982), 412
57. Zie over Isaac Beeckman vooral: K. van Berkel (1983 en 1986)
58. SAZ, Klapper trouw
59. De Vos (1982), 181, 336
60. Zie voor de familie Baster: de Vos (1982), 203-215; voor de Dillincks ibid., 510-512. Misschien kwam de laatste familie uit het noorden: op 13 mei 1638 werd in Zierikzee poorter Aelbrecht Dillinck, geboren in 1612 te Groningen, koekbakker, waaruit de gehele familie is ontsproten. Zie voorts RAZ, verz. de Vos, nr. 39 d/h
61. Zie over deze bloedige twist tussen twee meekrapkeurmeesters: de Vos (1982), 416, 611, 765, 773
62. De Vos (1982), 773; Maris v.S. (1938), 250, 257, 370-373

63. RAZ, Inv. Lasonder, nr. 4076
64. De Vos (1982), XXXVII-LXXXII
65. Ibid. 566, 567, 590
66. *Comptoir Almanach*. Op 't Jaer onses Heeren Jesu Christi MDCCXXII. Voorsien met alle Jaer, Paerden, Beesten en Leermarckten. Alsmede de vacantien, het varen der Treckschuyten en Beurtschepen, het Reysen der Posten de Boodens, &c. Nevens de Maens Op en Ondergangh. Door Jan Albertsz. van Dam. Met privilegie voor vijftien Jaren. Drukkersmerk: een op wolken rustend meridianenstelsel, geflankeerd door Mercurius en Mars. Onderschrift: Indefessus ageddo. Tot Amsterdam, by d'Erfgen: van de Wed.C.Stichter, op 't Rokin/ by de Gapersteegh/ in d'Oude Bergh Calvarien. Op andere bladzijden staan notities over Januarius 1722, Prognosticatie over 1722, en Korte Kronycxken vanaf 1670, en de namen van twee latere eigenaars (vermoedelijk bedienden) in 1738 en 1812. De heer H.Uil, Streekarchivaris alhier, maakte mij hierop opmerkzaam.
67. RAZ, Verz. de Vos, nrs. 40 A-B, 41 W-div.
68. RAZ, Inv. Lasonder, nr. 4870
69. RAZ, Inv. Lasonder, nr. 3850
70. De Vos (1982) 584
71. Ibid., 490; SAZ, Klapper begraven. Martha Alida de Clercq was een kleindochter van de regent Mr.Jacobus de Clercq
72. De Vos (1982), 462, 463, 556, 567. Hij studeerde geneeskunde sedert 8 juni 1726 te Leiden, en huwde met Isabella Oostdijck, een dochter van de apotheker Jeremias Oostdijck. Een groot aantal stedelijke functies werden door hem vervuld.
73. *Encycl. van Zeeland*, I (1982), 537
74. RAU, Archief Des Tombe, inv. nrs. 1319, 1320
75. Van Hoorn (1980), 170
76. Een opstel over Dr.J.Macquet en Dr. A.J.'s Graeuwen is in voorbereiding.
77. Margrieta van der Grijp was een zuster van Cornelis en Jan van der Grijp; RAZ. Verz. de Vos, nr. 39
78. De Kanter (1795), 290-296. Tot de ondertekenaars behoorden mede: Jean Paul Soyer, em.Waals pred., Gijsbertus van Middelhoven, rector van de Latijnse school, Pieter van den Thoorn, boekverkoper, Adriaan Bruijnvisch Maatjes, med.doctor, Frederik Willem Jan de Boer, meekoper, Cornelis Martinus Sevenhuijsen, notaris, Pieter Beije, chirurgijn, Daniël Johannes Maatjes, chirurgijn, Jacobus van der Baan, chirurgijn, Marinus Imans, med.student, Johan de Kanter Phil.zn, notaris, Adrianus Dona, chirurgijn.
79. RAZ, testament 29 januari 1774, Inv. Lasonder, nr. 4241
80. De Kanter (1795), 183-486; Westendorp Boerma (1972), 70,71; *Genealogie geslacht de Jonge* (1985), 98,99
81. SAZ, Stadsrekeningen
82. SAZ, Klapper begraven; RAZ, Inv. Lasonder, nr. 4291
83. De Vos (1922), 31; Snelders (1983); Mijnhardt (1983), 100 n.69
84. Bosman-Jelgersma (1983), 74-85
85. Van Hoorn (1978), 30; de Vos (1982), 74-76. *Oratio de Leviemo Janssone Lychnite*, 17 kal. oct. 1772. De Nederlandse vertaling is verschenen bij de herdruk in 1778, met vele bijlagen aangevuld door Mr. A.J.de Ruever, GBZ, nr. 844.
86. Berman (1837)
87. RAZ, Inv. Lasonder, nr. 4333
88. RAZ, Archief Weeskamer Zierikzee, 1457, inv. nr. 108
89. Onjuist in *Enc. van Zeeland*, I (1982), 537
90. De Vos (1922), 10,11
91. RAZ, Notariële archieven 1796-1842, nr. 2951. Op te merken valt, dat het echtpaar reeds op 26 november 1806 aan de Stadsraad had verzocht hun nalatenschap van de directie van de weeskamer te mogen secluderen.
92. De Vos (1982), 192, 183; Vink (1983)
93. De Kanter (1795), 353; de Vos (1922), 5
94. SAZ, Archief plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht.
95. Groeneijk, *Kronijk van Zierikzee* (1821), 304 Vermeldenswaard lijkt nog, dat op 21 februari 1830 geboren werd Elise, zoon van Adam van der Moer en Johanna Susanna Bal, waarbij bij de aangifte getuige was Pieter Gerrit de Looze, commis.
96. Dit werd de eerste vergifkast hier; voor de eerdere elders zie Wittop Koning (1988), 205-208

97. De *Pharmacopoea Belgica* verscheen in 1823, de Nederlandse vertaling in 1827.
98. Over deze overigens verdienstelijke en geachte stadsburger leze men vooral F.Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, I (1893), 205-206.
99. RAZ, Rechterlijke archieven 1796-1838, inv.nr. 1060
100. Deze was apotheker en drogist. Zie Grendel (1957), 117, 389, 423, 456, en Bosman-Jelgersma (1979), 343, 354 n.157. Misschien is een en ander tot stand gekomen via een contact met de uit Zierikzee afkomstige Goudse stadsdoctor Marinus Imans. B.J.Gabrij heeft misschien tot deze koop besloten met het oog op een voor zijn zoon A.J.Gabrij (die in 1832 zijn admisie verkreeg) in te richten apotheek.
101. *Verzameling Wetten en Besluiten* (1836), 211-214; Wittop Koning (1986), 211-213, 291
102. SAZ, Archief plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht: map losse stukken, laatste blad.
103. *Encycl. van Zeeland*, I (1982), 537; E.J.M.van der Geest, De katoenweverij van Salomonson in Zierikzee (1838-1856), *Kroniek van het land van de zeemeermin*, XII (1987), 33-64, hier in het bijzonder p.56
104. Dit toestel werd ontwikkeld door C.F.Schönbein (1799-1868). Zie Littré & Robin (1865), 1080, kol. 1 - 1081, kol. 1; *Biogr. Lexikon*, 5, 119; Turner (1981), 228, 229; Harris (1908), 689
105. RAZ, Geneeskundig Staattoezicht, nr 238 (in de inventaris aangegeven als nr. 237). Over de cholera in Zeeland leze men: van den Broecke en de Man (1850). Een publicatie over de cholera en Zierikzee is in voorbereiding.
106. Maar de notulen eindigen reeds op 5 februari 1861.
107. Eigendom Gemeente-museum Zierikzee
108. Coll. handschriften Kon. Zeeuwsch Genootsch. der Wetensch., nr. 4380
109. Wittop Koning (1986), 255-270
110. Hertstein (1977), 113, 115, 118, 121, 122
111. Joppa van der Weijde, een dochter van Cornelis van der Weijde en Adriana Monster, was de derde echtgenote van Jan van der Vliet (overleden 20 augustus 1818), bij wie ze 3 kinderen kreeg. Zij is geboren 26 september 1777, en overleed 20 augustus 1858. Deze familie van der Vliet was oorspronkelijk afkomstig uit Gouda; zie: P.D.de Vos, *Geslachtslijst der familie van der Vliet*, SAZ, Verzameling genealogieën.
112. Anthony Hertstein heeft enige keren medische inboedels getaxeerd, zoals bijvoorbeeld op 26 april 1828 bij de heelmeeester Cornelis van de Watering te Brouwershaven, na het overlijden van diens echtgenote Geertruida Pietronella Wortman, tevoren weduwe van notaris Moolenburgh te Haamstede. Naast de huisinventaris en de apotheek was er hier een vrij groot aantal medische boeken, door Hertstein geschat op f 1000,- Zie RAZ, Inv. Lasonder, nr 2667, acte nr. 446.
113. Deze was een zoon van Johan Christiaan Walter en Johanna Maria Nidelstein, die huwden te Vlissingen.
114. Hij nam de apotheek over van J.J.Haver Droeze in het zogenaamde St.Willibrordshuisje te Vlaardingen. Zie hierover de gelijknamige brochure van A.Bijl, uitg. Dorsman & Odé, Vlaardingen, 1954.
115. Van Lissa behoorde tot de joodse chirurgijnsfamilie van die naam; zie hiertoe de Man (1902), I, 70, 73, 210, 220. Voor apotheker van Deinse te Middelburg zie de Man (1902), II, 3-6.
116. RAZ, notariële archieven, minuten van notaris Bouvin, doosnr. 83, acte nr. 2168. Het betrof de percelen A. 523 en 524. Zie voorts de Man (1902), II, 84, 85.
117. Zij was een dochter van Willem Borrendamme, politiecommissaris te Zierikzee, en amateur-kunstenaar, niet verwant aan de familie van Borrendamme. Zie Keikes (1981).
118. Dit departement werd opgericht op 18 augustus 1857 in tegenwoordigheid mede van Jhr.J.L.de Jonge, S.G.N.van der Grijp, J.Bal Czn., Dr.J.K.de Bruijne en C.van der Vliet. De laatstgenoemde werd secretaris, Ochtman voorzitter. Het archief van het departement, in het SAZ, omvat initiatieven op landbouwkundig, industrieel en openbaar-hygiënisch gebied, een toespraak, een jaarverslag en de toekomstplannen van de voorzitter. Het departement is 1 januari 1910 weer opgeheven.

119. E.J.M.van der Geest, De katoenweverij van Salomonson te Zierikzee (1838-1856), *Kroniek van het land van de zeemeermin*, XII (1987), 33-64.
120. Hij had al uitgegeven: *Raadgevingen om op voordelige wijze stoomketels te stoken*. *Enc van Zeeland*, I (1982), 428, kol.3;II (1983), 411, kol.2 en 3.
121. Dit is pas verwezelijkt in 1871 en 1892.
122. *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, IX, Amsterdam, 1761, Tirion, herdruk Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1966, als: *Nederland in vroeger tijd*, XVI, 248. Recent belangrijk is Kuipers (1986).
123. Deze stond eertijds buiten de Nobelpoort, aan de Oude weg.
124. *Verslag van de verbeterde meekrapbereiding in de meestof Het Hart te Zierikzee*, *Teelt 1851-1852*, Zierikzee, S.Ochtman Jzn., en *Wenken voor Gas-verbruikers*, z.j., S.Ochtman en H.Hardeman; GBZ, nrs. 750 en 924.
125. Westendorp Boerma (1972), 78. Ook Bouman (1946) geeft mededelingen over meekrapteelt, de garancine-industrie, en beider einde.
126. Arij de Mooij, geboren 23 mei 1839, was een zoon van Adriaan de Mooij en Maria Lagcher, wier op 25 juli 1838 gesloten huwelijk op 6 januari 1865 ontbonden werd, wegens zijn losbandigheid en kwaadwillige verlating sedert maart 1864. Arij huwde 10 mei 1865 met Catharina Johanna Keyser uit Waardenburg. Tot de huwelijksvoltrekking weigerde Maria Lagcher, die indertijd een 18-jarige bruid was geweest, haar toestemming. Wel was als getuige aanwezig: Johan Hendrik Ochtman Jac.zn, apotheker. Een broer van Arij, genaamd Albert Cornelis (1844-1927) huwde met Zoetje Cornelia Hertstein (1848-1928), de jongste zuster van de apotheker Johan Ludwig Hertstein (zie Hertstein (1977), a VIII 19, p.122). Arij vertrok 28 april 1869 naar Haarlem.
127. SAZ, Verz. handschriften, nr. 25. De Ligny was apotheker, van Berlekom medicus, beide te Middelburg.
128. *Het Leeskabinet 1843*, I, 251-275. Zie verder over hem *Enc. v. Zeeland*, III (1984), 233, kol. 2, en de Vos (1922), 13.
129. Nagtglas, II (1893), 874-876; de Vos (1982), 679-682
130. Waarschijnlijk waren zij: Wilhelmus Johannes Vigelius (1794-1845), apotheker te Den Haag, en zijn zoon Johann Conrad Theodor Vigelius (1824-1888), eveneens apotheker. Hun vader en grootvader, de apotheker Johan Conrad Theodor Vigelius (1763-1848) was circa 1786 uit Essen naar Nederland geëmigreerd. Zie: *Ned.Patr.*, XIX, 251-261, waarvan 254 en 255 in het bijzonder, en Bosman-Jelgersma (1979), 341.
131. Zie over hem ook Lindeboom (1984), 993-994, en noot 150 hierna. Zijn portret geeft A.I.Bierman (1987), 230.
132. De Vos (1982), 767-768.
133. *Verz.Wetten en Besluiten* (1863), 4, 204.
134. De Vos (1922), 35, 36; Buth (1983); Bosman-Jelgersma (1983), 145
135. Deze, zaakgelastigde, woonde op de hoek van de Prinsengracht en de Spiegelgracht te Amsterdam. Hij was een zoon van Willem Danquart en Sophia van Wassenaar, en overleed 13 april 1817 op 31-jarige leeftijd.
136. Anthonij Rothuijs is op 7 november 1804 aangesteld als "knaape" van de plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht. Ook is hij knape(bode) geweest van de Schippersstand-vereening, het molenaars- en het lijndraaijers-ambagt.
137. De Man (1902), 11, 97-98
138. Omstreeks 1930 is in Zierikzee een doktersziekenfonds opgericht, dat tijdens de oorlogsjaren opging in het ziekenfonds Schouwen-Duiveland.
139. De GBZ bezit een jaarverslag over het jaar 1903; daar nr.923.
140. Jan Willem Vorstheuvcl Labrand, een zoon van Johannes Marinus Labrand en Geertrui Vorstheuvcl, huwde 1. Pieterella de Looze, en 2. op 7 september 1858 Anna Engelina Logeman, geboren te Emden.
141. Wittop Koning (1986), 107, afb.102.
142. Vandaar emigreerde hij nog naar Noord-Amerika.
143. De Vos (1922), 32
144. Magielsen is daarna apotheker te Middelburg geworden.
145. Nu het middenpand van het café-restaurant De drie Moriaenen.

146. De moeder van dit talrijke gezin, Maria Morre, afkomstig uit Zwolle, overleed te Zierikzee op 18 augustus 1854, oud bijna 68 jaar. De vader Frederik Willem Geerling, kapitein der infanterie, was te voren in Gouda gestorven.
147. De door Lepouter (1982) vermelde chirurgijn Dr. Job Baster(t) is niet een oom, maar een grootvader geweest van de bekende Dr. Job Baster. Hij woonde niet op de hoek van de Melkmarkt en de Schuithaven, maar aan de toenmalige Oude Haven, thans Havenplein 18.
148. RAZ, Geneeskundig Staatstoezicht, inv. nr.234; Bosman-Jelgersma (1983), 170
149. Vergelijk Wittop Koning (1986), 228-234
150. Voor de vroegere ontwikkeling van het ziekenfondswezen elders in den lande zie Wittop Koning (1986), 196. Dr. Bonifacius de Jonge te Middelburg (1787-1854) is geboren te Zierikzee. Hij was een broer van de rijksarchivaris J.C. de Jonge, bekwaam en sociaalvoelend. Zie over hem: Wijnaendts van Resandt (1924), 121-129; de Vos (1982), 735, 736; *NNBW, III*, 649-650; *Enc. van Zeeland, II* (1982), 106; Lindeboom (1984), 994; *Genealogie van het geslacht de Jonge* (1985), 113, nr.1202
151. De maatregelen in Zierikzee, daarin te vinden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw, lopen nagenoeg parallel aan hetgeen Wittop Koning (1986), 218-222 heeft vermeld. Wij zullen ze weergeven in een verhandeling over de medicinae doctores en chirurgijns in onze stad.
152. Bosman - Jelgersma (1979), 270-272
153. Grendel (1957), 362, 363, vermeldt een in 1798 in de Goudse Courant aanbevolen en op vele plaatsen verkocht maagelixir. In Zierikzee geschiedde dit door de boekhandelaar P.O. van den Thoon, met nog andere ook door zijn collega's en door C. Kluit, koopman in Neurenbergsche Waaren in de Korte Sint Jansstraat, verkochte wondermiddelen.
154. Bosman-Jelgersma (1983), 125
155. De Vos (1904), 4,5; (1982), 185
156. In de verhandeling van Keikes (1973) is de afbeelding 81 helaas nogal onduidelijk geworden. Wij geven ze daarom hier nog eens, naar de oorspronkelijke tekening in *Zelandia Illustrata, II*, 2002.
157. Bosman-Jelgersma (1983), 153

Literatuur.

Deze lijst duidt de bronnen aan, die in de noten zijn aangegeven met de vermelding van de auteursnaam en het jaar van verschijnen. De overige, zoals de universitaire- en enkele kerkelijke registers, en andere archivalisch verkregen gegevens zijn òf in de tekst, òf in de noten aangeduid.

R.Aernouts, Antwerpse Apothekers 1516-1623, *Antw.Pharm.Tschr.*, 44, (1966), nr 12, pp. 1-9. Ook in *Bull.v.d.Kring voor de Gesch.v.d.Pharmacie in Benelux*, 39 (1968).

K.van Berkel, *Isaac Beeckman (1588-1637) en de mechanisering van het wereldbeeld*, diss. Amsterdam, 1983; Vruchtbaar isolement. Isaac Beeckman in Zierikzee (1611-1616), *Kroniek van het land van de zeemeermin*, XI (1986), 59-74.

J.Berman, Levensbericht van Sicco Godefridus Nauta, *Zeeuwse Volksalmanak 1837*, 134-162

A.I.Bierman, Farmaceutisch onderwijs in de Klinische School te Middelburg (1825-1866), *Archief, Med.Kon.Zwsch. Gen.d.Wetensch. Jrg. 1987*, 228-238.

P.Boeynaems, Engelbertus Capueel (1642-1733) Geneesheer, chirurg, apotheker en lid van de societas Jesu, *Vlaams Geneesk.Tschr.*, 24 (1941) 504-9

H.A.Bosman-Jelgersma, *Vijf eeuwen Delftse apothekers*, Diss. VU Amsterdam, 1979, Meesters, Amsterdam;

Poeders, pillen en patiënten. Apothekers en hun zorg voor de gezondheid door de eeuwen heen, 1983, Sijthoff, Amsterdam.

P.J.Bouman, *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw in de negentiende en twintigste eeuw en van de Zeeuwsche Landbouw-Maatschappij 1843-1943*, Veenman & Zn., Wageningen, 1946.

J.C.van den Broecke en J.C.de Man, *De cholera asiatica in Zeeland*, haar oorsprong en hare verspreiding gedurende de jaren 1832-1833 en 1848-1849, gebr. Abrahams, Middelburg, 1850.

M.K.Buth, Begrafenissen en begrafenisgebruiken op Schouwen-Duiveland, *Kroniek van het land van de zeemeermin 1983*, 21-40

W.F.Daems en L.J.VandeWiele, *Noord- en Zuid-Nederlandse stedelijke pharmacopeeën*, 1955, Joppe, Morsel bij Antwerpen.

Encyclopedie van Zeeland, I (1982), II (1983), III (1984), ed.Kon.Zwsch.Gen.d.Wsch., Middelburg.

W.Th.M.Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814*, diss. Tilburg, 1981, Holland University Press, Amsterdam.

Geschiedenis en genealogie van het geslacht de Jonge, 1985, De Walburg Pers, Zutphen.

E.Grendel, *De ontwikkeling van de artsennijbereidkunst in Gouda tot 1865*, diss. Amsterdam, 1957, Koch & Knuttel, Gouda.

Philip Harris and Co, Ltd., *Explanatory price list of physical instruments*, 1908, manufactured and sold Birmingham and Dublin.

A.Hertstein, *Die Familie Hertstein aus Andernach und Wetzlar*, ed. S.Rösch, *Deutsches Familienarchiv, Band 67* (1977).

C.M.van Hoorn, *Levinus Lemnius, zestiende-eeuws geneesheer, 1505-1568*, diss. VU Amsterdam, 1978, uitg. Duerlinck, Kloosterzande; Willem Lemnius, *Spiegel Historiae*, 15 (1980), nr. 124, 111-114; Enige aanvullende mededelingen over Dr.Job Baster te Zierikzee, *Archief Kon.Zwsch.Gen.d.Wsch.*, 1980, 158-187

J.de Kanter Phil.zn, *Chronyk van Zierikzee*, ed. A.de Vos, Zierikzee, 1795 (GBZ, nr.861).

W.K.Keikes, *Drie eeuwen Stad en Lande van Schouwen-Duiveland*, 1973, Repro Holland, Alphen a/d Rijn; Willem Borrendamme, een creatief politie-commissaris te Zierikzee, 1795-1866, *Antiek*, 15, nr.7, 391-398.

- S.F.Kuipers, Van Molenwater via Schuithaven naar Houwer. Een stukje stadsplanologie van Zierikzee in vroegere eeuwen, *Kroniek van het land van de zeemeermin*, IX (1986), 31-58.
- J.W.Lepouter, Tumult op het kerkelijk erf te Zierikzee, *Zeeuws Tsch.*, 32 (1982), 19-24.
- M.J.van Lieburg, Apotheken en apothekers te Rotterdam, in: *Gilden, Gestichten en Gezondheidszorg*. (1984), 23-40 en 210-211.
- E.Litré et Ch.Robin, *Dictionnaire de médecine, de chirurgie, de pharmacie*, Paris, Baillière, 1865.
- J.C.de Man, *De geneeskundige school te Middelburg 1825-1866*, 2 dln., 1902, Middelburg.
- L.Mez-Mangold, *Aus der Geschichte des Medikaments*, 1971, ed. Hoffmann-la Roche, Basel.
- W.W.Mijnhardt, Het Nederlandse genootschap in de achttiende- en vroege negentiende eeuw, *De Negentiende Eeuw*, 7 (1983), 76-101.
- F.Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, 2 dln, 1890-1893, Middelburg.
- W.Nijhoff en M.E.Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540*, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1923.
- E.Püschel, Die "Varen" in der medizinischen Literatur seit Johann Weyer (1515-1588), *Medicinae et artibus, Festschrift für Prof.Dr.Wilh.Kätner z.s. 65 Geburtstag, Düsseldorfer Arbeiten zur Geschichte der Medizin*, 1968, Beiheft I 110-120.
- G.J.Rehm, De Bredase apothekers van de 15-de tot het begin van de 19-de eeuw, *De Brabantse Leeuw*, 8 (1959), 110-111.
- Th.van Rheineck Leyssius, Van den Abeele. Opbouw en afbrokkeling van een rentmeestersfortuin. *De Nederlandsche Leeuw*, LX (1942), 182-191, 215-220
- J.C.Maris van Sandelingenambacht, Oostdijck in Zeeland, *Ned.Leeuw*, LVI (1938), 215-223, 249-259, 366-373
- J.Schot en E.Homburg, De garancinefabriek te Zierikzee 1846-1882. Een moderne industrie met milieuproblemen, *Kroniek van het land van de zeemeermin*, XIII (1988), 61-78
- H.A.M.Snelders, De natuurwetenschappen in de lokale wetenschappelijke genootschappen uit de eerste helft van de negentiende eeuw, *De Negentiende Eeuw*, 7 (1983), 112-122.
- W.Stoeder, *Geschiedenis der pharmacie in Nederland*, 1891, herdruk 1974, Interbook International, Schiedam.
- G.IÉ.Turner, *Nineteenth-century scientific instruments* 1981, Sotheby, Univ. of Calif. Press, London, Berkeley.
- L.J.VandeWiele, *Geschiedenis van de pharmacie in België*, 1981, Orion, Beveren.
- Verzameling van Wetten, Besluiten en Reglementen en betreffende de Burgelijke Geneeskundige Dienst in het Koninkrijk der Nederlanden*, 's Gravenhage, Beekman, 1836.
- A.K.Vink, Kwartierstaat van der Moer, *Gens Nostra*, XXXVI (1981), 31; De twee van der Moers te Zierikzee, *Van Zeeuwse Stam*, 4e serie (1983), nr.43, 473-478; persoonlijke mededeling.
- P.D.de Vos, *De Vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16e eeuw tot 1795* (1931), Middelburg, herdruk 1982, met enkele toegevoegde afbeeldingen, Canaletto, Alphen a/d Rijn;
- De lotgevallen van een oud huis*, Zierikzee, 1904, Gem.Bibl.Zierikzee, nr.688;
- Zierikzee vóór 100 jaar*, 1922, Zierikzee, Gem.Bibl.Zierikzee, nr.555;
- Genaalogie van het geslacht Ochtman*, z.j., typescript.
- J.J.Westendorp Boerma en C.A.van Swigchem, *Zierikzee vroeger en nu*, 1972, Fibula- van Dishoeck, Bussum.
- D.A.Wittop Koning, Zierikzee en de pharmacie, *Pharm. Weekbl.* 89 (1954), 164-167;

De rol van Antwerpen in de geschiedenis van de pharmacie, *Bull.v.d. kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux*, 12 (1954/1955), 1-6; Bijdragen tot de pharmaceutische prijsgeschiedenis, *Econom.histor.Jaarb.*, 1958, 1-38; *Compendium voor de geschiedenis van de Pharmacie in Nederland*, De Tijdstroom Lochem-Gent, 1986.

Afbeeldingen

- Afb.1 16e eeuwse receptuur uit de familieaanteekeningen van Lieven Jan Gilliszn. Folio 76v -77r. Foto Kon.Bibl. Den Haag. Inv.nr. 70 G 10 afd. Handschriften
- Afb.2 Gemetselde bokaal met nis in het Visslop te Zierikzee, boven de achteringang van de vroegere apotheek Van der Grijp. Foto auteur.
- Afb.3 Sicco Godefridus Nauta van der Grijp (1810-1893). Anno 1875, 65 jaar oud. Foto SAZ.
- Afb.4 Familiewapen Hertstein.
Foto ter beschikking gesteld door Mevr. A.C.Hertstein-de Mooij, Malaga.
- Afb.5 Anton Hertstein (1767-1841).
Herkomst foto als afb.4.
- Afb.6 Justus Christoffel Hertstein (1799-1849).
Herkomst foto als afb.4.
- Afb.7 Johanna Zoeteling de Winter, echtgenote van J.C.Hertstein.
Herkomst foto als afb.4.
- Afb.8 Johan Ludwig (Louis) Hertstein, 60 jaar oud.
Herkomst foto als afb.4.
- Afb.9 Jacob Leunis van der Vliet (1814-1851).
Foto Hist.Top.Atlas, IV, Zeeuws-Genootschap der Wetenschappen, nr 904.
- Afb.10 Matteus de Looze (1803-1869). In zijn hand de farmacopee.
Foto ter beschikking gesteld door H.J.W. de Looze, Oude-Wetering.
- Afb.11 Gerrit Adriaan de Looze (1834-1895).
Foto SAZ.
- Afb.12 Familiefoto Apotheek de Looze. In het midden apotheker C. de Looze. Links en rechts van hem apothekersassistentes, resp. Catharina en Jacoba Cramer, zusters van de echtgenote van de apotheker. Voorts de zoons Gerrit Adriaan en Hendrik J.W. de Looze.
Herkomst foto als afb.10.
- Afb.13 Cornelis de Looze (1868-1953). Op de foto ca. 75 jaar oud.
Herkomst foto als afb. 10.
- Afb.14 Voorgevel apotheek De Looze, ca. 1920. Op de vier consoles ziet men twee aronskelken en twee aloes. Rechts naast de deur: M. de

Looze en Zn. Links: Laboratorium voor chemisch en microscopisch onderzoek.

Herkomst foto als afb.10.

Afb.15 Interieur Apotheek De Looze in de jaren 1950/'60. Thans is dit Apotheek Zierikzee.

Herkomst foto C.C.M.W.Verschuren, apotheker.

Afb.16 G.A.Gasille (1877-1961). Foto anno 1917, hij is dan ca. 40 jaar oud.

Foto uit de verzameling van Mej. B.Kohschulte(†), destijds apothekersassistente.

Afb.17 Interieur Apotheek Gasille.

Foto SAZ.

Afb.18 Grote kruidenvijzel in Apotheek Gasille.

Foto SAZ.

Afb.19 Apotheek Gasille, zoals ze zich thans bevindt in het Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda. Gedeelte van de opstand.

Foto afgestaan door C .Kohschulte te Renesse.

Afb.20 Apotheek Gasille, zoals ze zich thans bevindt in het Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda. Een ander gedeelte van de opstand als op afb.19.

Herkomst foto als afb.19.

Afb.21 Laatste restant van Apotheek Gasille. Thans een fotozaak.

Foto B.Noomen.

Afb.22 Gezicht op de Mol, omstreeks 1905. Geheel links: gedeelte Apotheek De Looze. Midden: Apotheek Slotemaker-van Bloppoel. Rechts Apotheek Hertstein.

Afb.23 Drogist Meijer Samuel Polak (1830-1918). Hij heeft zich, getuige de drie medailles, nogal verdienstelijk gemaakt, een ervan is een koninklijke onderscheiding.

Foto SAZ.

Afb.24 Voorgevel van D'Apteeke voor de afbraak in 1867. Verz. Zeelandia Illustrata, II, 2002.

Tijdstafel van Zierikzeese apothekers van 1825 – 1865

																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																								</

De getallen vóór 1825 wijzen op het jaartal waarin de betrokken apotheker begon.
 In de tafel is het beginjaar van iedere apotheker aangegeven door de lijn achter het betrokken jaar.
 De cijfers na 1865 duiden op het jaar van overdracht, hetzij door overlijden of vertrek.

De onderscheidingen Havenplein, Havenpark en Kraanplein bestonden destijds nog niet; hier gold alléén de aanduiding Oude Haven. De huisnummering is die van recente datum.
 De afkorting prov. duidt op provisor of provisoren.

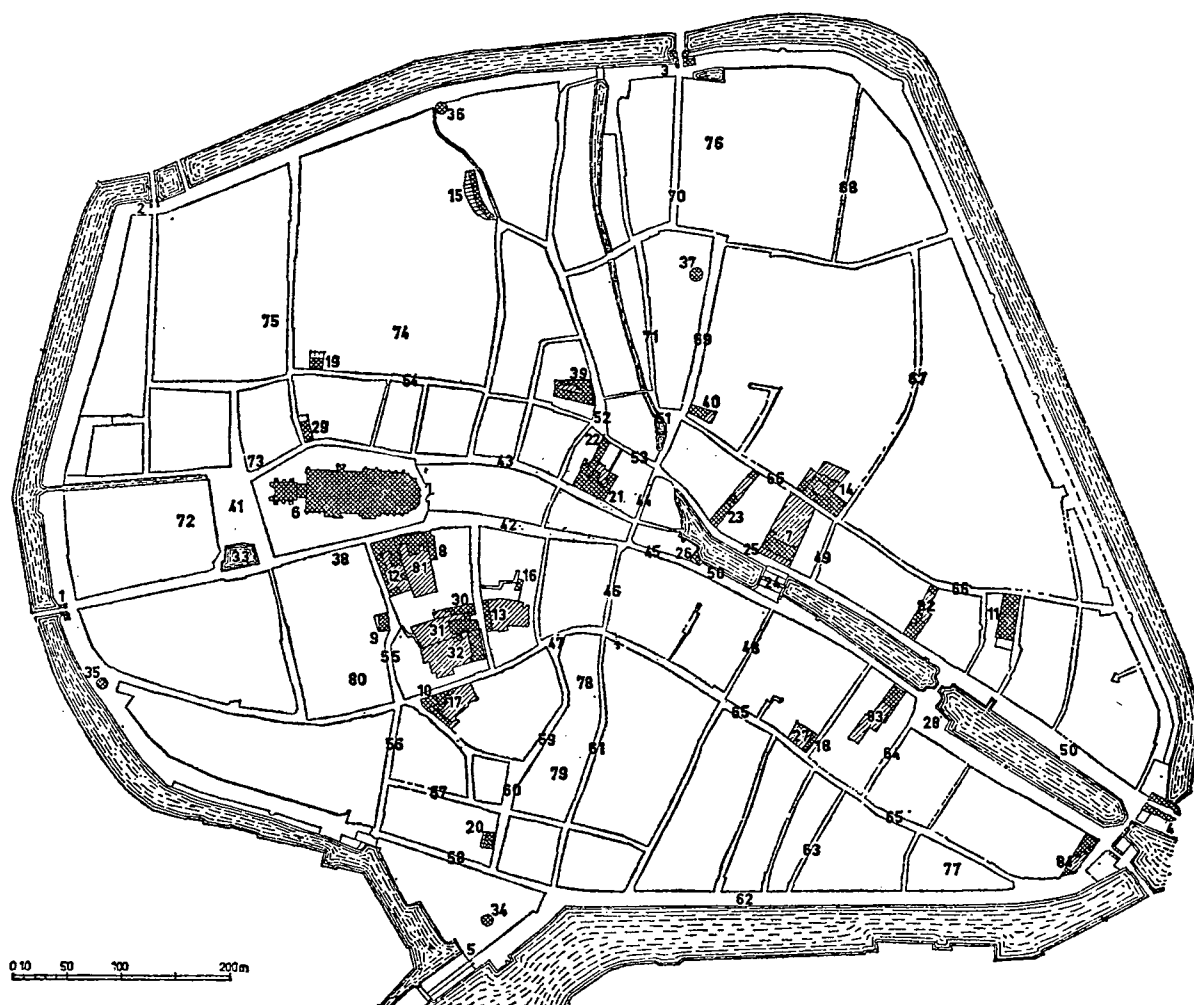

Fig. 1. De plattegrond van het oude Zierikzee.

Voor dit stadsplan is als uitgangspunt genomen de kadastrale kaart van Zierikzee van omstreeks 1825. Zij geeft dan ook de havens te zien vóór de dempingen en de Grote Kerk vóór de brand van 1832. De straten en gebouwen, die genoemd worden in Zierikzee-Monumentenstad zijn voor het merendeel op dit kaartje terug te vinden. Om het zo bruikbaar mogelijk te maken zijn ook enkele gebouwen opgenomen, die in 1825 al verdwenen waren (nrs. 72 t/m 80) en ook enkele gebouwen, die pas na 1825 een openbare bestemming kregen (nrs. 81 t/m 84).

Poorten: 1. Westpoort, 2. Zuidwellepoort, 3. Nobelpoort, 4. Noord- en Zuidhavenpoort op Blauwe bolwerk.

Kerken: 6. St.-Lievensmonsterkerk, 7. Gasthuiskerk, 8. Franse kerk, 9. Mennisten kerk, 10. Lutherse kerk, 11. R.K. kerk. Liefdadige gestichten: 12. Weeshuis, 13. Oude mannen- en vrouwenhuis, 14. Armenhuis, 15. Godskamertjes, 16. St.-Anthoneshofje, 17. Vissershuis, 18. St.-Jacobshofje, 19. St.-Lucaskamertjes, 20. St.-Lievenskamertjes.

Openbare gebouwen: 21. Stadhuis, 22. Vleeshal, 23. Gravensteen, 24. Brede brug, 25. Beurs, 26. Accijnshuis, 27. Vismarkt, 28. De Kraan, 29. Schouwburg, 30. Franse school, 31. Latijnse

school, 32. De grote kazerne, 33. Varreput.

Molens: 34. De Haas, 35. De Blom, 36. Walmolen bij de Godshuisjes, 37. De Hoop.

Logementen: 38. Herenlogement, 39. Logement Van Oppen, 40. Logement Nassau.

Straatnamen: 41. Markt, 42. Poststraat; 43. Meelstraat, 44. Dam, 45. Appelmarkt, 46. St. Jansstraat, 47. Fonteine, 48. Visslop, 49. Vrijpoort, 50. Oude Hoven, 51. Schuithaven, 52. Verre Nieuwstraat, 53. Melkmarkt, 54. Minnebroedersstraat, 55. Weverhoek, 56. Ravenstraat, 57. Schuttershofstraat, 58. Hoofdpootstraat, 59. Bagijnestraat, 60. Breedstraat, 61. Nieuwe Bogerdstraat, 62. Nieuwe Haven, 63. Lange Groendal, 64. Korte Groendal, 65. St. Domusstraat, 66. Hoge Molenstraat, 67. Het Vrije, 68. De Lange Pad, 69. Lange Nobelstraat, 70. Korte Nobelstraat, 71. De Hem. Voormalige gebouwen in 1822: 72. Gravenhof 73. Lakenhof, 74. Minnebroedersklooster, 75. Klooster Zwarte Zusters, 76. Driekoningenklooster, 77. Klooster Grauwe Zusters, 78. Begijnhof, 79. Dominicanenklooster, 80. Bogardenklooster. - Particuliere gebouwen in de 19de eeuw voor openbaar gebruik bestemd: 81. Weeshuis, 82. Rechtbank (kantongerecht), 83. Kamer 's Lands van Schouwen, 84. Belastingkantoor.

Inhoud

Inleiding.	1
Crudenaren.	2
Eerste apothekers.	2
Vroege receptuur.	5
Opleiding en sociale positie.	6
Drie medici	6
De bezettingsjaren 1572-1576 en daarna.	7
Immigratie sinds 1581.	8
Zeventiende eeuw.	9
Ordering; eigen gilde in 1674.	12
Achttiende eeuw.	14
Apothekers Van der Grijp	17
Invloeden via enkele medici in deze tijd.	17
Patriottentijd.	19
Nieuwe impulsen.	19
Van der Moer.	21
Andere gebeurtenissen in het begin van de negentiende eeuw.	22
Sicco Godefridus Nauta van der Grijp.	23
Hertstein. (afb.4)	26
Ochtman	28
Jacob Leunis van der Vliet (afb.9)	31
Invloed van een docent der Klinische School te Middelburg.	32
Gijsbrecht de Jonge de Boer.	33
De Looze.	34
Gasille.	37
Andere apotheken	41
De Neve Broodman	41
Van Borrendamme.	42
Slotemaker-van Bloppoel.	42
Visitaties.	43
Herziening Pharmacopoe.	43
Eerste ziekenfondswezen.	44
Kwakzalverij, patentgeneesmiddelen en vergiften.	44
Vermindering van het aantal apotheken in Zierikzee.	46
De tegenwoordige toestand.	46
D'Apteeke (afb. 24).	48
Nabeschouwing en resumé.	49
Bijlage Ia, Ib, Ic, II, III en IV	50
Noten.	64
Literatuur.	70
Afbeeldingen	72
Tijdstafel	74
Stadsplattegrond	75

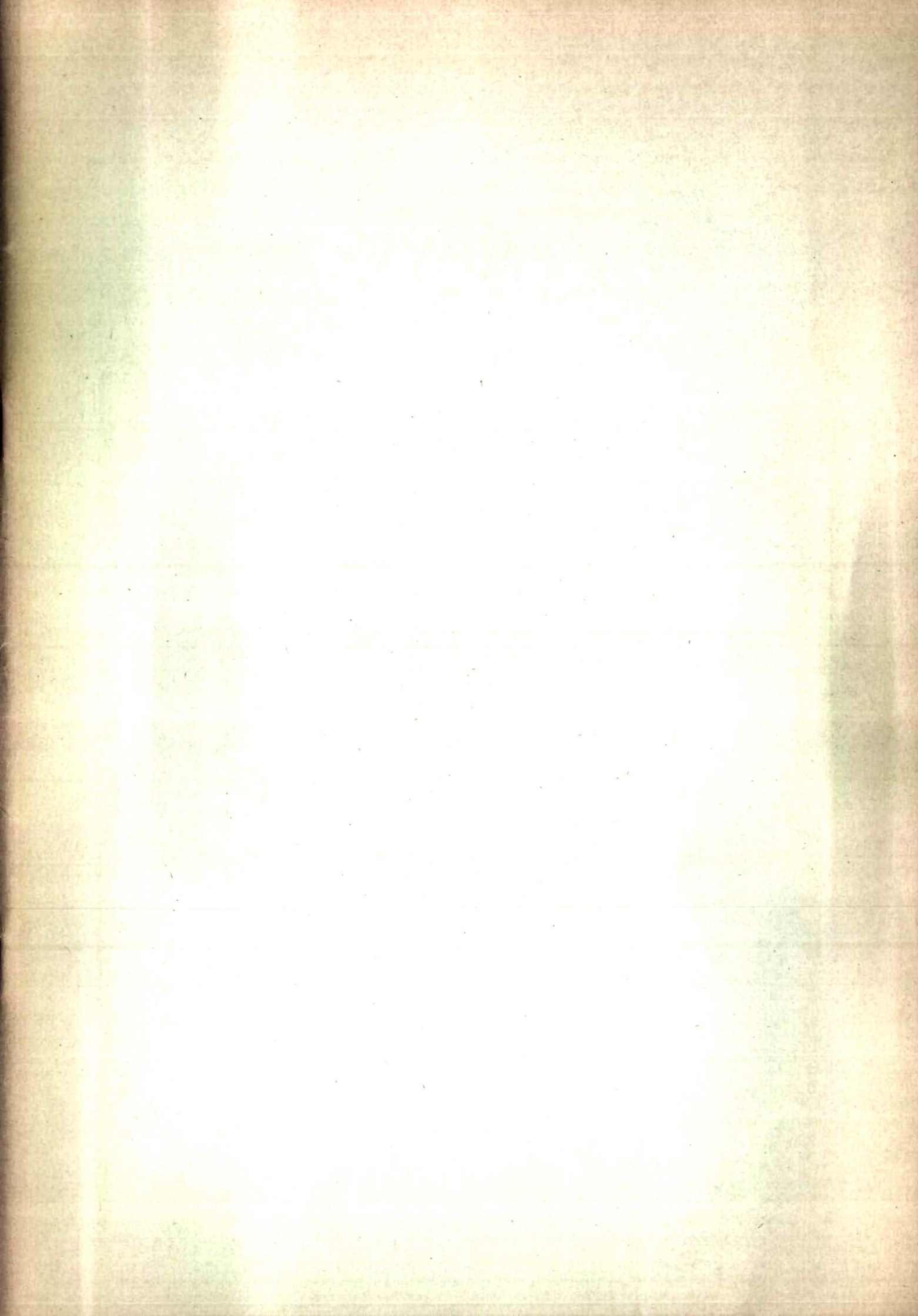
Adres van de auteur:

Dr.C.M.van Hoorn, arts,
Service flat "De Vrijburg",
Jannewebben 12,
4301 HH ZIERIKZEE
Nederland.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur-Bureau:

Voorzitter - President : E.L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, 3571 CL Utrecht.
Tel. 030-713770
O/Voorzitter - Vice-President : G. Vercruysse, Winderickxplein 6, 1641 Alsemberg.
Tel. 02-3801500
Sekretaris - Secrétaire : B. Mattelaer, Voorstraat 40, 8500 Kortrijk.
Tel. 056 - 22 42 21
Penningmeester - Tresorier : Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma, Mathenesselaan 1,
2343 HA Oegstgeest. Tel. 071-170042
Bibliothecaris - Bibliothécaire : G. Gillias, Milsestraat 33, 3044 Haasrode.
Tel. 016 - 46 22 04

Leden - Membres :

J.B. van Gelder, Klein Haarsekade 54, 4205 VB Gorinchem. Tel. 01830-22661
Dr. A. Guislain, 110, rue Royale, 6030 Marchienne. Tel. 071-324725
G. De Munck, Heidestraat 1, 2710 Hoboken. Tel. 8274757
Dr. L.J. Vandewiele, Goudenhandwegel 26, 9120 Destelbergen. Tel. 091-556897
Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, 1077 PV Amsterdam. Tel. 020-794219

Ereleden - Membres d'Honneur:

Prof. Dr. A.E. Vitolo, Pisa (1955) — Dr. L. Vandewiele, Destelbergen (1960) — Lic. P. Julien, Paris (1970)
Prof. Dr. K. Ganzinger, Wien (1975) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Gent (1975)
Prof. Dr. G. Sonnedecker, Madison (1975) — Prof. Dr. H. Tatalja, Zagreb (1975)
Dr. D.A. Wittop Koning, Amsterdam (1975) — Prof. Dr. W. Schneider, Braunschweig (1981).

Ondersteunende leden - Membres donateurs:

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) — Bureau Hufen (Bosch en Duin)
V.S.M. Geneesmiddelen (Alkmaar) — Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent)
Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) — Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven)
Maatschappij Centrafarmacie (Etten-Leur) — Mevr. M. Delbeke-Vanderschelden (Ieper)
Departement GOUDA der KNMP (Boskoop) — Departement DEN HAAG der KNMP (Delft)
Departement GRONINGEN der KNMP (Groningen) — Departement NOORD-BRABANT der KNMP
(Eindhoven) — Departement ROTTERDAM der KNMP (Rotterdam) — Departement FRIESLAND der
KNMP (Drachten) — Departement UTRECHT der KNMP (Utrecht) — Departement ZEELAND der KNMP
(Middelburg) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Lab. v. Toxicologie (Gent) — Kon. Mij ter Bev. Pharmacie
(Den Haag) — LUNDIA apotheekinrichting (Varsseveld) — Inst. v. Geschiedenis Natuurwetenschappen
(Utrecht) — Drs. apotheker J.A. Schraevesande (Rotterdam) — Stichting Ver. Ned. Apotheken
(Den Haag) — Fa. van Werdenburg (Almere) — [REDACTED] — Koninklijke
Apothekersvereniging van Antwerpen — OPG (Utrecht) — ICI Holland (Zoetermeer)
BYL Nederland (Zwanenburg).